

ISSN (Print) 2616-6844
ISSN (Online) 2663-1318

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ҚҰҚЫҚ сериясы
LAW Series
Серия ПРАВО

№ 3(128)/2019

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2019

Nur-Sultan, 2019

Нур-Султан, 2019

Бас редакторы

Заң ғылымдарының кандидаты, доцент
Ибрагимов Ж. И. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары
Бас редактордың орынбасары

Абдрасулов Е. Б. з.ғ.д., профессор (Қазақстан)
Аничкин Е. С. з.ғ.д., доцент (Россия)

Редакция алқасы

Абайдельдинов Е.М.	з.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Абдилов Қ.С.	PhD (Қазақстан)
Ақпанов А.Н.	з.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Бабкина Е.В.	з.ғ.к., доцент (Беларусь)
Баймаханов М.Т.	з.ғ.д., проф., академик (Қазақстан)
Балтабаев К.Ж.	з.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Бурибаев Е.А.	з.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Бусурманов Ж.Д.	з.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Винниченко О.Ю.	з.ғ.д., проф. (Ресей)
Исполинов А.С.	з.ғ. к., проф. (Ресей)
Коняхин В.П.	з.ғ.д., проф. (Ресей)
Коробеев А.И.	з.ғ.д., проф. (Ресей)
Мукашева А.А.	з.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Нургалиева Е.Н.	з.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Сарсенова С.Н.	з.ғ.к, доцент (Қазақстан)
Тлепина Ш.В.	з.ғ.д., проф. (Қазақстан)
Томас Давулис	з.ғ.д., проф. (Литва)
Рейн Мюллерсон	з.ғ.д., проф. (Эстония)
Трунк А.	з.ғ.д., проф. (Германия)
Хасенов М.Х.	PhD (Қазақстан)
Турлуковский Я.	з.ғ.к., проф. (Польша)

Жауапты редактор, компьютерде беттеген: Қ.Ж. Жұмабекова

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қ.Сәтбаев к-сі, 2, 402 б.
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-357)

E-mail: vest_law@enu.kz

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы. Құқық сериясы
Меншіктенуші: ҚР БжҒМ «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» ШЖҚ РМК
27.03.18 ж. № 16992-Ж-тіркеу куәлігімен Қазақстан Республикасының Ақпарат және
коммуникациялар министрлігімен тіркелген.
Мерзімділігі: жылына 4 рет.
Тиражы: 20 дана
Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі, 13/1,
тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31-357)

© Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

Editor-in-Chief
Doctor of Juridical Sciences, Assoc.Prof.
Ibragimov Zh.I. (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief **Abdrassulov E.B.** Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Deputy Editor-in-Chief

Editorial board

Abayeldinov E.M.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Abdilov K.S.	PhD (Kazakhstan)
Akhpanov A.H.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Babkina E.V.	Can. of Juridical Sciences, Assoc.Prof. (Belarus)
Baymakhanov M.T.	Doctor of Juridical Sciences, Prof., Academician (Kazakhstan)
Baltabayev K.Zh.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Buribaev E.A.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Busurmanov Zh.D.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Vinnichenko O.Yu.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Russia)
Ispolinov A.S.	Can. of Juridical Sciences, Prof. (Russia)
Konyakhin V.P.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Russia)
Korobeyev A.I.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Russia)
Mukasheva A.A.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Nurgaliyeva E.N.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Sarsenova S.N.	Can. of Juridical Sciences, Assoc.Prof. (Kazakhstan)
Tlepina Sh.V.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Kazakhstan)
Tomas Davulis	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Lithuania)
Rain Mullerson	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Estonia)
Trunk A.	Doctor of Juridical Sciences, Prof. (Germany)
Khasenov M. Kh.	PhD (Kazakhstan)
Turlukovsky Ya.	Can. of Juridical Sciences, Prof. (Poland)

Responsible secretary, computer layout: **K.Zh. Zhumabekova**

Editorial address: 2, K.Satpayev str., of.402, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008
Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31-357)

E-mail: vest_law@enu.kz

Bulletin of the L.N.Gumilyov Eurasian National University. Law Series

Owner: Republican State Enterprise in the capacity of economic conduct «L.N.Gumilyov Eurasian National University» Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan

Registered by Ministry of information and communication of Republic of Kazakhstan.

Registration certificate No. 16992-Ж from 27.03.2018

Periodicity: 4 times a year

Circulation: 20 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhymukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008;

tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31-357)

Главный редактор
Кандидат юридических наук, доцент
Ибрагимов Ж. И. (Казахстан)

Зам. главного редактора
Зам. главного редактора

Абдрасулов Е. Б. д.юр.н., проф. (Казахстан)
Аничкин Е. С. к.юр.н., доцент (Казахстан)

Редакционная коллегия

Абайдельдинов Е.М.	д.юр.н., проф. (Казахстан)
Абдилов К.С.	PhD (Казахстан)
Ахпанов А.Н.	д.юр.н., проф. (Казахстан)
Бабкина Е.В.	к.юр.н., доцент (Белоруссия)
Баймаханов М.Т.	д.юр.н., проф., академик (Казахстан)
Балтабаев К.Ж.	д.юр.н., проф. (Казахстан)
Бурибаев Е.А.	д.юр.н., проф. (Казахстан)
Бусурманов Ж.Д.	д.юр.н., проф. (Казахстан)
Винниченко О.Ю.	д.юр.н., проф (Россия)
Исполинов А.С.	к.ю.н., проф. (Россия)
Коняхин В.П.	д.юр.н., проф. (Россия)
Коробеев А.И.	д.юр.н., проф. (Россия)
Мукашева А.А.	д.юр.н., проф. (Казахстан)
Нургалиева Е.Н.	д.юр.н., проф. (Казахстан)
Сарсенова С.Н.	к.юр.н., доцент (Казахстан)
Тлепина Ш.В.	д.юр.н., проф. (Казахстан)
Томас Давулис	д.юр.н., проф. (Литва)
Рейн Мюллерсон	д.юр.н., проф. (Эстония)
Трунк А.	д.юр.н., проф. (Германия)
Хасенов М.Х.	PhD (Казахстан)
Турлуковский Я.	к.юр.н., проф. (Польша)

Ответственный редактор, компьютерная верстка: **К.Ж. Жумабекова**

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. К.Сатпаева, 2, каб. 402
Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31-357)
E-mail: vest_law@enu.kz

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия: Право
Собственник: РГП на ПХВ «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева» МОН РК
Зарегистрирован Министерством информации и коммуникаций Республики Казахстан.
Регистрационное свидетельство № 16992-Ж от 27.03.18 г.
Периодичность: 4 раза в год
Тираж: 20 экземпляров
Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1,
тел.: +7 (7172) 709-500 (вн.31-357)

Мазмұны

Мемлекет және құқық теориясы, конституциялық құқық

- Аничкин Е.С.* Ресей Федерациясы мен Орта Азия елдерінің конституциялық құқығының ортақтығы 8
- Ибрагимов Ж.И., Жексекин А.К.* Қазақстан Республикасындағы заң шығару процесін жетілдірудің мәселелері 14
- Қапсәлямов Қ.Ж., Қапсәлямова С.С., Акқулов Р.Т.* Орталық Азия мен Қазақстанның балалар құқығын қорғау саласындағы аймақтық ынтымақтастығы және даму перспективалары 23
- Құсайынов А.А.* Жоғары білім берудегі сыбайлас жемқорлық тәуекелі 31
- Нұрмағамбетов А.М., Нұрмағамбетова С.Б.* Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде сот прецедентін қолданудың құқықтық мәселелері 42

Қылмыстық және қылмыстық-процессуалдық құқық

- Абдраманова Н.Қ.* 2010-2018 жылдарындағы Қазақстан Республикасы аумағындағы қылмыстың және латентті қылмыстың статистикалық көрсеткіштерін талдау 54
- Абулкаирова Б.Т.* Бала ауыстыруды субъективтік жақ бойынша саралау 64
- Баймолдина С.М.* Сыбайлас жемқорлық теріс әлеуметтік құбылыс ретінде 76
- Баянова Т.Т.* Қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын және жеңілдететін мән-жайлар жөніндегі нормалар бәсекелестігінің мәселелері 85
- Орсаева Р.А., Сулейменов А. С.* Педофилия: алдын-алу және жазалау мәселелері (жас балаларға қарсы жасалатын зорлық-зомбылықтарды қылмыстық-құқықтық саралау) 92
- Сембекова Б.Р., Шайхаденов Р.Н.* Сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру мәселелері (практикалық қызметкерлерге жүргізілген сауалнама негізінде) 105

Азаматтық құқық

- Уткельбаева З.И.* Ислам құқығындағы мұрагерлік құқық және оның басқа құқық жүйелерінен айырмашылығы 114

Еңбек құқығы

- Есиркепова М.М., Анарова Р.М.* Қазақстан Республикасындағы еңбек кемсітушілігін құқықтық реттеу 127

Қаржы құқығы

- Қусаинова Л.И., Ахметова Г.И.* Қазақстан Республикасында венчурлік қаржыландыру нарығы дамуының құқықтық негіздері 137

Халықаралық құқық

- Тлепина Ш.В.* Адамның азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары саласындағы халықаралық-құқықтық нормаларды Қазақстан Республикасында заңнамалық қамтамасыз ету 145

Contents

The theory of the state and the law, the constitutional law

- Anichkin E.S.** Commonality of constitutional law of the Russian Federation and Central Asian countries 8
- Ibragimov Zh.I., Zheksekin A.K.** Problems of improving the law – making process in the Republic of Kazakhstan 14
- Kapsalyamov K.Zh., Kapsalyamova S.S., Akkulov R.T.** Regional cooperation and prospects for the development of Central Asia and Kazakhstan in the field of children’s rights 23
- Kussainov A. A.** Corruption risks in higher education 31
- Nurmagambetov A.M., Nurmagambetova S.B.** Legal problems of application of judicial precedent in the legal system of the Republic of Kazakhstan 42

Criminal and criminal procedural law

- Abdramanova N.K.** Analysis of statistical crime indicators in the territory of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2018. and latent crime 54
- Abulkairova B.T.** Qualification of substitution of the child by the mens rea 64
- Baimoldina S. M.** Corruption as a negative social phenomenon 76
- Bapanova T.T.** Issues of competition rules on aggravating and mitigating circumstances of criminal liability and punishment 85
- Orsaeva R. A., Suleimenov A. S.** Domestic criminal rejection of man: the problem of pedophilia and punishment for them (criminal law qualification of violence against young child) 92
- Sembekova B.R., Shaikhadenov R.N.** Issues of improvement of the Criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan at the stage of pre-trial investigation (based on the analysis of the survey of existing practitioners) 105

Civil law

- Utkelbayeva Z.I.** Inheritance law in Islamic law and its difference from other legal systems 114

Labor law

- Yessirkepova M.M., Anarova R.M.** Legal regulation of labor discrimination in the Republic of Kazakhstan 127

Financial law

- Kussainova L.I., Akhmetova G.I.** Legal basis of development of the market of venture financing in the Republic of Kazakhstan 137

International law

- Tlepina Sh.V.** Legislative support of international legal norms in the field of civil and political human rights and freedoms in the Republic of Kazakhstan 145

Содержание

Теория государства и права, конституционное право

<i>Аничкин Е.С.</i> Общность конституционного права Российской Федерации и стран Центральной Азии	8
<i>Ибрагимов Ж.И., Жексекин А.К.</i> Проблемы совершенствования законодательного процесса в Республике Казахстан	14
<i>Капсаямов К.Ж., Капсаямова С.С., Аккулов Р.Т.</i> Региональное сотрудничество и перспективы развития Центральной Азии и Казахстана в области защиты прав детей	23
<i>Кусаинов А.А.</i> Коррупционные риски в сфере высшего образования	31
<i>Нурмагамбетов А.М., Нурмагамбетова С.Б.</i> Правовые проблемы применения судебного прецедента в правовой системе Республики Казахстан	42

Уголовное и уголовно-процессуальное право

<i>Абдраманова Н.К.</i> Анализ статистических показателей преступности на территории Республики Казахстан за период с 2010 по 2018 гг. и латентная преступность	54
<i>Абулкаирова Б.Т.</i> Квалификация подмены ребенка по субъективной стороне	64
<i>Баймолдина С.М.</i> Коррупция как негативное социальное явление	76
<i>Баянова Т.Т.</i> Вопросы конкуренции норм об отягчающих и смягчающих обстоятельствах уголовной ответственности и наказания	85
<i>Орсаева Р.А., Сулейменов А.С.</i> Педофилия: предупреждение и проблемы наказания (уголовно-правовая квалификация насилия против малолетних детей)	92
<i>Сембекова Б.Р., Шайхаденов Р.Н.</i> Вопросы совершенствования Уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан в стадии досудебного расследования (на основе анализа опроса действующих практических работников)	105

Гражданское право

<i>Уткельбаева З.И.</i> Наследственное право в исламском законодательстве и его отличие от других правовых систем	114
---	-----

Трудовое право

<i>Есиркепова, М.М., Анарова Р.М.</i> Правовое регулирование трудовой дискриминации в Республике Казахстан	127
--	-----

Финансовое право

<i>Кусаинова Л.И., Ахметова Г.И.</i> Правовые основы развития рынка венчурного финансирования в Республике Казахстан	137
--	-----

Международное право

<i>Тлепина Ш.В.</i> Законодательное обеспечение международно-правовых норм в области гражданских и политических прав и свобод человека в Республике Казахстан	145
---	-----

Мемлекет және құқық теориясы, конституциялық құқық
The theory of the state and the law, the constitutional law
Теория государства и права, конституционное право

МРНТИ 10.15.91

Е.С. Аничкин

Алтайский государственный университет, Барнаул, Российская Федерация
(E-mail: rrd231@rambler.ru)

Общность конституционного права Российской Федерации и стран Центральной Азии

Аннотация. Статья посвящена исследованию современного состояния конституционного права России и стран Центральной Азии через призму универсальных начал и общих черт развития. Исследуемая географическая общность обусловлена ее слабой изученностью в конституционно-правовой доктрине, территориальной близостью к Российской Федерации, общим историческим прошлым и высоким потенциалом взаимодействия в сфере государственно-правового строительства. Предпринята попытка выявления предпосылок и конкретных проявлений общности (тождественности) конституционно-правового регулирования названных стран. На фоне этого определённое внимание уделяется и выявлению уникальных особенностей, присущих отдельным странам Центральной Азии. Автор приходит к выводу, что наблюдаемая универсализация конституционного права и трансляция российского конституционного опыта в странах Центральной Азии лишь расширяют рамки общности конституционно-правового пространства каждого отдельного государства, но не способны преодолеть его конституционную самобытность.

Ключевые слова: универсализация; глобализация; преемственность; конституция; конституционное право; интернационализация; сравнительное конституционное право.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-8-13>

Современный период глобализации и интернационализации общественно-политической и экономической жизни оказывает прямое воздействие на правовую действительность. В ходе этих процессов правовые системы отдельных стран становятся ближе друг к другу, государства активно используют передовой правовой опыт, испытывают влияние наднационального права, переосмысливают собственное правовое развитие.

В связи с этим отдельный интерес представляют современные правовые коммуникации России и стран Центральной Азии (Казахстан, Кыргызстан, Таджикистан, Узбекистан, Туркменистан). Правовые системы этих стран вообще и конституционное право, как системообразующая отрасль права в частности, характеризуются определённой общностью, обусловленной объективными причинами. Общность конституционного права России и стран Центральной Азии детерминирована общим историческим прошлым, поскольку все указанные государства являлись республиками бывшего СССР, частями единого целого. Более того, относительное единство политических, экономических, социальных, геополитических реалий характерно для данных стран и в настоящее время, что обусловлено их вхождением в Содружество независимых государств (СНГ).

Каковы универсальные характеристики конституционного права РФ и центрально-азиатских государств, в чём наблюдается общность их конституционно-правового регулирования? Согласно толковому словарю «универсализировать» значит обобщить, сделать

общим, распространить на многое, многих [8, с. 836]. Соответственно, универсализация – это процесс обобщения, распространения, достижения единообразия. Правовая универсализация означает всеобщность, тотальность, масштабность в правотворчестве, содержании права, правоприменении, правовой доктрине. Особенно на развитие правовой универсализации национального и международного уровня влияют процессы интеграции различных государств [2, 4]. Объективная близость России и стран Центральной Азии и их интеграционная политика, основанная на толерантности, формируют благоприятную основу конституционно-правовой универсализации, обеспечиваемой, в свою очередь, интернационализацией и рецепцией конституционного права. Полагаем, можно выделить следующие проявления конституционно-правовой универсализации:

Во-первых, для всех рассматриваемых стран характерен разрыв с конституционно-правовым опытом советского прошлого. Постсоветское конституционное развитие отличается полным отрицанием советского государственного строя, отсутствием преемственности с предшествующим конституционным циклом. Подобно тому, как Советская Россия продемонстрировала в своё время отказ от взаимодействия с дореволюционной правовой системой, современная Россия отторгла советский конституционный опыт и, напротив, возродила (реставрировала) отдельные элементы конституционализма досоветского этапа. Примером тому являются такие реставрированные из имперского прошлого конституционные явления, как институт губернаторства, институт мировой юстиции, суд присяжных. Следовательно, отсутствие преемственности с конституционным правом периода СССР – явное проявление универсализации конституционной эволюции рассматриваемой совокупности государств.

Во-вторых, для конституционного права России и стран Центрально-Азиатского региона свойственно принципиальное обновление основ конституционного строя, то есть качественно иные фундаментальные принципы государственной и общественной жизни, проходящие «красной нитью» через основные законы. По справедливому замечанию профессора Надежды Александровны Михалевой «масштабность конституционных реформ связана с вступлением стран СНГ на путь формирования рыночной экономики и утверждением ценностей гражданского общества» [6, с. 90]. Для России и стран Центральной Азии едины такие характерные для классической демократии основы конституционного строя как народовластие, республиканская форма правления, социальный и светский характер государства, приоритет прав и свобод человека, разделение властей, многопартийность, множественность и равноправие форм собственности и др. Ещё в Постановлении Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ «О конституционных реформах в государствах-участниках СНГ» от 29 декабря 1992 г. было отмечено, что эти реформы отражают коренные экономические, политические и социальные преобразования, происходящие в государствах Содружества.

В-третьих, каждое государство учитывает в основных законах свои естественно-географические, исторические, национально-культурные, внутривластные и иные особенности. В этом смысле содержание конституций отличается плюрализмом, оригинальностью конституционно-правовых решений. Если в советский период конституции Центрально-Азиатских республик копировали друг друга, то в настоящее время более контрастно отражают собственную конституционную идентичность и демонстрируют многообразие конституционно-правового регулирования общественных отношений в рамках конкретного государства. Единство фундаментальных конституционных основ при многообразии моделей правового регулирования прав и свобод человека, внутрисоциально-государственного устройства, организации и функционирования высших органов государственной власти, местного самоуправления с учётом национальной самобытности – одна из характерных черт современного конституционного права стран Центральной Азии. В отличие от универ-

сализации различия в конституционно-правовом регулировании стран Центральной Азии и стран СНГ вообще достаточно хорошо изучены и широко представлены в научной и учебной литературе [3, 5, 7].

Примечательно не только конституционное многообразие, но и зачатки уникальных конституционно-правовых явлений в отдельных странах. Например, в Республике Таджикистан наряду со статусом Президента, характерного для всех республик, формируется оригинальный конституционно-правовой институт Основателя мира и национального единства – Лидера нации (ст. 65 Конституции Республики Таджикистан), а в Республике Казахстан статус Первого Президента Республики Казахстан (ст. 42 Конституции Республики Казахстан). В частности, ч. 5 ст. 42 Конституции Казахстана закрепляет: «одно и то же лицо не может быть избрано Президентом Республики более двух раз подряд. Настоящее ограничение не распространяется на Первого Президента Республики Казахстан» (поправка от 21 мая 2007 года). В Конституции Таджикистана - действующий президент страны Эмомали Рахмон, как Лидер нации, сможет избираться на пост главы государства неограниченное количество раз (поправка от 22 мая 2016 года). Имеются и другие примеры особых конституционно-правовых явлений. Так, ст. 59 Конституции Кыргызстана дает возможность гражданам учреждать суды аксакалов, хотя подобное в конституциях иных рассматриваемых стран не встречается.

В-четвёртых, конституционное право России и стран Центральной Азии отличается интернационализацией, испытывая заметное влияние общепризнанных принципов и норм международного права. Кроме общего международного права как важнейшего фактора универсализма, специфическим правовым инструментом наднационального влияния на конституционное право рассматриваемых государств являются акты общего права СНГ по конституционным вопросам, то есть региональная подсистема международного права. Россия и все страны Центральной Азии исходят из примата международного права над внутригосударственным, что обуславливает необходимость приведения последнего в соответствие с источниками общего международного права и наднационального права стран СНГ. Так, содержание разделов конституций стран СНГ, посвящённых правовому статусу личности, свидетельствует об успешной имплементации международно-правовых норм о правах человека во внутреннее законодательство этих стран.

Ключевыми конституционно-правовыми источниками общего права стран СНГ являются:

- учредительные нормативные акты СНГ (Устав СНГ от 22 января 1993 г., Соглашение о координационных институтах СНГ от 21 декабря 1991 г.);
- многосторонние договоры государств-участников СНГ (Конвенция СНГ о правах и основных свободах человека от 26 мая 1995 г., Соглашение о помощи беженцам и вынужденным переселенцам от 24 сентября 1993 г.);
- акты Совета глав государств и Межпарламентской Ассамблеи государств-участников СНГ (рекомендованный законодательный акт МПА СНГ «О согласованных принципах регулирования гражданства» от 23 декабря 1992 г.);
- двусторонние международные договоры в рамках СНГ (например, Договор между РФ и Туркменистаном о сотрудничестве в целях обеспечения прав российского меньшинства в Туркменистане и туркменского в Российской Федерации от 18 мая 1995 г.);
- декларации (Декларация о принципах местного самоуправления в государствах-участниках СНГ от 29 октября 1994 г.).

В-пятых, в качестве фактора сближения конституционного права рассматриваемых стран выступает рецепция передового зарубежного конституционного опыта. Несмотря на то, что и Россия, и центрально-азиатские республики являются странами-реципиентами, степень заимствований и страны-доноры, являющиеся ориентирами конституционного

развития, у них различаются. Если Россия в постсоветский период использовала главным образом опыт отдельных стран Западной Европы и США, то страны Центральной Азии уделяли в свою очередь большее внимание конституционному развитию России и в меньшей степени странам дальнего зарубежья.

В отличие от других отраслей права конституционному праву свойственна рецепция не отдельных правовых норм или институтов, а, прежде всего, заимствование правовых идей и принципов. Конституционная модернизация России в нач. 90-х гг. прошлого столетия, в период разработки действующей Конституции, сопровождалась активными заимствованиями из конституционного права Франции (президентство и его отношения с парламентом и правительством), ФРГ (конституционная юстиция, идея социального государства, соотношение международного и национального права), США (права человека, принципы федерализма), Швеции (омбудсман) [1, с. 396].

Но чем объяснить влияние российского конституционного опыта на конституционное право отдельных постсоциалистических стран, включая регион Центральной Азии? Россия в сравнении с данными странами имеет хронологически более длительный конституционный опыт, находящий истоки в дореволюционном периоде, так как Основные государственные законы Российской империи были приняты ещё 23 апреля 1906 г. Кроме того, Россия как центр бывшего СССР и его правопреемник традиционно выступала ориентиром для большинства бывших союзных республик. В России чуть раньше, чем в республиках Центральной Азии начались процессы модернизации советской конституции, внесения в неё демократических поправок. Прогрессивная, а по ряду позиций передовая Конституция РФ, обусловила интерес со стороны постсоветских республик, некоторые из которых приняли свои конституции позднее российской (например, в Таджикистане конституция была принята 6 ноября 1994 г.).

Конституционная практика содержит примеры влияния российских конституционных реформ на конституционное право стран Центральной Азии. В области конституционного права пока наблюдается односторонняя, а не обоюдная рецепция. На необходимость учёта идей и принципов российской Конституции неоднократно указывалось в документах, сопровождающих разработку основных законов центрально-азиатских государств. В частности, все страны Центральной Азии восприняли модель сильной президентской власти, заложенную в действующей Конституции России. Исключением стала Республика Кыргызстан, где после двух государственных переворотов 2005 и 2010 гг. была принята в апреле 2010 г. новая конституция, установившая в Кыргызстане парламентаризм с существенным ограничением полномочий президента. В других странах, напротив, президент обладает ключевыми и обширными полномочиями, которые имеют тенденцию к расширению, оказывает заметное влияние на все ветви государственной власти и даже совмещает функции главы государства и главы исполнительной власти (ст. 64 Конституции Республики Таджикистан, ст. 52 Конституции Республики Туркменистан).

Несмотря на принципиальную общность конституционного права России и стран Центральной Азии в нём имеется немало различий в источниках, институтах, темпах развития и содержании конкретных норм. Каждое из государств обладает конституционной идентичностью, неповторимостью, что предопределяет конституционно-правовой плюрализм на постсоветском пространстве. Универсализация конституционного права и проявления трансляции российского конституционного опыта лишь сужают рамки уникальности конституционно-правового пространства каждого отдельного государства, но не обезличивают его. В связи с этим рассмотренные факторы сближения не способны разрушить, а могут лишь ослабить границы между конституционным правом разных стран. Такие границы будут сохраняться и в дальнейшем, но формирование конституционно-правовых макрообразований на наднациональном уровне требует в перспективе специального исследования.

Список литературы

- 1 Арановский К.В. Конституционная традиция в российской среде. -СПб.: Юридический центр пресс, - 2003. - 658 с.
- 2 Безбородов Ю.С. Универсализация и локализация международно-правового регулирования в условиях глобализации // Российский юридический журнал. - 2013. - №3. С. - 26-30.
- 3 Вишняков В.Г. Сравнительный анализ конституций государств-участников СНГ. - М., Городец. - 2006. - 208 с.
- 4 Глазатова Т.С. Основные тенденции развития права в условиях глобализирующегося мира // Право и государство: теория и практика. - 2011. - №8. - С. 19-23.
- 5 Зульфугарзаде Т.Э. Конституционное право государств-участников СНГ. -Москва, Российский новый университет, 2008.
- 7 Нечкин А.В. К вопросу о формах правления в странах СНГ // Конституционное и муниципальное право. - 2016. - №12. - С. 11-16.
- 8 Ожегов С.И. и Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка: 80000 слов и фразеологических выражений. - М., 2010.

Е.С. Аничкин

Алтай мемлекеттік университеті, Барнаул, Ресей

Ресей Федерациясы мен Орта Азия елдері конституциялық құқығының ортақтығы

Аңдатпа. Мақала Ресей мен Орталық Азия елдерінің конституциялық құқығының қазіргі жағдайын әмбебап принциптері мен дамудың ортақ белгілері арқылы зерттеуге арналған. Зерттеу мақаласында географиялық қоғамдастық конституциялық құқықтық доктринасы, Ресей Федерациясына аумақтық жақындығы, жалпы тарихи өткенді және мемлекет пен құқықтық құрылыс саласындағы өзара іс-қимылдың жоғары әлеуетін жақсы білмеуіне байланысты болуы атап көрсетіледі. Бұл елдердің конституциялық және құқықтық реттелуінің алғышарттары мен нақты көріністерін (жекебасқа қатысты) анықтауға әрекет жасалды. Осыған байланысты Орталық Азияның жекелеген елдеріне тән ерекше белгілерді анықтауға көп көңіл бөлінеді. Автор конституциялық құқықты әмбебаптандыру және Ресейдің конституциялық тәжірибесін Орта Азия елдеріне аудару әрбір жеке мемлекеттің конституциялық және құқықтық кеңістігінің ортақтығын кеңейтеді, бірақ оның конституциялық ерекшелігін жеңе алмайды деп тұжырымдайды.

Түйін сөздер: әмбебаптандыру, жаһандану сабақтастық, конституция, конституциялық заң, интерұлттандырылған салыстырмалы конституциялық заң.

E.S. Anichkin

Altai State University, Barnaul, Russian Federation

Commonality of constitutional law of the Russian Federation and Central Asian countries

Abstract. The article is devoted to the study of the current state of constitutional law of Russia and the countries of Central Asia through the prism of universal principles and common features of development. The geographic community under study is due to its poor knowledge of the constitutional legal doctrine, territorial proximity to the Russian Federation, general historical past and high potential for interaction in the field of state and legal construction. An attempt was made to identify the prerequisites and specific manifestations of the community (identity) of the constitutional and legal regulation of

these countries. Against this background, some attention is paid to the identification of unique features inherent in individual countries of Central Asia. The author concludes that the observed universalization of constitutional law and the translation of Russian constitutional experience in Central Asian countries only expand the scope of the commonality of the constitutional and legal space of each individual state, but are not able to overcome its constitutional identity.

Key words: universalization; globalization; continuity; constitution; constitutional law; internationalization; comparative constitutional law.

References

- 1 Aranovskiy K.V. Konstitutsionnaya traditsiya v rossiyskoy srede [Constitutional tradition in the Russian environment] (Law Center Press, St. Petersburg, 2003).
- 2 Bezborodov YU.S. Universalizatsiya i lokalizatsiya mezhdunarodno-pravovogo regulirovaniya v usloviyakh globalizatsii [Universalization and localization of international legal regulation in the context of globalization], Rossiyskiy yuridicheskiy zhurnal [Russian Journal of Law] 3, 26-30 (2013).
- 3 Vishnyakov V.G. Sravnitel'nyy analiz konstitutsiy gosudarstv-uchastnikov SNG [Comparative analysis of the constitutions of the CIS member states] (Gorodets, Moscow, 2006).
- 4 Glazatova T.S. Osnovnyye tendentsii razvitiya prava v usloviyakh globaliziruyushchegosya mira [The main trends in the development of law in a globalizing world], Pravo i gosudarstvo: teoriya i praktika [Law and the state: theory and practice] 8, 19-23 (2011).
- 5 Zul'fugarzade T.E. Konstitutsionnoye pravo gosudarstv-uchastnikov SNG [Constitutional law of the CIS member states] (Russian New University, Moscow, 2008).
- 6 Mikhaleva N.A. Konstitutsionnoye pravo zarubezhnykh stran SNG [Constitutional law of foreign countries of the CIS] (Moscow, 1999).
- 7 Nechkin A.V. K voprosu o formakh pravleniya v stranakh SNG [To the question of forms of government in the CIS countries], Konstitutsionnoye i munitsipal'noye pravo [Constitutional and municipal law] 12, 11-16 (2016).
- 8 Ozhegov S.I. i Shvedova N.YU. Tolkovyy slovar' russkogo yazyka: 80000 slov i frazeologicheskikh vyrazheniy [Explanatory Dictionary of the Russian Language: 80,000 words and phraseological expressions] (Moscow, 2010).

Сведения об авторах:

Аничкин Е.С. - д.ю.н., доцент, зав. кафедрой трудового, экологического права и гражданского процесса ФГБОУ ВО «Алтайский государственный университет», Почётный работник высшего профессионального образования Российской Федерации, проспект Социалистический, 68, г. Барнаул, Российская Федерация.

Anichkin E.S. - Honorary Worker of Higher Professional Education of the Russian Federation, Doctor of Law, Associate Professor, Head. Altai State University, Department of Labor, Environmental Law and Civil Procedure (Altai State University, 68 Sotsialistichesky Avenue, room 202a, Altai Territory, Barnaul, Russian Federation).

МРНТИ 10.15.35

Ж.И. Ибрагимов¹, А.К. Жексекин²

¹Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті,

Қарағанды, Қазақстан

(E-mail: zhamaladen@mail.ru, almaz.k.j@mail.ru)

Қазақстан Республикасындағы заң шығару процесін жетілдірудің мәселелері

Аңдатпа: Ғылыми мақалада бүгінгі таңдағы мемлекетіміздегі ең басты мәселелердің бірі заң шығару үрдісі қарастырылған. Қазақстан Республикасы Президентінің халыққа жолдауында заң шығару, қолданыстағы заңнамаларға сараптама жасау туралы атқарушы билікке көптеген тапсырмалар берілген. Аталған мәселелерді заңгер - ғалымдар, тәжірибелі мамандардың еңбектеріне сүйеніп отырып зерттеу заң ғылымындағы өзекті мәселе болып табылады. Мақала авторлары заң шығару үдерістерін зерттеу отырып, кейбір заң жобаларын талқылау процестеріне өздері қатысып тәжірибеге байланысты өз пікірлерін білдіреді. Ғылыми мақала заң шығару заң шығару қызметінде еңбек атқарып жүрген лауазымды адамдар үшін өте қажетті құқықтық әдістемелік тұрғыда өз тиімділігін көрсете алады. Мақаланың авторлары өдерінің ғылыми тұжырымдарын ұсына отырып, заңгер - ғалымдарды осы мәселені біріге зерттеуге шақырады.

Түйін сөздер: Ата заң, заң, құқықтық актілер, заңшығармашылық, Үкімет, Парламент, шешім, қаулы.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-14-22>

Жаһандық үдерістерге төтеп беру үшін мемлекеттің құқықтық дамуында өте жоғары деңгейдегі заңнамалық процесстер жүргізілуі тиіс. Өйткені елдің азаматтарының әл-ауқатының көтерілуі, олардың тұрақты өмір сүруі қолданыстағы заңдардың тұрақты әрі тиімді болуымен байланысты.

Заң шығару процесіне, заңдарға өзгерістер мен толықтырулар енгізу ең қажетті талаптар. Осы басымыдықтарды ең жоғары деңгейде жүргізу үшін мәселені кешенді тұрғыда заңгер-ғалымдардың зерттеуі қажет. Заңнамалық процесс тірі процесс, ал оны құқықтық тұрғыдан талдау, ғылыми көзқарас арқылы жан-жақты талдау жасау заң ғылымындағы ең өзекті мәселелердің бірі.

Заң шығару процесі мемлекеттердің құқықтық сипатқа ие болу кезеңінен бастап ең маңызды мәселелер қатарында. Өйткені заң шығару арқылы мемлекет өзінің құқықтық саясатын түзейді. Заңнамалық актілер арқылы қоғамдағы ең өткір, ең маңызды, әсіресе әлеуметтік мәселелерді шешуге мүмкіндік алады.

Осы тұрғыда заң шығару процесі, заңнамалық актілерге өзгерістер мен толықтырулар енгізуді кешенді түрде зерттеу қажет. Біздің мемлекетімізде 1998, 2007, 2010, 2017 жылдары конституциялық жаңғыртулар жүргізілді. Соның негізінде заңнамалық актілер сәйкестендеріліп дайындалуы қажет. Заң актілерін дайындау, оны әзірлеу кезіндегі кезең-кезеңімен жүргізілетін процесстерді заңгер-ғалымдар, тәжірибелі мамандар талдауы қажет. Сондықтан заң шығару процесін жан-жақты зерттеу, оны жан-жақты талдау мәселесі зерттеушілердің алдына ең маңызды мәселе ретінде қойылып отыр. Осы аталған мәселелерді теориялық-әдістемелік тұрғыдан зерттеу ғалымдардың алдына мәселе ретінде қойылып отыр.

Қазақстан Республикасындағы заң шығару процесін әлі де жетілдіру, дамыту күн тәртібінен түсу керек. Тәуелсіздікті жаңғырту жылдары қабылданған заң актілерінің саны он төрт мыңға жуықтады.

Қазақ еліндегі заңнамалық процесстер көптеген күрделі мәселелерге қарамастан қа-

рыштап дамып келеді. Шет елдердің тәжірибелері ескеріледі, бірақ жергілікті жерлерде заңға тәуелді актілердің тиісті түрде уақытында қабылданып, қолданылмауы кейбір қолайсыздықтарды тудырады.

Қазіргі таңдағы заң ғылымының басты бағыттарының бірі заң шығару үрдісін жетілдіру, оған қатысты әр түрлі заңдық техникалық әдіс-тәсілдерді қолдану.

Жалпы бұл мәселені зерттеуде кешенді түрде тәсілдер қолданып, заң шығару үрдісін жетелдіру, оны одан әрі дамыту, әсіресе цифрлы технологияны қолдануды жиі пайдалануға қатысты мәселелерді талдау осы ғылыми мақаланы әзірлеудегі басты мақсаттардың бірі болып табылады.

Мақаланың мақсаты заң шығару үрдісінің жетіспеушіліктерін ашып көрсету ғана емес, заңгер –ғалымдардың осы мәселеге қатысты ғылыми еңбектеріне талдау жасап, сарапшы мамандардың пікірін ескеріп ғылыми зерттеу жұмыстарын жалғастыруымыз қажет.

Құқықтық ғылым қазірдің өзінде де, өткен кезеңде де «тиімділік» ұғымы арқылы заңды, құқықты іске асыруды бағалауға, талдауға үлкен көңіл бөлген. Құқықтық реттеудің тиімділігіне, қабылданған заңдардың сапасының маңыздылығына қатысты көптеген зерттеулер КСРОда, кейінірек Ресей Федерациясында және Қазақстан Республикасында жүргізілді. Зерттеушілердің назарын көбінесе заң нормалары [1,26], нормативтік құқықтық актілердің тиімділігі немесе белгілі бір салалардағы құқықтық нормаларды қолдану тиімділігі аударып отырған [5,16].

Зерттеулер тұрғысында біз «тиімділік» ұғымын Қазақстан Республикасындағы заң шығару процесіне қатысты қолданғымыз келеді. Бұған дейін ресейлік және қазақстандық зерттеушілер заң шығару процесін оның тиімділігі тұрғысынан зерттеуге тырысқанын айта кетуіміз керек. Алайда, бұл мәселе заң шығармашылық қызметінің басқа да сұрақтарымен бірге кешенді түрде қарастырылды [8, 90 б.] немесе авторлар әртүрлі заң шығарушы субъектілер қызметінің тиімділігін қарауға ден қойған [10, 11]. Еліміздегі заң шығарушылық қызметтегі артықшылықтар оларға қатысты көрсеткіштер талдауды қажет етеді.

Айта кетейік, «тиімділік» термині латынның «эффект» деп аталатын сөзінен шығады және қазіргі философиялық сөздікте «тепе-тең емес жүйенің бастауынан шығысы кезіндегі маңызды өзгеріс қатынасы» деп анықталған [12,36].

Экономикалық көзқарас тұрғысынан алғанда тиімділік қатысушылардың мүдделеріне қолданылатын шығындар мен нәтижелердің қатынасын көрсететін көрсеткіштер жүйесі деп анықталады. Елде болып жатқан процестер қатысушылардың тікелей қаржылық мүдделерінің шегінен тыс шығатын шығыстар мен нәтижелерді ескеретін экономикалық көрсеткіштермен сипатталады [13,26].

Заң әдебиеттерінде құқықтық нормалардың әрекет етуінің тиімділігі көбінесе «олардың әрекеттерінің нақты нәтижесі мен осы нормалар қабылданған әлеуметтік мақсаттар арасындағы арақатынасты» білдіреді [3, 87-88 б].

Жалпы құжатта талдау нәтижесінде көптеген ескертулер мен сараптамаларды ескеріп, жұмыс барысында назарға алып пайдаланамыз. Тиімді заң шығару процесі ақылға қонымды және ғылыми негізделген мақсаттар мен құралдарды қамтиды. Және, керісінше, егер заң жобасын әзірлеушілер мақсаттарды дұрыс анықтамаған болса, қаражатты таңдауда дәлсіздіктер жасаған жағдайда заң шығару күтілген нәтижеге әкелмейді. Мұндай жағдайларда құқықтық реттеудің тиімділігі өте төмен.

Мемлекеттегі заң шығармашылық қызметі жетілдіруге қатысты заңдарды толықтыру, өзгертулерге қатысты сарапшылардың, мамандардың тұжырымдарын ескере отырып мынадай ғалымдардың пікірлерін ескеруіміз керек.

Барлық деңгейдегі нормативтік-құқықтық актілер бір уақытта әзірленіп жататын «бума қағидасындай» заңнан бастап нұсқаулыққа дейін заң жобаларының барлығын әзірлеуді тәжірибеге енгізу қажет, бұл заңның әрекетсіз уақытын қысқартуға, заң нормасының

алмасуына жол бермейді. Осы қағиданы заң шығару тәжірибесіне енгізу қажеттілігін Р.Т. Окушева атап өтеді [14,46].

Заң жобаларына сараптамалық бағалау жүйесін жетілдіру қажет.

Заң шығару қағидаларының заң шығару процесі тәжірибесінде нақты көрініс табуына ықпал ету және т.б.

Заңгер ғалым, Д.А. Керимов өзінің «Заң шығару техникасы» атты зерттеуінде «... заң шығармашылыққа оның нәтижелерінің сыртынан талдау жасаудың өзіндік кемшіліктері бар, ол белгілі бір нәтижеге жетудің міндетті шарты болып табылатын заң шығармашылығының құрамдас бөліктерін ескермеуден көрінеді. Мұның барлығы нәтижеде көрінбей қалады» [15, 196].

Жалпы бағалау әдіснамасын қолданудың қиындықтары заң шығару процесінің маңызды ерекшеліктерімен байланысты болатындығын есте сақтау керек, оның ерекшеліктері табиғи монополия және қабылданған шешімдердің жоғары әлеуметтік-саяси маңыздылығында.

Заң шығару процесінің тиімділігіне Парламент пен Үкіметтің, заңнамалық процестің басқа субъектілердің заң шығару қызметінің тәжірибесі ықпал етіп қана қоймайды, сонымен қатар заңдарды қабылдау үдерісінің нәтижелілігін төмендететін түрлі факторлар да оған әсер етеді.

Соңғы кездері күнделікті өмірде және қоғамның әр саласына қатысты заңдарды азаматтар сынға алады. Әрине осы сындарды еске алып заң шығарудағы жетіспеушіліктерді ескеруіміз қажет. Осы саладағы кемшіліктердің себептері кешенді. Өйткені қоғам дамуда, әлемдегі құқықтық өзгерістер, жаңа цифрлы өркениеттің талаптарын ескеруіміз қажет.

Заңнамалық реттеу жоғарыдан қойылған мақсаттарға қол жеткізуде ғана емес, қоғамдық қатынастарды қалыптастырып, еркін дамытуға үлес қосатын әлеуметтік мүдделердің келісуі мен үйлесім табуынан көрінеді. Демек, заңнама тиімділігі теориясының ережелерін тиісінше қайта қарау керек дейді «Заңның тиімділігі» атты еңбегінің авторы [1,316].

Қазіргі таңда заң ғылымының алдында ең жоғарғы заң шығарушы органның қызметіне ықпал жасайтын себеп-салдарлардың барлығын одан әрі жетілдіруге қатысты шет елдік тәжірибені жан-жақты зерделеу, талдау заң ғылымындағы міндеттердің басты басымдығы.

Заң шығару процесіне қатысты мәселелерді зертеген ғалымдардың бірі О.А. Гавриловтың, қазіргі уақытта заң шығарудың саяси мазмұнын анықтайтын факторлар, саяси процестердің жиынтығы – заң шығармашылығының саяси тетігі сияқты құбылыстың қалыптасуы жүруде деген пікірімен келісуге болады [16,7 б].

Қазақстандағы заң шығару процесінің тиімділігін артуына лоббизм туралы заңның қабылдануы ықпал етеді, ол азаматтардың, әр түрлі қоғамдық бірлестіктерінің мүдделерін заңды негізде лоббилауға мүмкіндік береді. Лоббилау нәтижелерінің бірі баламалы заң жобасын ұсыну болып табылады. Әдетте, оларда алғашқы берілген заң жобасымен салыстырғанда жаңа заң тұжырымдамасы беріледі. Мұндай заң жобалары көп жағдайда тиімдірек болады, олар мүдделі әлеуметтік топтардың мүдделері мен қажеттіліктерін тереңірек көрсетеді. Өкінішке орай, Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамалық тәжірибесінде баламалы заң жобасын ұсыну ерекшелік болып табылады.

Саяси бағытта болуы мүмкін өзгерістердің заңшығармашылыққа ықпал ету факторын да ескеру қажет. Бұл жерде еліміздің саяси бағыты қалай өзгерсе де оның Қазақстан Республикасының Конституциясына және оның іргелі қағидаларына қайшы келмеуі керектігін есте ұстау керек.

Заң шығару процесінің тиімді моделін қалыптастыруда саяси фактормен қатар, мемлекеттің құқықтық жүйесін дамытуға ықпал ететін барлық экономикалық процестер жиынтығы, экономикалық факторларды есепке алу және талдау жүргізудің маңызы зор. Қазақстан Республикасындағы ірі экономикалық өзгерістер кезеңінде олардың заңнамалық

ресімделуінің рөлі артады; көбінесе бұл процесс тәжірибеде қалыптасқан экономикалық институттардың заңдық ресімделу нысанында болады.

Экономикалық фактор қоғамдағы экономикалық қатынастарды тікелей реттейтін құқықтық нормалар мен институттарға белсенді түрде әсер етеді; жеке тұлғаның экономикалық құқықтарына да байланысты заңдарға да терең талдау жасау қажет. Мысалы, шетел инвестициялары туралы заңнаманың пайда болуы (түрлі жеңілдіктер беру, белгілі бір уақытқа салықтан босату және т.б.) Қазақстан экономикасын жылдам көтеру және оған қаражат тарту қажеттілігінен туындады. Бастапқы кезеңде Қазақстанда отандық инвесторлар болмады.

Заң шыруға әсер ететін әр түрлі ықпалдарды ескере отырып басқа тетіктерді де пайдалануымыз қажет.

Сонымен қатар зайырлы, демократиялық жеткілікті тәжірибенің, мәдениеттің және дәстүрдің болмауынан туындайтын факторлар кіреді.

Міндетті түрде Ата заңға өзгерістер енгізбей ақ басқарушылық ықпал етуге қол жетімді екенін айта кету керек. Үкіметтің заң шығару қызметіндегі соңғы кезде рухани жаңғыруға қатысты мәселелерді де ескеруі қажет.

Мұнда ең басқаруға келетіні – ол адами фактор. Ғалымдар заң шығару қызметінде қоғамдық бірлестіктер, азаматтардың қатысуын жүйелі түрде ұсынады.

Заң жобаларына ғылыми сараптауды ұйымдастыру қазіргі уақытта заңнаманы жаңарту бойынша жұмыс көлеміне сәйкес келмейді. Сараптаманың ұсыныстық сипатта болуы елеулі кемшіліктер болып табылады және сараптама қорытындыларын есепке алу механизмі жасалмаған.

Сондықтан, мемлекеттік органдардың жетекші мамандарының заң жобаларын талқылауда тұрғындардың талап-ескертулерін талдап, құқықтық сананың жоғарғы деңгейіне сәйкес дайындауы тиісті.

Заң шығару қызметінің қарқынының азайуы, қолданысқа енетін құқықтық актілердің көптігіне емес, азаматтық қоғам мүшелерінің пікіріне назар қойып, жариялылық, кәсібилік жағдайында орын алуы тиіс заң жобасын жан-жақты дайындауды назарға ала отырып, заң жобасын қабылдаудың ықтималды салдарын және оның ықтимал тиімділігін алдын-ала есептеу керек. Аталған мәселе С.З. Зимановтың «Қазақстандағы парламентаризм: күй жайы және мәселелер» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда жасаған баяндамасында аталып өтеді [17].

Қазақстандық заңнаманың негізгі проблемаларының бірі қазіргі уақытта заңнаманы кей жағдайларды түсініксіз мүдделерге сәйкес жасалуы.

Кейбір құқықтық актілерге қатысты принциптердің орнына жекелеген топтардың мүдделерін көздеген «Сауда-өнеркәсіптік палаталар туралы», «Лицензиялау туралы», «Заңды тұлғаларды тіркеу туралы», «Салық және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер туралы» заңдарға толықтырулар енгізуге бірнеше мәрте жасалған тырысулар мысал бола алады [20].

Мысал ретінде «Бұқаралық ақпараттық құралдар туралы» заң жобасы дайындалған уақытта негізгі жұмысшы топқа бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдері тартылмағандықтан наразылықтар туындатқанын айтуға болады; олар заң жобасымен таныс болмаған, сәйкесінше заң жобасына ұсыныстар мен өзгерістер енгізу мүмкіндігінен айырылған.

Екіншіден, лоббилауды реттейтін заңнамалық актінің болмауы жекелеген министрліктер мен депутаттардың тарапынан көлеңкелі лоббилау әрекеттерінің болуына алып келді. Бұл жағдайдан құтылудың ықтимал жолы, біріншіден, Үкімет Регламентінің Үкіметтің заң шығарушылық қызметі деген 6-тарауда келесідей мазмұндағы тыйым салушы норманы нормативтік бекіту қажет.

Әділет министрінің айтуынша, Республиканың барлық заңдарына сәйкес әрбір онын-

шы нормативтік акті ғана қабылданады, үштен бір бөлігіне тіркеуден бас тартылады, сонымен қатар екі мыңға жуық нормативтік актілер мүлдем тіркелмеген [18,16].

Сондай-ақ заң шығару саласында нақты тұжырымдалған мемлекеттік бағдарлама жоқ. Атап айтқанда, Б. Жүсіпов оның шеңберінде оның іске асырылуынан және Қазақстан Республикасы Президентінің бекітуіндегі басымдығынан көрінетін ерекше мәртебесі бар заң шығару өзіметіне қатысты іс-шараларды ұсынады.

Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасының құқықтық саясат тұжырымдамасын құру бойынша жұмыстар жүргізілуде. Осылайша, Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің тапсырмасы бойынша Қазақстан Республикасындағы құқықтық саясат тұжырымдамасының жобасын толықтыру үшін жұмыс тобы құрылды [19]. Жұмыс тобында ғылыми қауымдастықтың өкілдерінің жоғын айта кету керек, ол болашақта осы жобаның сапасына теріс әсер етуі мүмкін.

Егер біз жоғарыда аталған барлық факторларды біріктіретін болсақ, онда біз заң шығару процесінің қаншалықты күрделі екенін түсінеміз.

Ал екінші топ ұйымдастыруды және заң шығару процесін қамтамасыз етуді қамтиды. Бұл жерде тұжырымдамалық сипаттағы мәселелер және оларды жүзеге асырудың ұйымдастыру аспектілері айқындалады.

Қолданыстағы заң шығару процесінің тұжырымдамасының басты кемшіліктеріне заң шығарудың нәтижелерін бағалауға және оның тиімділігін арттыру бойынша шараларды әзірлеуге негіз болатын негізгі ережелердің жоқтығы болып табылады.

Осы ережелердің ішінде «құқықтық нормалардың сапасы», «заңның сапасы», «заңнамалық реттеудің тиімділігі», «заң шығару процесінің тиімділігі», «заң шығарудағы жауапкершілік» сияқты ұғымдарды атап көрсетуге болады. Заң шығару процесі субъектілерінің осы ұғымдарды қабылдауы заңнамалық қызметтің түпкілікті және аралық нәтижелерін қамтитын құжаттардың құрылымы мен ресімделуіне қойылатын ресми талаптардың нақты жиынтығын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Ұсынылған заң жобасының бастамашысы мен қарсыласының, яғни мүдделі тараптардың бәсекелестік қабілеттілігі мен тәуелсіздігі қағидасы заң шығарушы органның тәжірибесінде толығымен пайдаланылмайды – көп жағдайларда депутаттар тар көзқарас мүдделерін көздейтін үкіметтік заң жобаларының нұсқаларымен ғана шектелуге мәжбүр.

Министрлік қызметкерлері мен парламент депутаттарының кәсіпқойлық деңгейін арттыру мақсатында арнайы тренингтер өткізу және заң шығару жұмысының ережелері мен заң техникасының әдістемелері бойынша арнайы курстарды ұйымдастыру ұсынылады.

Заң шығарушы жаңа технологияны пайдалана отырып шет елдердің тәжірибесін қолдануы орынды болмақ.

Алайда мұндағы көрсетілген заң шығару саласының тиімділігін төмендететін негізгі субъективті және объективті себептер Қазақстан Республикасындағы заң шығармашылық пен барлық заңдарға қатысты айтылып отырған жоқ. Дегенмен Қазақстанда қысқа мерзім ішінде біздің еліміздегі парламенттік тәжірибенің болмауына қарамастан, экономикамыздың өтпелі кезеңінде көптеген құқықтық актілер қабылданды.

Құқықтық актілерді қабылдауды тиімділігін бағалау үшін:

- заң жобасын қабылдаудың мақсаты мен оның нақты іс-әрекетінің нәтижелерін салыстыру қажет.

Жалпы бүінгі таңда жаһандық серпілістерге қарсы тұру үшін құқықтық дамудың жоғарғы деңгейіне мән беруіміз қажет. Әсіресе заң шығару қызметіне ең басты басымдық берілуі керек. Бұл орайда заң шығарушы, атқарушы билік бірігіп өзара қимыл жасауы тиімді болады. Заң жобаларын әзірлеушілер шет елдің озық тәжірибесін зерделеп, олардың біздің еліміздің, халқымыздың болмысын ескеретін тұстарын алуы міндетін орындау керек.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Эффективность закона (методология и конкретные исследования) / Под ред. В.М. Сырых, Ю.А. Тихомирова. – М., 1997. – 360 с.
- 2 Пашков А.С., Чечот Д.М. Эффективность правового регулирования и методы его выявления // Советское государство и право. – 1965. – № 8. – С. 3-10.
- 3 Кудрявцев В.Н., Никитинский В.И., Самощенко И.С., Глазырин В.В. Эффективность правовых норм. – М., 1980. – С.121.
- 4 Поленина С.В. Качество закона и совершенствование правотворчества // Советское государство и право. – 1987. – № 7. – С. 12-19.
- 5 Никитинский В.И. Эффективность норм трудового права. – М.: Юридическая литература, 1971. – 247 с.
- 6 Эффективность гражданского законодательства / Под ред. В.П. Грибанова. – М.: Юридическая литература, 1984. – 210 с.
- 7 Прозоров В.Ф. Качество и эффективность хозяйственного законодательства в условиях рынка. – М.: Прогресс, 1991. – 157 с.
- 8 Тихомиров Ю.А. Действие закона. – М.: Известия, 1992. – 163 с.
- 9 Селезнев Г.Н. Вся власть - закону! (Законодательство и традиции указного права в России). – М.: Группа «Сегодня», 1997. – С. 63-70.
- 10 Самалдыкова З.М. Парламент РК (структура, основные направления деятельности): Дис. канд. юрид. наук. – Алматы, 2001. – 142 с.
- 11 Наурызбаева Р.К. Правотворческая деятельность Правительства: Дис. канд. юрид. наук. – Алматы, 1996. – 160 с.
- 12 Современный философский словарь / Под ред. В.Е. Кемерова. – М.: ПАНПРИНТ, 1998. – 1064 с.
- 13 Дегтяренко В.Н. Оценка эффективности инвестиционных проектов. – М.: Экспертное бюро, 1997. – 144 с.
- 14 Окушева Р.Т. Послание Президента Республики Казахстан народу: некоторые проблемы в законодательной сфере и их решения // Правовая инициатива. – 2001. – № 6. – С. 1-4.
- 15 Башарова Ж.М. Законодательная деятельность Парламента Республики Казахстан: Дис. канд. юрид. наук. – Алматы, 1996. – 150 с.
- 16 Гаврилов О.А. Стратегия правотворчества и социальное прогнозирование. – М.: Изд-во ИГиП РАН, 1993. – 128 с.
- 17 Зиманов С.З. Законы и критерии их эффективности // Парламентаризм в Казахстане: состояние и проблемы: Материалы международной научно- практической конференции. – Астана, 2001. – С. 15-19.
- 18 Жусупов Б. Упорядочение законодательной деятельности - веление времени / Б. Жусупов // Юридическая газета. – 2000. – 19 января. – С. 5.
- 19 Премьер-министр Республики Казахстан. О создании рабочей группы по доработке проекта Концепции правовой политики РК: Распоряжение от 9.07.2002 г. – № 99-р // САПП РК. – 2002. – №16. – С. 172.

Ж.И. Ибрагимов¹, А.К. Жексекин²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

²*Карагандинский государственный университет им. академика Е.А. Букетова, Караганда, Казахстан
(E-mail: zhamaladen@mail.ru, almaz.k.j@mail.ru)*

Проблемы совершенствования законодательного процесса в Республике Казахстан

Аннотация: В настоящей статье анализируются причины снижения качества законов, а также причины неэффективности, вызванной нарушениями правил их подготовки и разработки. В связи с тем, что законодательная деятельность осуществляется людьми, основные причины ее эффективности зависят от действий законодательной власти. К числу наиболее важных факторов можно отнести экономические и политические факторы, конституционную стабильность, система сдержек и противовесов, строгое соблюдение процедуры принятия законов, правовая грамотность законодательных органов, их сотрудничество и внедрение в законотворческую деятельность теоретических принципов законодательного процесса. Человеческий фактор, связанный с поведением субъектов законотворческого процесса, является управляемым и изменяющимся фактором. Эффективность законодательного процесса в Республике Казахстан в основном зависит от того, насколько быстро меняется отношение представителей исполнительной и законодательной власти к законотворчеству.

Ключевые слова: Конституция, право, закон, правовые акты, законотворчество, Правительство, Парламент, решение.

Zh.I. Ibragimov¹, A.K. Zheksekin²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*Academician E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan*

Problems of improving the law – making process in the Republic of Kazakhstan

Abstract: The following article analyzes the reasons for the decline in the quality of laws, as well as the reasons for inefficiency caused by violations of the rules for their preparation and development. Due to the fact that legislative activity is carried out by people, the main reasons for its effectiveness depend on the actions of the legislative branch representatives. The most important factors include economic and political factors, constitutional stability, the system of checks and balances, strict adherence to the law adoption process, legal competence of legislative bodies, their cooperation and the introduction of theoretical principles of the legislative process into lawmaking process. The human factor associated with the behavior of the subjects of the legislative process is a controllable and changing factor. The effectiveness of the legislative process in the Republic of Kazakhstan mainly depends on how quickly the attitude of representatives of the executive and legislative branches to lawmaking is changing.

Key words: Constitution, law, legal acts, lawmaking process, the Government, The Parliament, decree.

References

1 Эффективност' zakona (metodologiya i konkretnye issledovaniya) [Effectiveness of the law (methodology and specific research)] / Pod red. V.M. Syryh, YU.A. Tihomirova. (Moscow, 1997).

[in Russian]

2 Pashkov A.S., CHEchot D.M. Effektivnost' pravovogo regulirovaniya i metody ego vyyavleniya [Effectiveness of law regulation and methods of its detection], Sovetskoe gosudarstvo i pravo [Soviet state and law]. 8. 3-10 (1965). [in Russian]

3 Kudryavcev V.N., Nikitinskij V.I., Samoshchenko I.S., Glazyrin V.V. Effektivnost' pravovyh norm [Effectiveness of legal precepts]. (Moscow, 1980, 121 p.). [in Russian]

4 Polenina S.V. Kachestvo zakona i sovershenstvovanie pravotvorchestva [Quality of law and development of law making process], Sovetskoe gosudarstvo i pravo [Soviet state and law], 7. 12-19 (1987). [in Russian]

5 Nikitinskij V.I. Effektivnost' norm trudovogo prava [Effectiveness of labor law precepts]. – (YUridicheskaya literatura, Moscow, 1971). [in Russian]

6 Effektivnost' grazhdanskogo zakonodatel'stva [Effectiveness of civil law] / Pod red. V.P. Gribanova. (YUridicheskaya literatura, Moscow, 1984). [in Russian]

7 Prozorov V.F. Kachestvo i effektivnost' hozyajstvennogo zakonodatel'stva v usloviyah rynka [Quality and effectiveness of business legislation in a market environment]. (Progress, Moscow, 1991). [in Russian]

8 Tihomirov YU.A. Dejstvie zakona [Effect of law]. (Izvestiya, Moscow, 1992).

9 Seleznev G.N. Vsyaya vlast' - zakonu! (Zakonodatel'stvo i tradicii ukaznogo prava v Rossii) [All power to law! (Legislation and traditions of decree law in Russia)]. (Gruppa «Segodnya», Moscow, 1997). [in Russian]

10 Samaldykova Z.M. Parlament RK (struktura, osnovnye napravleniya deyatel'nosti) [The Parliament of the Republic of Kazakhstan (structure, main activities directions)]: Dis. kand. jurid. nauk. [Dis. Cand. legal sciences] (Almaty, 2001). [in Russian]

11 Nauryzbaeva R.K. Pravotvorcheskaya deyatel'nost' Pravitel'stva [Lawmaking activity of the Government]: Dis. kand. jurid. nauk. [Dis. Cand. legal sciences] (Almaty, 1996). [in Russian]

12 Sovremennyy filosofskiy slovar' [Contemporary dictionary of Philosophy] / Pod red. V.E. Kemerova. (PANPRINT, Moscow, 1998). [in Russian]

13 Degtyarenko V.N. Ocenka effektivnosti investitsionnyh proektov [Assessment of the effectiveness of investment projects]. (Ekspertnoe byuro, Moscow, 1997).

14 Okusheva R.T. Poslanie Prezidenta Respubliki Kazahstan narodu: nekotorye problemy v zakonodatel'noj sfere i ih resheniya [State of the nation address of President of the Republic of Kazakhstan: on some issues of lawmaking area and their solution], Pravovaya iniciativa [Legal initiative], 6. 1-4 (2001). [in Russian]

15 Basharova ZH.M. Zakonodatel'naya deyatel'nost' Parlamenta Respubliki Kazahstan [Lawmaking process of the Parliament of the Republic of Kazakhstan]: Dis. kand. jurid. nauk. [Dis. Cand. legal sciences] (Almaty, 1996). [in Russian]

16 Gavrillov O.A. Strategiya pravotvorchestva i social'noe prognozirovanie [Lawmaking Strategy and Social Forecasting]. (Izd-vo IGI P RAN, Moscow, 1993). [in Russian]

17 Zimanov S.Z. Zakony i kriterii ih effektivnosti [Laws and their effectiveness criteria], Parlamentarizm v Kazahstane: sostoyanie i problemy: Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii. (Astana, 2001). [in Russian]

18 ZHusupov B. Uporyadochenie zakonodatel'noj deyatel'nosti - velenie vremeni [Streamlining legislation - the command of the times], YUridicheskaya gazeta [Legal newspaper]. 19 January, 5 p. (2000). [in Russian]

19 Prem'er-ministr Respubliki Kazahstan. O sozdanii rabochej gruppy po dorabotke proekta Konceptii pravovoj politiki RK [On the creation of a working group to finalize the draft Concept of Legal Policy of the Republic of Kazakhstan]: Rasporyazhenie ot 9.07.2002 g. – № 99-r SAPP RK [Collection of acts of the President of the Republic of Kazakhstan and the Government of the Republic of Kazakhstan]. 16. 172 (2002). [in Russian]

Авторлар туралы мәлімет:

Ибрагимов Ж.И. – з.ғ.д., профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті заң факультетінің деканы, Сәтпаев көш., 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Жексекин А.К. – академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің докторанты, Университетская көш., 28, Қарағанды, Қазақстан.

Ibragimov Zh.I. – doctor of laws, professor, Dean of the law faculty at L.N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zheksekin A.K. – PhD candidate at academician E.A. Buketov Karaganda State University, 28 Universitetskaya str., Karaganda, Kazakhstan.

XFTAP 10.15.59.

Қ.Ж. Қапсәлямәв¹, С.С. Қапсәлямәва², Р.Т. Аккулов³

¹«Тұран-Астана» университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан,
Қазақстан

³«Тұран-Астана» университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

(E-mail: Guf-2030@mail.ru, Berkut_Kapsalyam@mail.ru, Akkulov.67@mail.ru)

Орталық Азия мен Қазақстанның балалар құқығын қорғау саласындағы аймақтық ынтымақтастығы және даму перспективалары

Андатпа. Мемлекет әрбір баланың аман-сау өсіп, жан-жақты дамуын қамтамасыз етеді. Әрбір Қазақстандағы баланың құқығы: Бала өмірге келе салысымен тіркеуге алынады және өзіне есім мен азаматтық алуға құқылы. Әрбір бала өз отбасында, ата-анасымен бірге өмір сүруге құқылы. Бала мектепте кінәлі болғанда да оны ешкімнің ұрып жазалауға, кемсітіп қорлауға құқығы жоқ. Әрбір баланың ой-пікірі, ар-ождан және дін еркіндігіне құқығы бар. Бала өзі қалаған спорт түрімен шұғылдануға құқылы. Бала денсаулығын сақтауға, емдеуге құқылы. Бала өз ойын еркін айтуға құқылы.

Тарихта ең алғаш рет БҰҰ «Бала құқығы декларациясы» [1] аясында оның орындалуын бақылаудың халықаралық тетігі - Бала құқықтары бойынша комитет құрылды. Ол бес жылда бір рет мемлекеттердің Конвенция талаптарын орындауға қатысты атқарған жұмыстары туралы баяндамаларын тыңдауға құқылы. Бүгінгі күні әлемнің 193 мемлекеті оны өз елдерінде енгізуге келісім берген. Олардың қатарында 1994 жылы келісімге қол қойған Қазақстан Республикасы да бар. Қазақстан конвенцияны қабылдаған жылдар ішінде балалар құқығын сақтау бағытында бірқатар істерді жасап үлгерген. Елде арнайы орган - Балалар құқықтарын қорғау комитеті құрылды, «Қазақстан балалары» атты ұлттық бағдарлама қабылданды, «Ювеналды сот жүйесін дамытудың концепциясы» бағдарламасы жүргізілді.

Түйін сөздер: Балалар құқықтарын қорғау, Біріккен Ұлттар Ұйымы, Орталық Азия мемлекеттері, аймақтық ынтымақтастығы, ювенальдық құқық.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-23-30>

Орталық Азия аймағы елдерінің балалар құқығын қорғау саласындағы саяси пікір алмасуы үшін басты трибунасы БҰҰ Балалар Қорының (ЮНИСЕФ) қолдауымен өткізілетін балалар құқығын қорғау бойынша форум болып табылады. 2011 жылы Ашхабад қаласында өткізілген үшінші форум Орталық Азиядағы ювенальдық құқық жүйесі реформаларына арналды және Орталық Азия елдері үкіметтерінің халықаралық стандарттарға сәйкес ювенальдық құқық жүйесін құру ұстанымдылығын және балалар құқығын қорғауды нығайту мақсатында заңның үстемділігі саласындағы ынтымақтастықты кеңейтуді ұстану үшін платформа болды.

Түрікменстан Мәжілісінің басшылығымен жоғары деңгейде өткізілген форум жұмысына бес мемлекет: Түрікменстан, Қырғызстан, Тәжікстан, Өзбекстан және Қазақстанның мемлекеттік мекемелерінің өкілдері қатысты. Қазақстандық делегация құрамында ҚР Парламентінің депутаты Светлана Бычкова, ҚР Жоғары Сотының судьясы Даулен Нуралин, Астана қаласының кәмелеттік жасқа толмағандар ісі бойынша мамандандырылған ауданаралық сот өкілі Гульнар Абдигалиева, Білім Министрлігінің және Әділет Министрлігінің, сондай-ақ Қазақстандағы БҰҰ балалар қорының (ЮНИСЕФ) өкілдері болды.

Форум қарсаңында Орталық Азия елдерінің балалар құқығы туралы Конвенцияда қарастырылған мақаттар мен міндеттерді жүзеге асыру үшін ұлттық әрекеттерді күшейтудегі тәжірибе алмасу міндеті қойылды [2]. Олардың ішінде – осы мақсаттарға қажетті үйлесімділікті және ресурстармен қамтамасыз етуді құру, тұрақты мониторинг және ұлттық

деңгейде жетістіктерге шолу, балалар құқығын қорғауда өз үлесін және айтарлықтай ролін атқаратын азаматтық қоғаммен серіктестікке ерекше маңыздылық беру.

Аталған форумда Қазақстанның посткеңестік кеңістіктегі және Азиядағы бірінші ювенальдық құқықты дамытудағы ерекше ролі атап көрсетілді. Сондай-ақ ювенальдық құқық саласына кіретін барлық органдардың өзара қарым-қатынасын, формаларын және функцияларын реттейтін ҚР-дағы ювенальдық құқық туралы Конвенцияны жасау және енгізудегі Қазақстанның ролі ерекше атап өтілді. Форумда біздің республикамыздың делегациясы Қазақстандағы Балалар қоры (ЮНИСЕФ) өкілділігінің және мемлекеттік органдар және үкіметтік емес ұйымдар қолдауымен Астана қаласының кәмелеттік жасқа толмағандар ісі бойынша сот бастамасымен құрылған «Альтернативы правосудия в отношении несовершеннолетних» атты экспериментальды жобасын көрсетті. Оның негізгі міндеті кеңес беру қызметін көрсету, түзетушілік оқытулар жүргізу, девианттық мінез-құлықты балалардың қылмыстық қызметке қайтадан тартылуына жол бермеу. Жоба жұмысының нәтижесі бойынша ювенальдық құқық саласына түскен балаларға көмек көрсетуге тиісті органдар құрылымы туралы ҚР Үкіметіне жүйелі ұсыныстар енгізу қарастырылған. Форумға қатысушы-елдер барлығы дерлік ювенальдық құқықты одан әрі дамыту мәселесінде атқарылатын жұмыстардың көптігі баса айтылды. Оның ішінде, бірқатар елдерде кәмелеттік жасқа толмағандар ісі бойынша мамандандырылған жүйені енгізу туралы ұсыныстар айтылды, өйткені көпшілік жағдайда заңмен шиеленісте тұрған балалармен үлкендер секілді жұмыстанады. Барлық қатысушылардың пікірі бойынша, жоғары мемлекеттік деңгейде өткізілген форум Орталық Азияның бес елінің әрқайсысында, сондай-ақ Ресей, Түркия, Әзербайжан сияқты елдерде тәжірибе алмасу үшін жемісті алаңға айналды. Ювенальдық құқық саласындағы тәжірибе қызметін игерудің маңыздылығы балалар құқығын қорғауды жүзеге асыратын мемлекет, органдар тарапынан заңмен шиеленісте қалған балаларға көмек көрсету формалары мен әдістерін кеңейтуге мүмкіндік береді.

БҰҰ-ы өзінің өмір сүру кезеңінде адам құқығы саласында 100-ден астам халықаралық құжаттар, пактілер, конвенциялар, хаттамалар, декларациялар, ұсыныстар, ережелер, кодекстер, принциптер және т.б. қабылдады.

Халықаралық құжаттардың бұл түрлерінің әрқайсысы заңды маңыздылығы және жүзеге асырылу мүмкіндігі мағынасында өзінің ерекшеліктеріне ие.

Декларация (мәлімдеме, хабарландыру) – қандай да бір принциптер жарияланатын халықаралық-құқықтық құжат. Декларация сөздің қатаң мағынасында міндетті сипатқа ие емес. Олар тек ұсыныстар, тілектер болып табылады. Алайда бұл құжаттар үлкен моральдық-саяси күшке ие және соған қарап мемлекеттің позициясы туралы ойларын білдіреді. Декларация қабылданғаннан кейін бірден күшіне енеді.

Адам құқығы туралы пакт – бұл қатысушылары, яғни оның ережелерін ұстануға ресми келіскен мемлекеттер адам құқығының кең спектрін (тобын) толық жүзеге асыру үшін шаралар қолдануға, кепіл беруге және құрметтеуге келісімін берген халықаралық келісім.

Конвенция – қандай да бір арнайы мәселе бойынша халықаралық келісім. Пактілер және конвенциялар олардың қабылдануы және қол қойылуынан кейін бірден күшіне енбейді, тек бірнеше мемлекеттре ратификациялағаннан кейін ғана заңдық күшіне ие болады. Пактілер және конвенцияларға қатысушы мемлекеттер осы халықаралық құжаттарда сақталатын міндеттерді өздеріне алады және оларды қатаң орындауы қажет. Сәйкесінше келісімдердің жүзеге асырылуын бақылау үшін сәйкесті халықаралық ұйымдар шеңберінде, ереже бойынша, сәйкесті комитеттер немесе комиссиялар құрылады. Комитеттер және комиссиялар әдетте пактілерге және конвенцияларға қосымша болып табылатын хаттамаламен сәйкесті құрылады.

Ашық конвенцияларға және пактілерге олардың дайындалуына және қол қойылуына

қатыспаған мемлекеттер қосыла алады. Мемлекет өз міндеттерінен бас тартып, аталған халықаралық ұйымнан шыға алады. Барлық халықаралық-құқықтық құжаттар ішінде халықаралық құқықтың көзі болған бірқатар халықаралық келісімдер бар. Бірінші кезекте, оларға Адам құқығы туралы халықаралық билль жатады. Ол өзіне Дүниежүзілік адам құқығы Декларациясын (1948 жылы 10 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясымен қабылданды), экономикалық, әлеуметтік және мәдени құқықтар туралы Халықаралық пакт (1966 жылы 16 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясымен қабылданды және қол қоюға ашық), азаматтық және саяси құқықтар туралы Халықаралық пакт (1966 жылы 16 желтоқсанда БҰҰ Бас Ассамблеясымен қабылданды және қол қоюға ашық) және оған қосымша Факультативті хаттамалар.

Қазақстан Республикасы өзінің тәуелсіздігін жариялаған кезеңнен бері адам құқығы саласындағы халықаралық құжаттардың аз ғана бөлігін ратификациялады: 1949 жылғы соғыс құрбандарын қорғау туралы Женева конвенциясы және 1977 жылғы оған қосымша I және II хаттамалар (1993 жылы 31 наурызда ратификациялады); 1989 жылғы бала құқығы туралы Конвенция (8 маусым 1994 жыл); 1984 жылғы «Азаптауларға және басқа да қатыгез, адамгершілікке жатпайтын және ар-намысты қорлайтын іс-әрекеттер мен жазалау түрлеріне қарсы Конвенция» (29 маусым 1998 жыл); 1979 жылғы «Әйелдерге қатысты кемсітудің барлық нысандарын жою туралы Конвенция» (29 маусым 1998 жыл); 1966 жылғы «Нәсілдік кемсітушіліктің барлық нысандарын жою туралы халықаралық конвенция» (29 маусым 1998 жыл); 1951 жылғы босқындар статусы туралы Конвенция және 1967 жылғы босқындар статусына қатысты хаттама (15 желтоқсан 1998 жыл); «Жазасын одан әрі өтеу үшін бас бостандығынан айыруға сотталғандарды беру туралы Конвенция» (16 шілде 1999 жыл); 1958 жылғы «Еңбек және жұмыспен қамту саласындағы кемсітушілік туралы Конвенция» (20 шілде 1999 жыл); 1953 жылғы «Әйелдердің саяси құқықтары туралы Конвенция» (30 желтоқсан 1999 жыл); 1948 жылғы «Қауымдастықтар бостандығы және ұйымдастыру құқығын қорғау туралы конвенция» (30 желтоқсан 1999 жыл); «Тұрмыстағы әйелдің азаматтығы туралы Конвенция» (30 желтоқсан 1999 жыл); «Алимент өндіру туралы Конвенция» (30 желтоқсан 1999 жыл). Бұдан басқа, Қазақстан Республикасы ТМД шеңберінде қабылданған адам құқығы бойынша бірқатар құжаттарға қосылды немесе ратификациялады, оның ішінде 1991 жылғы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығын құру туралы Келісім (23 желтоқсан 1991 жыл); 1993 жылғы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы Жарлығы (20 сәуір 1994 жыл); 1996 жылғы 29 наурыздағы Ресей Федерациясы, Белоруссия Республикасы, Қазақстан Республикасы және Қырғызстан Республикасы арасындағы экономикалық және гуманитарлық саладағы интеграцияны тереңдету туралы Келісім.

Балалар еңбегіне тосқауыл қою жұмысына қатысушы елдерге техникалық көмек көрсету мақсатында ХЕҰ-ы балалар еңбегіне тосқауыл бағдарламасын (БЕТБ) құрастырды. БЕТБ-ның жұмысы ұлттық деңгейдегі бастамашыларға, сонымен қатар Конвенция қағидаларының ұлттық заңдарға кірістіріліп, тәжірибеде орындалудың қажеттілігіне бағытталған.

Аталмыш бағдарлама Қазақстан Республикасында да орындалуда. Балалар еңбегіне тосқауыл қою бойынша халықаралық бағдарлама пайдаланған «Орта Азияда балалар еңбегіне тосқауыл қоюды жүзеге асыру әрекеті» (PROACT-CAR, III-кезең) атты ХЕҰ-ның жобасы Орта Азиядағы төрт елдің балалар еңбегінің ауыр түрлерімен күресіне бағытталған.

2006 жылы 6-7 желтоқсанда Астана қаласында «Орталық Азиядағы отбасы мен балалардың әлеуметтік және құқықтық қорғалу жүйесі» атты Орталық Азия елдеріндегі балалар құқықтарын қорғау бойынша бірінші Форум өткізілді [2].

Біздер, Бала құқықтары туралы Конвенцияны бекітуде Орталық Азия елдерінің өзімізге алған міндеттемелерімізді растаймыз және бұл құқықтық құралды іске асыруда шапшаңдату қажеттілігін баса айтамыз.

Біздер, қауіпті топ немесе ата-аналары қамқорлығынан айырылған балалардың құқықтары жөнінде Стокгольм (1999 және 2003 жж.) және Будапешттегі (2000 ж.) конфе-

ренцияларда, Сараево (2004-мамыр) және Паленсияда (2006-маусым) өткен «Еуропа және Орталық Азия – балалар өмірі үшін лайықты» атты конференцияда және балаларға қарсы жәбірлік көрсету мәселелері бойынша «Әрекет жасауға уақыт келді» атты Люблиндегі (2005-шілде) конференцияда және Мыңжылдық Саммитте «2000-қыркүйек» қабылданған және Мыңжылдық Даму Мақсаттары үшін міндет пен әрекеті анықтаған міндеттемелерді қолдаймыз.

Біздер, елдердің «Дүние – балалар өмірі үшін лайықты» мақсатына өздерінің жол ұстаушылығын көрсеткен «Дүние – балалар өмірі үшін лайықты» атты (Нью-Йорк, 2002-мамыр) балалардың жағдайлары туралы БҰҰ Бас Ассамблеясының қорытынды құжатын толығымен растаймыз және болашақ іс-әрекеттері үшін мынадай шаралар анықтадық:

- Бала құқықтары туралы Конвенцияға сәйкес, бала құқықтарын есепке алып, мақсаттар мен міндеттерді нақты, уақыттылы және шамамен анықтауымен, балалардың пайдасына ұлттық шараларды нығайту;

- осы мақсаттарды орындауға ресурс бөлудің қажетті үйлестіру мен қамтамасыз етуін құру;

- кедергі мен әрекетті жылдамдатуға жауап беру мақсатында, ұлттық деңгейде уақтылы мониторинг және прогрессті шолу;

- балалар құқықтарын жылжытуға өз үлесін ұсынған, азаматтық қоғам мен бірге ынтымақтастықтың маңыздылығын растау.

Біздер, Орталық Азия елдеріндегі бала өмірі үшін лайықты, дүние құрудағы прогресс туралы алдағы бесжылдық есепті назарымызға аламыз. Біздер, балалардың зор осалдығына және олардың құқықтары мен қауіпсіздігіне мүмкіндік тұғызатын дамуға алаңдаймыз және Орталық Азия елдерің балалық кедейшілікті тоқтату, балаларды әлеуметтік оқшаулауды және қауіпті топтың отбасы мен балалары үшін біздің қолдауды жылжыту, сондай-ақ, ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар, толық емес отбасы балалары, және асыраушысынан айырылған отбасы, мекен жайы бойынша қамқорлықтағы балалар, арнайы мұқтажы бар, асырап алған отбасындағы, заңға даулы және заңсыз еңбекке қамтылған балалар, жәбірлік мен трафик құрбандары – балалар үшін қажетті шаралар қолдануға шақырамыз.

Біздер, Орталық Азия елдеріндегі балалар құқықтарын қорғау бойынша Астана қаласы бірінші Форумның, қатысушылары прогрессті атап көрсетіп:

1. Бала құқықтары туралы Конвенциясымен байланысты қабылданған міндеттерімізді, және 2002 жылдың 10-мамырындағы «Балалар өмірі үшін лайықты дүние» атты БҰҰ арнайы сессиясының қорытынды құжатына сәйкес міндеттерімізді бірдауыстан растаймыз және уәде береміз, атап айтқанда:

1) Орталық Азия елдері балаларының құқықтарын қорғау жөніндегі Форумды, тұрақты негізде әрекет жасайтын және Бала құқықтары туралы Конвенциясының принциптерін сақтауда ынтымақтастықтың икемді механизмі болатын және «Балалар өмірі үшін лайықты дүние» концепциясын іске асырудағы ұйымдастырушылық құрылым деп жариялау;

2) Орталық Азия елдері арасындағы аймақтық ынтымақтастықты және бала кедейшілігін, қауіпті топтың отбасы мен балаларын әлеуметтік оқшаулауды, сондай-ақ, ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды, толық емес отбасы балаларын, және асыраушысынан айырылған отбасыларын, мекен жайы бойынша қамқорлықтағы балаларды, арнайы мұқтажы бар, асырап алған отбасындағы, заңға даулы және заңсыз еңбекке қамтылған балаларды, жәбірлік мен трафик құрбандары – балаларды қоса, балалар құқықтарын қорғау жөніндегі Форум механизмі арқылы, бала құқықтарын қорғау саласында озық тәжірибе мен ыңғайлықты табуын, мүмкіншілік ету;

3) Орталық Азия елдеріндегі баланы күту және қорғау жүйесін реформалау жетістік-

тері туралы ақпараттандыру мен елдік және аймақтық деңгейде әрекеттер үшін басымдылықты анықтау;

4) балалар өмірінің сапасын үзілді-кесілді жақсарту үшін, Орталық Азия елдеріндегі тиімді саяси жауапты және әрекеттерді ынталандыруға ұлттық ресурстарды өз-өзіне жолдау үшін шараларды қабылдау;

5) бала құқықтары туралы Конвенциясында негізделген, тиісті саяси және заңнама қабылдау, бала құқықтарын қорғау жүйесі және мониторинг пен есеп беру механизмін арттыру арқылы, бала құқықтарын қорғау саласындағы мемлекет жауапкершілігін кепілдеуге жолданған, әрекеттерді бастау және қолдау;

6) Орталық Азия елдері мен Атқарушы Комитетінің балалар құқықтарын қорғау жөніндегі Форумда кездесулерді дайындауға жауапты, қосымшадағы Концепция мен Жұмысшы Механизмдеріне сәйкес, Тұрақты Атқарушы Комитет және арнайы құрылымдар құру.

2. Орталық Азияда, ЕС, Дүние жүзілік Банкі, Азия Даму Банкі, БҰҰ, азаматтық қоғамдықты, балаларды, бұқаралық ақпарат құралдарын және даму жөніндегі басқа стратегиялық партнерларын қоса бірге ынтымақтастықта, осы мақсаттарға жету үшін жұмысты жалғастыруды шешіп жатырмыз.

3. Одан әрі, осы мақсаттарға жету үшін прогрессті жүйелі түрде қайта қарастыруды және балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі Форумға есеп беруді шешіп жатырмыз.

Біздер, осы міндеттерге жетудегі біздің талабымызды растаймыз, себебі, біздер болашағымызды бүгін қорғауымыз тиіс.

Бүгінгі таңда республикада балалардың құқықтарын қорғау және қамтамасыз етудің айқын жүйесі құрылған. Мемлекеттік органдардың орталықтағы және жергілікті деңгейдегі мемлекеттік емес және қоғамдық ұйымдармен ведомствоаралық қарым-қатынасы жүйеге келтірілген.

Балалардың құқықтарын қорғау саласында ұлттық заңнамаларды жетілдіру жұмыстары жүргізілуде.

Комиссия мүшелері барлық санаттағы балалардың, оның ішінде ұлттық саны аз топтың, қоныс аударушы, оралман, босқын балалардың білім алуы құқықтарын қамтамасыз етуге ерекше назар аударды.

Балалардың отбасында өмір сүру және тәрбиелену, денсаулық сақтау, балалық шақ пен ананы әлеуметтік қорғау құқықтары талқыланды. Деинституционализациялау стратегиясын іске асыру, әлеуметтік жетімдіктің алдын алу мәселелері жеке аталды.

Балалар үйлерінің тәрбиеленушілері, жетім балаларға арналған мекемелер желісінің азаю қарқыны және баланы өз отбасына патронаттық тәрбиелеуге алғысы келетін қазақстандық азаматтардың саны артқаны байқалады.

Барлық мүдделі органдардың біріккен іс-әрекетімен шешілетін мәселе ол отбасының қолайсыздығын анықтау, бала асырап алған ата-аналарға арналған мектептер мен отбасын қолдау қызметі желілерін одан әрі дамыту мәселелері. Жетім балаларға арналған ірі мектеп-интернаттарды отбасы типіндегі балалар үйіне қайта құру. Балалар үйі түлектерін интернаттан кейін қолдау көрсету міндеті мемлекет тарапынан өз кезегімен жүзеге асырылуда.

Жергілікті атқарушы органдар тарапынан балалар үйі түлектерін еңбекпен және тұрғын үймен қамту мәселесіне ерекше назар аударылуда.

Жоғары мемлекеттік органдармен бірге Астана қаласындағы мектептерде балалар құқығын қорғау саласында өз үлесін қосуда. Білім ордасында құқыққа арналған пән сабақтары, барлық сыныптарда балалар құқығын қорғау тақырыбына ашық сабақтар мен тәрбие сабақтары тұрақты өткізіледі. Сонымен бірге, мектепшілік іс-шаралар жоспарына сәйкес Ата Заңымыздың тиісті тармақтарын, Елбасы қабылдаған «Бала құқығы туралы

конвенцияны» талқылап, түсіндіру бағытында тоқсан сайын «дөңгелек үстел» отырысы, пікірталас, заң сабақтары, заңгерлермен кездесулер, мерекелік кештер тұрақты ұйымдастырылып, өткізіліп тұрады.

Қорыта айтқанда Балалар құқығы мен заңды мүдделерін қорғау – ұлттық саясатымыздың негізгі бағыттарының бірі. Балалардың өмір сүруге, есімінің болуына, азаматтыққа және тағы басқа құқықтарын, аман-сау отбасылық өмір құқығын, сәбидің жеке басының еркін дамуын қамтамасыз ететін құқықтарын, денсаулығын сақтау нығайту құқығын, білім алу мен мәдени даму құқығын, төтенше жағдайларда сәбиді қорғау құқықтарын қорғау мен қолдау біздің әрқайсысымыздың басты міндетіміз болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеяның «Бала құқығы декларациясы». Нью-Йорк, 20 қараша 1959 ж. - [Электронды ресурс]. - URL: <http://www.online.zakon.kz> (Қаралған күні: 21.08.2019).
- 2 Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеяның «Балалар құқықтары туралы» Конвенциясы. Нью-Йорк, 20 қараша 1989 ж. - [Электронды ресурс]. - URL: <http://www.online.zakon.kz> (Қаралған күні: 25.08.2019).
- 3 Астанадағы балалар құқығын қорғау жөніндегі I Орталық Азия елдерінің форумы: «Орталық Азиядағы отбасы мен балаларды әлеуметтік және құқықтық қорғау жүйесі». Астана, 6-7 желтоқсан 2006 ж. - [Электронды ресурс]. - URL: <http://www.balazan.kz> (Қаралған күні: 27.08.2019).

К.Ж. Капсалямов¹, С.С. Капсалямова², Р.Т. Аккулов³

¹ Университет «Туран-Астана», Нур-Султан, Қазақстан

² Евразийский Национальный Университет им.Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Қазақстан

³ Университет «Туран-Астана», Нур-Султан, Қазақстан

Региональное сотрудничество и перспективы развития Центральной Азии и Казахстана в области защиты прав детей

Аннотация. Государство обеспечивает всемерное развитие каждого ребенка. Права ребенка в Казахстане: каждый ребенок регистрируется после рождения и имеет право на получение им имени и гражданства. Каждый ребенок имеет право жить в своей семье, вместе с родителями. Никто не вправе подвергаться наказанию, унижению ребенка, даже если он виновен. Каждый ребенок имеет право на свободу мысли, совести и религии. Ребенок имеет право заниматься желаемым видом спорта. Ребенок имеет право на охрану здоровья, лечение. Ребенок имеет право свободно выражать свои мысли.

Впервые в истории в рамках Конвенции ООН «О правах детей» создан международный механизм контроля за ее исполнением - Комитет по правам ребенка. Он имеет право один раз в пять лет заслушивать доклады государств о проделанной работе в отношении выполнения требований Конвенции. На сегодняшний день 193 государства мира дали согласие на его внедрение в своих странах. В их числе и Республика Казахстан, подписавшая соглашение в 1994 году. За годы принятия Конвенции Казахстан успел выработать ряд мер по соблюдению прав детей. В стране создан специальный орган - Комитет по охране прав детей, принята Национальная программа «Дети Казахстана», утверждена программа концепции развития ювенальной судебной системы.

Ключевые слова: Защита прав детей, Организация Объединенных Наций, государства Центральной Азии, региональное сотрудничество, ювенальное право.

K.Zh. Kapsalyamov¹, S.S. Kapsalyamova², R.T. Akkulov³

¹University «Turan-Astana», Nur-Sultan, Kazakhstan

²L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

³University «Turan-Astana», Nur-Sultan, Kazakhstan

Regional cooperation and prospects for the development of Central Asia and Kazakhstan in the field of children's rights

Abstract. The state ensures the full development of every child. Child rights in Kazakhstan: every child is registered after birth and is entitled to a name and citizenship. Every child has the right to live in his or her family, together with his or her parents. No one has the right to be punished or humiliated, even if the child is guilty. Every child has the right to freedom of thought, conscience and religion. The child has the right to engage in the desired sport. The child has the right to health care and treatment. The child has the right to Express his or her thoughts freely.

For the first time in history, the UN Convention on the rights of the child created an international mechanism to monitor its implementation - the Committee on the rights of the child. It has the right to hear reports from States every five years on the progress made in meeting the requirements of the Convention. To date, 193 countries have agreed to its implementation in their countries. Among them is the Republic of Kazakhstan, which signed the agreement in 1994. Over the years of adoption of the Convention, Kazakhstan has developed a number of measures to respect the rights of children. The country has created a special body-the Committee for the protection of children's rights, adopted the national program «Children of Kazakhstan», approved the program of conception of the juvenile justice system.

Keywords: Protection of children's rights, United Nations, Central Asian States, regional cooperation, juvenile law.

Referenses

1 Birikken Ulttar Uıymynyn Bas Assambleıanyn «Bala quqygy deklaratsııasy». Niu-Iork, 20 qarasha 1959 j. [United Nations General Assembly Declaration on the rights of the child. New York, 20 November 1959] [Electronic resource]. Available at: [http://www. online.zakon.kz](http://www.online.zakon.kz) (Accessed: 21.08.2019).

2 Birikken Ulttar Uıymynyn Bas Assambleıanyn «Balalar quqyqtary turaly» Konventsııasy. Niu-Iork, 20 qarasha 1989 j. [United Nations General Assembly Convention on the rights of the child. New York, 20 November 1989] [Electronic resource]. Available at: <http://www. online.zakon.kz> (Accessed: 25.08.2019).

3 Astanada balalar quqygyn qorgau jonindegi I Ortalyq Azıa elderinin forumy: «Ortalyq Azıada otbasy men balalary aleumettik jane quqyqtyq qorgau juesi». Astana, 6-7 jeltoqsan 2006 j. [I Central Asian Forum for the protection of children's rights in Astana: «system of social and legal protection of families and children in Central Asia». Astana, 6-7 December 2006] [Electronic resource]. Available at: [http:// www.balazan.kz](http://www.balazan.kz) (Accessed: 27.08.2019).

Авторлар туралы мәлімет:

Қапсәліямов Қ.Ж. – Ұлттық және халықаралық құқық кафедрасының профессоры, «Тұран-Астана» университеті, Дүкенұлы көш. 29, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Қапсәліямова С.С. – Мемлекет және құқық теориясы және тарихы, конституциялық құқығы кафедрасының доценті, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш. 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Аққулов Р.Т. – Ұлттық және халықаралық құқық кафедрасының аға оқытушысы, «Тұран-Астана» университеті, Дүкенұлы көш. 29, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Kapsalyamov K. Zh. – Professor of the department National and International Law, University «Turan-Astana», Dukenuly street 29, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kapsalyamova S. S. – associate Professor of the Department of Theory and history of state and law, constitutional law, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Akkulov R. T. – senior lecturer of National and International Law, University «Turan-Astana», Dukenuly street 29, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 347.12

А. А. Кусаинов

*Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан,
Казахстан
(E-mail: a.kusainov@mail.ru)*

Коррупционные риски в сфере высшего образования

Аннотация. В статье рассматриваются отдельные коррупционные риски, существующие в сфере высшего образования. В настоящее время выявление коррупционных рисков в деятельности различных организаций является одним из эффективных механизмов, предупреждающих возникновение коррупции. В связи с этим международные организации уделяют особенное внимание этой проблеме. В работе приведены примеры осуществляемых мероприятий, инициированных как государственными органами - Министерством образования и науки Республики Казахстан, Агентством по противодействию коррупции (Антикоррупционная служба), - так и организациями высшего образования и их ассоциациями (Лига академической честности), которые способствуют выявлению факторов коррупционных рисков. Кратко дана характеристика отдельных видов коррупционных рисков в сфере высшего образования. Среди них: низкий уровень заработной платы, нарушения при распределении государственных грантов, несоблюдение академической честности. Сделаны предложения по снижению изученных коррупционных рисков, в результате которых будут минимизированы факторы коррупционного риска, что приведет к искоренению коррупции в сфере высшего образования.

Ключевые слова: коррупционные риски, коррупция, высшие учебные заведения, Саналы ұрпақ, академическая честность, заработная плата, государственный грант, преподаватель, студент.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-31-41>

Введение. В современных условиях полномасштабной модернизации страны на первом плане стоит реализация задачи защиты прав граждан, повышения эффективности государственного управления, инвестиционной привлекательности страны. Достижение этих задач реализуется различными комплексными мероприятиями, в том числе путем внедрения в стране нулевой терпимости к коррупции. Борьба с коррупцией является приоритетным направлением, т.к. она сдерживает социально-экономическое развитие страны. В Республике Казахстан поэтапно и целенаправленно проводится курс по созданию эффективных, соответствующих мировым стандартам институтов и механизмов противодействия коррупции [1]. В Послании народу Казахстана «Третья модернизация Казахстана: глобальная конкурентоспособность» Первый Президент Республики Казахстан Н. Назарбаев сказал: «Мы сделали существенные шаги по снижению уровня коррупции в стране. В то же время основной акцент направлен на борьбу с последствиями коррупции. Необходимо усилить работу по выявлению и искоренению причин и предпосылок коррупции». [16]

Статистические данные антикоррупционной службы Республики Казахстан показывают, что ежегодно, в среднем по стране, выявляется и регистрируется более 2000 коррупционных преступлений, к ответственности привлекается свыше 1000 лиц [19]. В образовательной сфере за 11 месяцев минувшего года зафиксировано 163 правонарушения, связанных с коррупцией. Это составляет примерно 9 % от объема всех зарегистрированных коррупционных нарушений [11]. Такие показатели можно рассматривать как высокий уровень коррупции. Повышение коррупционных проявлений в период активного реформирования образовательной сферы обусловлено низким индексом эффективности управления на всех уровнях. В полной мере это распространяется и на сферу высшего образования. По словам Главы государства, Министерство образования и науки должно с раннего возраста

прививать гражданам основы антикоррупционной культуры [6]. Отметим, что за последние 15 лет произошло практически десятикратное увеличение расходов на образование. За эти годы Казахстан предпринимал активные шаги для интеграции в мировое образовательное пространство. В то же время вузовская среда относится к зоне повышенных коррупционных рисков и необходимость выработки мер по преодолению коррупции получает всестороннюю поддержку.

В настоящее время при формировании антикоррупционной политики уделяется большое внимание факторам коррупционных рисков. Оценивание таких факторов рисков позволяет выработать эффективные способы превентивного противодействия коррупции, а также обеспечивает базовую информацию для разработки мер борьбы с существующими коррупционными схемами. Правоприменительная практика свидетельствует о том, что существует потребность в единой методологии, позволяющей осуществлять системную оценку коррупционных рисков. Это позволит выявить возможные «коррупциогенные» факторы, определить функции организаций, наиболее предрасположенных к риску возникновения коррупции. Проведение анализа коррупционных рисков в сфере высшего образования необходимо для понимания текущей и будущей ситуации, выработки антикоррупционной стратегии и разработки антикоррупционного законодательства. Изучение существующих коррупционных рисков, методологии оценки в последнее время приобретают особую актуальность в Казахстане.

Основная часть. Система высшего образования имеет некоторые факторы, которые могут быть отнесены к коррупционным рискам. Коррупционные риски в современном образовательном процессе являются одной из угроз национальной безопасности страны, подрывают основы демократии, равенства и социальной справедливости. Наличие коррупционных факторов в сфере высшего образования приводит к тому, что деятельность вузов становится неполноценной, тормозится их академическое, экономическое и научное развитие.

Вопросы коррупции и коррупционных составляющих в вузах страны неоднократно озвучивались на различных площадках. Так, на семинаре-совещании по антикоррупционной политике в вузах в 2015 году представителями Министерства образования и науки Республики Казахстан была озвучена информация о том, что в системе высшего образования существует теневой оборот, который по оценкам некоторых экспертов может превышать 100 млн долларов в год. [21] По оценкам аналитиков, в России ежегодный оборот денежных средств от коррупции оценивается в 5,5 млрд. долларов [18].

Вопросам противодействия коррупции, снижению коррупционных рисков, в том числе и в сфере высшего образования, уделяется большое внимание, однако реализация государственных антикоррупционных программ показывала недостаточно высокую результативность методов, форм и механизмов социального контроля коррупции в высшем образовании, наличие разрозненных подходов при противодействии данному явлению, что еще более усугубляет сложившуюся ситуацию. Вышеперечисленные факты обусловили необходимость изучения понятия коррупции, коррупционных рисков применительно к высшему образованию, выработки шагов к минимизации коррупциогенных факторов в системе высшего образования, которые будут направлены на консолидацию имеющихся средств в целях комплексной, планомерной борьбы с этим социальным явлением.

Актуальность исследования обусловлена также недостаточной степенью ее научной разработанности. Проблема коррупции в учреждениях высшего образования в настоящее время является актуальной для Республики Казахстан. Однако в научной среде данная проблематика не получила должного освещения. Научных исследований в данном направлении практически не проводилось. Отдельные вопросы коррупционных проявлений в сфере образования встречаются в работах М.Ч. Когамова [8], О. Б. Хусаинова [22], Ж. З. Косыба-

ева [13]. Вопросы коррупции в сфере высшего образования получили свое отражение в работах российских специалистов С. Д. Красноусова, Н. В. Хлонова [12], А. Н. Митина [15], М. М. Полякова [17], М. Н. Макаровой, Р. В. Вахрушева [14]. Исследования коррупционных рисков в сфере среднего образования имеются в Кыргызстане [9].

В последние годы большое внимание уделяется этому вопросу со стороны государственных органов, в том числе Министерства образования и науки Республики Казахстан и Агентства Республики Казахстан по делам государственной службы и противодействия коррупции, а также самих организаций образования. Среди общественно значимых можно отметить проект «Саналы ұрпақ», целью которого является искоренение коррупции в системе образования, формирование среды всеобщего неприятия коррупции через систему образования. В рамках антикоррупционного проекта «Саналы ұрпақ – жарқын болашақ» представителями вузов, колледжей и школ совместно с представителями Агентства по делам государственной службы и противодействию коррупции и уполномоченным органом в сфере образования осуществляются разные мероприятия по устранению возможных коррупционных рисков. В частности, разработана Карта коррупционных рисков в сфере образования. В ней отражена деятельность учреждений образования в различных сферах: управленческая, финансово-хозяйственная, образовательно-научная, социальная и воспитательная. Подготовленный проект Карты оценки коррупционных рисков содержит критерии мониторинга и рейтинговой оценки показателей состояния антикоррупционной деятельности учреждений образования, которые позволят сформировать антикоррупционные технологии и рекомендации для эффективного использования ресурсов образовательных учреждений, направляемых на предупреждение коррупции. Мониторинго-рейтинговая деятельность по оценке коррупционных рисков будет осуществляться посредством проведения социологических опросов по специально разработанной методике. Использование предусмотренных Картой инструментов позволит оценить состояние антикоррупционных мероприятий, выявить их эффективность и составить рейтинг эффективности антикоррупционной деятельности в организациях образования. Антикоррупционный рейтинг будет являться стимулом для организаций образования в вопросах совершенствования антикоррупционной политики [3].

В целях консолидации деятельности по противодействию коррупции и снижению коррупционных рисков ведущими университетами Казахстана была создана ассоциация вузов «Лига академической честности». В нее вошли десять вузов Казахстана, среди которых: Академия государственного управления при Президенте Республики Казахстан, Университет КАЗГЮУ имени М.С. Нарикбаева, Алматы Менеджмент Университет, Казахский национальный исследовательский технический университет имени К. Сатпаева, Казахстанско-Британский технический Университет (КВТУ), Карагандинский государственный медицинский университет, Международный университет информационных технологий, Северо-Казахстанский государственный университет имени М. Козыбаева, Университет имени Сулеймана Демиреля (SDU) и Университет международного бизнеса (UIB). Основная цель Лиги - повысить качество высшего образования посредством применения принципов академической честности. [4]

В соответствии с пп.12. ст.1 Закона Республики Казахстан «О противодействии коррупции» коррупционным риском признается возможность возникновения причин и условий, способствующих совершению коррупционных правонарушений. Природа коррупционных рисков имеет некоторые особенности: принятие решения формируется окружающей средой; лицо имеет представление о последствиях совершаемого деяния и оценивает существующие санкции за нарушение. Методы оценивания коррупционных рисков позволяют оценить не только последствия для лица, совершающего противоправное деяние, но и для третьих лиц, которые могут пострадать в результате коррупционных действий лица. Оцен-

ка рисков определяется как инструмент анализа, направленный на выявление сведений о вероятных возможных исходах и предполагаемом ущербе. Международные организации, такие как Организация Объединенных Наций (ООН), Организация экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), Группа государств по борьбе с коррупцией (ГРЕКО) и другие, рассматривают оценку коррупционных рисков как одну из приоритетных задач повестки дня.

В соответствии с исследованием USAID оценка коррупционных рисков осуществляется в целях понимания коррупционной ситуации в государстве, определения целей и первоочередных задач антикоррупционных программ и прогнозирования желаемых результатов антикоррупционной деятельности.

По справедливому мнению ученых, коррупция в сфере высшего образования – это не только взяточничество преподавателей и злоупотребления в рамках учебного процесса, но и нецелевое использование бюджетных средств, помещений и иных активов вуза, отраслевая коррупция в области управления высшим образованием, включая расхищение фондов, нарушения в ходе государственных закупок и иные мошеннические и незаконные действия [8]. Опасность коррупции в академической среде имеет высокий индекс социальной опасности, т.к. она ведет к распаду и деградации общества. К негативным последствиям коррупции в сфере высшего образования можно отнести вовлеченность в коррупционную практику молодежи. Участвующий в таких порочных схемах обучающийся, в дальнейшем выпускник, воспринимает коррупцию как нормальное явление и возможно в дальнейшей деятельности будет распространять такую же порочную социальную практику.

Как правило, данные по уровню коррупции и коррупционных рисков в высших учебных заведениях содержатся в результатах проводимых внешних аудитов вузов страны. Аудиторские проверки особое внимание уделяют рациональному и целевому использованию государственных средств, которые отражаются в финансовой отчетности. Данные результатов ревизии Счетного комитета Республики Казахстан за 2016 год показывают, что за один квартал в высших учебных заведениях страны совершается примерно 110 финансовых правонарушений, оборотная сумма которых составляет около 14,3 млрд. тенге [20]. В 2018 году сумма таких нарушений составила более 58 миллионов тенге [5]. В исследованиях, посвященных коррупционным рискам в образовании, выделяют такие формы коррупционных проявлений, как подкуп и взятки, хищения, действия в обход критериев, мошенничество и злоупотребления в академической среде, неэтичное индивидуальное поведение, фаворитизм, nepотизм, коммерческий подкуп.

Одним из факторов коррупционного риска является система распределения *государственных образовательных грантов*. Государственный образовательный грант на обучение в вузах РК распределяется республиканской конкурсной комиссией и является основным источником государственной поддержки студентов в РК. Образовательный грант присуждается после окончания среднего или средне-специального образования. В случаях, когда в процессе получения высшего образования высвобождается грант, на него могут претендовать студенты, обучающиеся на платной основе. Из-за высокой стоимости высшего образования, освободившиеся гранты очень востребованы. Коррупционный риск в данном случае заключается в слабой прозрачности при распределении свободного гранта. Студенты зачастую не знают о том, что появляются высвободившиеся гранты. Если первичные гранты распределяются республиканской конкурсной комиссией, то получение студентом освободившегося гранта зависит от университета. Данный процесс регламентирован «Правилами присуждения образовательного гранта для оплаты высшего или послевузовского образования с присуждением степени «бакалавр» или «магистр», утвержденных постановлением Правительства Республики Казахстан от 23 января 2008 года № 58. Указанные Правила регулируют порядок предоставления свободного гранта, также в них описан поряд-

док, требования к кандидатам, процесс подачи заявлений и оформления грантов. При этом в Правилах не устанавливается обязанность вуза по обеспечению прозрачности процесса выделения грантов, в частности, своевременного опубликования информации об освободившихся грантах. Правилами не регламентировано право на обжалование решения об отказе в выдаче гранта. Согласно отчету «Антикоррупционные реформы в Казахстане» в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией, данный коррупционный риск указывается как один из основных при анализе коррупции в секторе высшего образования [2]. Данный фактор коррупционного риска является серьезной угрозой для добросовестного распределения бюджетных средств.

В связи с этим необходимо предпринять следующие меры:

- обеспечить распределение государственного образовательного гранта в рамках прозрачного процесса, в том числе путем заблаговременного опубликования информации об освободившихся грантах, их распределении и решениях;
- предоставить возможность подачи апелляции при несогласии с решением об отказе в выдаче гранта с четко прописанной процедурой;
- обеспечить качественное рассмотрение жалоб и применение санкций к нарушителям.

Отметим также, что на различных уровнях предпринимаются меры для снижения коррупционных рисков в процессе распределения государственных грантов. Так, в 2018 году по инициативе Агентства по делам госслужбы и противодействия коррупции РК и Министерством образования и науки РК был разработан проект «Карта общественного контроля» с вовлечением граждан Казахстана в процесс распределения образовательных грантов. Заинтересованные граждане в качестве независимых наблюдателей участвовали в работе конкурсных комиссий, распределяющих гранты на поступление в вузы и колледжи Казахстана. Усиление общественного контроля станет одним из действенных механизмов по предупреждению коррупционных проявлений в данной сфере [22].

В настоящее время ответственность за обеспечение *академической честности при подготовке письменных работ*, т.е. признание академической нечестности нарушением, несут отдельные вузы.

Предполагается, что они самостоятельно разрабатывают правила соблюдения академической честности, охватывающие выполнение письменных заданий, подготовку научных работ и письменных ответов в ходе зачетов и экзаменов. Хотя принятие таких правил является одним из условий аккредитации, рамочные стандарты не требуют, чтобы правила и проявления академической нечестности были сформулированы каким-либо определенным образом.

Единственным уточнением можно считать, что они должны быть ориентированы прежде всего на студентов, а не на преподавателей. Учитывая, что рамочные стандарты сформулированы самым общим образом, можно предположить, что, по всей вероятности, в документах всех учреждений высшего образования есть формальное упоминание принципа академической честности.

Кодекс РК об административных правонарушениях предусматривает санкции в отношении учреждений высшего образования, не выполняющих требования о разработке правил против академической нечестности. Что касается выбора наказаний для отдельных нарушителей, он является прерогативой вузов. В Типовых правилах проведения аттестации содержится лишь косвенное указание на то, что вузы могут исключать студентов, прибегающих к списыванию и иным формам обмана. Тем не менее, по сведениям, полученным во время визита, эта мера применяется крайне редко. С точки зрения экспертов, слабость контроля в этой области может объясняться ограниченным набором санкций. Независимо от тяжести содеянного, единственной санкцией, предусмотренной Типовыми правилами,

является отчисление студента из вуза.

На наш взгляд, данную проблему можно решить путем изменения санкций в сторону возможности наложения более мягких наказаний вместе с введением эффективного внешнего мониторинга. Это поспособствует выявлению случаев академической недобропорядочности при выполнении письменных работ. Благоприятным фактором, минимизирующим факторы коррупционных рисков, будет принятие вузами страны единых правил академической добропорядочности.

Установлено, что низкий *уровень заработной платы* является одной из причин процветания коррупции в различных отраслях государственного сектора, в том числе сфере образования. Система высшего образования РК подтверждает данный факт.

Как гражданские служащие работники сферы высшего образования РК получают зарплату в соответствии с существующей системой оплаты труда. Зарплата преподавателей и сотрудников управленческого аппарата вузов повышается с ростом стажа и научными заслугами, при этом повышение может быть весьма значительным.

Например, различие в уровне ежемесячного дохода между лекторами самой низкой и высшей категории составляет примерно 45%, а между начинающими преподавателями и их коллегами, стоящими на пороге выхода на пенсию, – свыше 20%. Те, кто находится в верхней части шкалы зарплат, получают на 76% больше, чем их коллеги, только начинающие свою профессиональную карьеру [2].

Даже те из преподавателей государственных университетов, кто имеет самые высокие оклады, зарабатывают меньше, чем представители других профессий, обладающие аналогичной квалификацией.

Согласно данным ОЭСР [2], преподаватели вузов получают почти в два раза меньше, чем работники сопоставимого уровня в других сферах.

По итогам за 2018 год заработная плата преподавателя высшего учебного заведения в среднем по стране составила около 137 тыс.тенге [7]. Большинство преподавателей зарабатывают еще меньше, поскольку у более чем половины из них отсутствует квалификация, требуемая для продвижения к более высоким профессиональным категориям, а многие работают на неполной ставке.

По результатам проведенного исследования в области академической честности в других странах выявлено, что только лишь повышение заработной платы, без применения других антикоррупционных мер, не приводит к снижению коррупционных рисков. Для преподавателей вузов стало нормальным явлением трудиться на нескольких местах работы, при этом многие стараются найти неофициальные источники заработка. Само по себе осуществление дополнительной деятельности не противоречит законодательству, однако эксперты считают, что данная практика способствует появлению коррупции, т.к. из-за нехватки времени и отсутствия мотивации преподаватели относятся халатно к своим профессиональным обязанностям. В связи с этим осуществление преподавателями деятельности по совместительству на нескольких местах также способствует появлению коррупции.

По мнению экспертов, приведение заработной платы в сфере высшего образования в соответствие с профессиями в других сферах экономики необходимо для устранения коррупционного риска.

Заключение. Как показал анализ, коррупционные риски в сфере высшего образования являются одним из актуальных вопросов, требующих научного изучения, и до настоящего времени не получили надлежащего освещения в трудах казахстанских ученых. В результате исследования выявлены некоторые коррупционные риски, являющиеся наиболее критичными для сферы высшего образования, среди которых: низкий уровень заработной платы, академическая нечестность, нарушения при распределении государственных грантов. В целях снижения изученных коррупционных рисков требуется системная работа

по противодействию академической коррупции; необходим комплекс организационных антикоррупционных мер, применение которых позволит снизить факторы коррупционного риска, и, возможно, исключит их последующее возникновение. Деятельность по предупреждению вышеуказанных коррупционных рисков в сфере высшего образования может способствовать значительному снижению коррупции, что несомненно отразится как на качестве, эффективности обучения, так и на имидже высшего образования.

Список литературы

- 1 Антикоррупционная стратегия Республики Казахстан на 2015–2025 годы, утвержденная Указом Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 [Элект. ресурс] - URL: Информационно-правовая система нормативных правовых актов «Әділет» <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000986>. (дата обращения: 08.06.2019).
- 2 Антикоррупционные реформы в Казахстане. 4-й раунд мониторинга в рамках Стамбульского плана действий по борьбе с коррупцией [Элект. ресурс]. - URL: <https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Kazakhstan-4thRound-Monitoring-Report-RUS.pdf>. (дата обращения: 08.06.2019).
- 3 В Алматы обсудили коррупционные риски в сфере образования [Элект. ресурс] - URL: <https://www.kaznu.kz/RU/18288/news/one/14182/>. (дата обращения: 08.06.2019).
- 4 В КАЗГЮУ созвана «Лига Академической Честности» [Элект. ресурс] - URL: <http://kazguu.kz/ru/2018/09/03/v-kazgyuu-sozvana-liga-akademicheskoy-chestnosti/>. (дата обращения: 08.06.2019).
- 5 Выявлены финансовые нарушения в сфере образования и науки [Элект. ресурс] - URL: <https://24.kz/ru/news/economy/item/286620-vyavleny-finansovye-narusheniya-v-sfere-obrazovaniya-i-nauki>. (дата обращения: 08.06.2019).
- 6 Глава государства Касым-Жомарт Токаев провел совещание по вопросам борьбы с коррупцией [Элект. ресурс] - URL: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-provel-soveshchanie-po-voprosam-borby-s-korruptsiei. (дата обращения: 08.06.2019).
- 7 Десять самых низкооплачиваемых и высокооплачиваемых профессий и должностей в 2017 году в Казахстане [Элект. ресурс] - URL: <https://kursiv.kz/news/obschestvo/2018-01/10-samykh-nizkooplachivaemykh-i-vyskooplachivaemykh-professiy-i>. (дата обращения: 08.06.2019).
- 8 Когамов М.Ч. Организационная система противодействия академической коррупции в высших учебных заведениях // Право и государство –2017. - №3-4 С. 76-77, [Элект. ресурс] - URL: <http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/497/1.%20%D0%9A%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C.%D0%A7.%2C%20%D0%91%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%A1.%20%D0%A1.%204-11..pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (дата обращения: 08.06.2019).
- 9 Акматжанова А., Асамбаева А., Шаршенбаев А. Коррупционные риски в системе среднего образования. Неформальные платежи в школах. – Бишкек. – 2014. –71с.
- 10 Коррупция в образовании: казахстанцы смогут наблюдать за распределением грантов [Элект. ресурс] - URL: <https://rezonans.kz/obshchestvo/7192-korruptsiya-v-obrazovanii-kazakhstantsy-smogut-nablyudat-za-raspredeleniem-grantov>. (дата обращения: 08.06.2019).
- 11 Коррупция в образовании. Официальные данные [Элект. ресурс] - URL: <https://rus.azattyq.org/a/29727812.html>. (дата обращения: 08.06.2019).
- 12 Красноусов, С. Д., Хлонова Н. В. Оценка коррупционных рисков в образовательной

организации (на примере г. Красноярска) // Актуальные проблемы экономики и права. - 2015. - № 1 (33). - С. 254–261.

13 Косыбаев Ж.З. Противодействие коррупции в ВУЗах Казахстана: новые механизмы, подходы и способы. // Право и государство - 2014. - № 2 (63). - С. 12-14. [Элект. ресурс] - URL: <http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/310/2%20%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%8B%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%2012-14.pdf?sequence=1&isAllowed=y>. (дата обращения: 08.06.2019).

14 Макарова М.Н., Вахрушев Р.В. Коррупция в высшем образовании и академическая этика // Высшее образование в России. - 2014. - № 12. - С.55-63.

15 Митин А.Н. О контроле за рисками коррупционного свойства в сфере высшего образования // Российское право: образование и наука. - 2018. - №1. - С.13-19. [Элект. ресурс] - URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-kontrole-za-riskami-korruptsionnogo-svoystva-v-sfere-vysshego-obrazovaniya>. (дата обращения: 08.06.2019).

16 Назарбаев Н.А.: Необходимо усилить работу по выявлению и искоренению причин коррупции [Элект. ресурс] - URL: <https://www.zakon.kz/4841781-nazarbaev-neobkhodimosilit-rabotu-po.html>. (дата обращения: 08.06.2019).

17 Поляков М.М. Противодействие коррупции в сфере высшего образования и научно-исследовательской деятельности // Актуальные проблемы российского права. - 2016. - № 11. - С. 54-62. [Элект. ресурс] - URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/protivodeystvie-korruptsii-v-sfere-vysshego-obrazovaniya-i-nauchno-issledovatel'skoy-deyatelnosti>. (дата обращения: 08.06.2019).

18 Почем нынче экзамен, аттестат, диплом? // Ежедневная газета ГУ МВД РФ по г. Москве и Благотворительного фонда «Петровка, 38» №24 (164) 23 июня 2010 года.

19 Президент назвал семь задач по искоренению коррупции [Элект. ресурс] - URL: <https://kapital.kz/gosudarstvo/78350/prezident-nazval-sem-zadach-po-iskoreneniyu-korruptcii.html>. (дата обращения: 08.06.2019).

20 Счетный комитет нашел нарушения в работе МОН РК [Элект. ресурс] - URL: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/schetnyiy-komitet-nashel-narusheniya-v-rabote-mon-rk-330379/. (дата обращения: 08.06.2019).

21 Теневой оборот в системе высшего образования может превышать 100 млн. долларов в год [Элект. ресурс] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31540574#pos=3;-49. (дата обращения: 08.06.2019).

22 Хусаинов О.Б. Некоторые аспекты решения проблем коррупционных правонарушений в образовательной сфере на примере Казахстана и России [Элект. ресурс] - URL: <https://articlekz.com/article/19022>. (дата обращения: 08.06.2019).

А.А. Құсайынов

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Жоғары білім берудегі сыбайлас жемқорлық тәуекелі

Аңдатпа. Мақалада жоғары білім саласындағы белгілі бір сыбайлас жемқорлықтың тәуекелдері қарастырылады. Қазіргі таңда, түрлі ұйымдардың қызметінде сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін анықтау жемқорлықтың алдын-алудың тиімді механизмдерінің бірі болып табылады. Осыған байланысты халықаралық ұйымдар тарапынан осы мәселеге ерекше көңіл бөлінеді. Жұмыста мемлекеттік органдардың: Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігі, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігі (Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызмет) сонымен қатар жоғары оқу орындары мен олардың қауымдастығының (Академиялық адалдық лигасы)

бастамашылық етуімен сыбайлас жемқорлық тәуекелділігі факторларын анықтауға ықпал ететін іс-шаралардың мысалдары келтірілген. Жоғары білім саласындағы сыбайлас жемқорлықтың белгілі бір түрлерінің қысқаша сипаттамасы келтірілген. Олардың ішінде: төменгі еңбекақы, мемлекеттік гранттар бөлудегі бұзушылықтар, академиялық адалдықты сақтамау көзделген. Жоғары білім саласындағы жемқорлықты жою мақсатында, зерттелген сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін төмендету бойынша ұсыныстар жасалып, нәтижесінде сыбайлас жемқорлықтың тәуекелдік факторлары азайтылады.

Түйін сөздер: Сыбайлас жемқорлық тәуекелдері, сыбайлас жемқорлық, жоғары оқу орындары, саналы ұрпақ, академиялық адалдық, еңбекақы, мемлекеттік грант, мұғалім, студент.

Kussainov A. A.

L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Corruption risks in higher education

Abstract: The article deals with corruption risks in higher education. Identification of corruption risks in the activities of organizations is one of the effective mechanisms to prevent the occurrence of corruption. In this regard, international organizations pay special attention to this problem. The paper provides examples of activities initiated by both state bodies (Ministry of education and science of the Republic of Kazakhstan, anti-Corruption service) and higher education organizations and their associations (League of academic integrity), which contribute to the identification of corruption risk factors. The characteristic of certain types of corruption risks in the sphere of higher education is briefly given. Among them: low wages, violations in the distribution of state grants, failure to comply with academic integrity. The measures to reduce the considered corruption risks are proposed, as a result, corruption risk factors will be minimized, which will lead to the eradication of corruption in higher education.

Key words: corruption risks, corruption, higher education institutions, Sanali Urapak, academic honesty, wages, state grant, teacher, student.

References

- 1 Antikorrupcionnaya strategiya Respubliki Kazahstan na 2015–2025 gody, utverzhennaya Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 26 dekabrya 2014 goda № 986 [The anti-corruption strategy of the Republic of Kazakhstan for 2015–2025, approved by Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2014 No. 986], Informacionno-pravovaya sistema normativnyh pravovyh aktov «Әdilet» [The legal information system of regulatory acts «Әділет»] [Electronic resource]. Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/U1400000986>. [in Russian]. (accessed 08.06.2019).
- 2 Antikorrupcionnye reformy v Kazahstane. 4-j raund monitoringa v ramkah Stambul'skogo plana dejstvij po bor'be s korrupciej [Anti-corruption reforms in Kazakhstan. 4th round of monitoring under the Istanbul Anti-Corruption Action Plan.] [Electronic resource]. Available at: <https://www.oecd.org/corruption/acn/OECD-ACN-Kazakhstan-4thRound-Monitoring-Report-RUS.pdf> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).
- 3 V Almaty obsudili korrupcionnye riski v sfere obrazovaniya [Corruption risks in education discussed in Almaty] [Electronic resource]. Available at: <https://www.kaznu.kz/RU/18288/news/one/14182/> [in Russian].
- 4 V KAZGYUU sozvana «Liga Akademicheskoy Chestnosti» [A league of academic honesty has been convened in KAZGUU] [Electronic resource]. Available at: <http://kazguu.kz/ru/2018/09/03/v-kazgyuu-sozvana-liga-akademicheskoy-chestnosti/> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).
- 5 Vyyavleny finansovye narusheniya v sfere obrazovaniya i nauki [Identified financial

irregularities in the field of education and science] [Electronic resource]. Available at: <https://24.kz/ru/news/economy/item/286620-vyavleny-finansovye-narusheniya-v-sfere-obrazovaniya-i-nauki> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

6 Glava gosudarstva Kasym-Zhomart Tokaev provel soveshchanie po voprosam bor'by s korrupciej [The Head of State Kassym-Zhomart Tokayev held a meeting on combating corruption] [Electronic resource]. Available at: http://www.akorda.kz/ru/events/akorda_news/meetings_and_sittings/glava-gosudarstva-kasym-zhomart-tokaev-provel-soveshchanie-po-voprosam-borby-s-korrupciei [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

7 Desyat' samyh nizkooplachivaemyh i vyskooplachivaemyh professij i dolzhnostej v 2017 godu v Kazahstane [The ten lowest paid and highest paid professions and positions in 2017 in Kazakhstan] [Electronic resource]. Available at: <https://kursiv.kz/news/obshchestvo/2018-01/10-samykh-nizkooplachivaemykh-i-vyskooplachivaemykh-professiy-i> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

8 Kogamov M.Ch. Organizacionnaya sistema protivodejstviya akademicheskoy korrupcii v vysshih uchebnyh zavedeniyah [Kogamov M.Ch. The organizational system of combating academic corruption in higher educational institutions] // Pravo i gosudarstvo [Law and State], 3-4 (76-77), 2017 [Electronic resource]. Available at: <http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/497/1.%20%D0%9A%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D0%B2%20%D0%9C.%D0%A7.%2C%20%D0%91%D0%B5%D0%BA%D1%82%D0%B8%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%D0%B0%20%D0%9E.%D0%A1.%20%D0%A1.%204-11..pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

9 Akmatzhanova A., Asambaeva A., SHarshenbaev A. Bishkek, Korrupcionnye riski v sisteme srednego obrazovaniya. Neformal'nye platezhi v shkolah. [Corruption risks in the secondary education system. Informal payments in schools]. 2014, 71 p. [in Russian].

10 Korrupciya v obrazovanii: kazahstancy smogut nablyudat' za raspredeleniem grantov [Corruption in education: Kazakhstanis will be able to observe the distribution of grants] [Electronic resource]. Available at: <https://rezonans.kz/obshchestvo/7192-korrupciya-v-obrazovanii-kazahstantsy-smogut-nablyudat-za-raspredeleniem-grantov> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

11 Korrupciya v obrazovanii. Oficial'nye dannye [Corruption in education. Official data] [Electronic resource]. Available at: <https://rus.azattyq.org/a/29727812.html> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

12 Krasnousov, S. D., Hlonova N. V. Ocenka korrupcionnyh riskov v obrazovatel'noj organizacii (na primere g. Krasnoyarska) [Assessment of corruption risks in an educational organization (for example, the city of Krasnoyarsk)] // Aktual'nye problemy ekonomiki i prava [Actual problems of economics and law], 1 (33), 254–261 (2015). [in Russian].

13 Kosybaev ZH.Z. Protivodejstvie korrupcii v VUZah Kazahstana: novye mekhanizmy, podhody i sposoby [Anti-corruption in the universities of Kazakhstan: new mechanisms, approaches and methods] // Pravo i gosudarstvo [Law and state], 2(63), 12-14 (2014) [Electronic resource]. Available at: <http://repository.kazguu.kz/bitstream/handle/123456789/310/2/%20%D0%9A%D0%BE%D1%81%D1%8B%D0%B1%D0%B0%D0%B5%D0%B2%2012-14.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

14 Makarova M.N., Vahrushev R.V. Korrupciya v vysshem obrazovanii i akademicheskaya etika [Corruption in higher education and academic ethics] // Vysshee obrazovanie v Rossii [Higher education in Russia.], 12, 55-63 (2014) [in Russian].

15 Mitin A.N. O kontrole za riskami korrupcionnogo svojstva v sfere vysshego obrazovaniya [On controlling the risks of corruption in higher education] // Rossijskoe pravo: obrazovanie i nauka [Russian Law: Education and Science]. 1, 13-19 (2018) [Electronic resource]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/o-kontrole-za-riskami-korrupcionnogo-svoystva-v-sfere->

vysshego-obrazovaniya [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

16 Nazarbaev N.A.: Neobhodimo usilit' rabotu po vyyavleniyu i iskoreneniyu prichin korrupcii [Nazarbayev: It is necessary to strengthen work to identify and eradicate the causes of corruption] [Electronic resource]. Available at: <https://www.zakon.kz/4841781-nazarbaev-neobkhodimo-usilit-rabotu-po.html> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

17 Polyakov M.M. Protivodejstvie korrupcii v sfere vysshego obrazovaniya i nauchno-issledovatel'skoj deyatelnosti [Anti-corruption in higher education and research activities] // Aktual'nye problemy rossijskogo prava [Actual problems of Russian law.]. 11, 54-62 (2016) [Electronic resource]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/protivodeystvie-korrupcii-v-sfere-vysshego-obrazovaniya-i-nauchno-issledovatel'skoj-deyatelnosti> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

18 Pochem nynche ekzamen, attestat, diplom? [How much is the exam, certificate, diploma now?] // Ezhenedel'naya gazeta GU MVD RF po g. Moskve i Blagotvoritel'nogo fonda «Petrovka, 38» [Weekly newspaper of the Main Directorate of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation for Moscow and the Petrovka 38 Charitable Fund]. 24 (164), (2010) [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

19 Prezident nazval sem' zadach po iskoreneniyu korrupcii [The President named the seven tasks to eradicate corruption] [Electronic resource]. Available at: <https://kapital.kz/gosudarstvo/78350/prezident-nazval-sem-zadach-po-iskoreneniyu-korrupcii.html> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

20 Schetnyj komitet nashel narusheniya v rabote MON RK [The Accounts Committee found violations in the work of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. Available at: https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/schetnyiy-komitet-nashel-narusheniya-v-rabote-mon-rk-330379/ [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

21 Tenevoj oborot v sisteme vysshego obrazovaniya mozhet prevyshit' 100 mln. dollarov v god [Shadow turnover in the higher education system may exceed \$ 100 million per year] [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31540574#pos=3;-49 [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

22 Husainov O.B. Nekotorye aspekty resheniya problem korrupcionnyh pravonarushenij v obrazovatel'noj sfere na primere Kazahstana i Rossii [Some aspects of solving the problems of corruption offenses in the educational sphere by the example of Kazakhstan and Russia] [Electronic resource]. Available at: <https://articlekz.com/article/19022> [in Russian]. (accessed 08.06.2019).

Сведения об авторе:

Кусаинов А.А. – Младший научный сотрудник юридического факультета, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Сатпаева 2, Нур-Султан, Казахстан.

Kussainov A.A. – Junior researcher of the Law faculty of L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev Str., 2, Nur-Sultam, Republic of Kazakhstan.

МРНТИ 10.15

А.М.Нурмагамбетов, С.Б. Нурмагамбетова

*Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: amanzhol_nur@mail.ru)*

Правовые проблемы применения судебного прецедента в правовой системе Республики Казахстан

Аннотация. В статье в историческом аспекте проведено правовое исследование судебного прецедента, являющегося базовой частью английского права. Рассмотрено соотношение прецедентного (общего) права, права справедливости и статутного права.

Уникальным явлением в истории становления и развития казахстанской государственности признается суд биев, который составлял основу судопроизводства в течение многих столетий. В данной статье обосновывается вывод о том, что применение казахского обычного права в судопроизводстве, основанного на справедливости, честности, беспристрастности и носившего прецедентный характер, способствовало многовековому социально-экономическому развитию кочевого общества. Однако в советское время суд биев рассматривался как атрибут националистической идеологии и инструмент классового господства.

Новый этап развития судебной системы в Казахстане связан с обретением государственной независимости и становлением нашей страны в качестве полноправного члена мирового сообщества. Верховный Суд Республики Казахстан принимает нормативные постановления, которые относятся к основным нормативным правовым актам и являются действующим правом.

В связи с созданием МФЦА и соответствующего Суда актуализировалась необходимость исследования судебного прецедента с целью внедрения в той или иной форме английского права в правовую систему Республики Казахстан. Авторы приходят к заключению, что имплементация судебного прецедента по английскому праву в правовую систему, а точнее в судопроизводство Казахстана, не представляется возможным, хотя отдельные элементы судебного прецедента могут быть внедрены.

Ключевые слова: правовая система, романо-германская правовая семья, англо-саксонская правовая семья, английское право, общее право, прецедентное право, статутное право, судебный прецедент.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-42-53>

Правовая система Республики Казахстан в силу различных территориально-экономических, исторических, политико-правовых и иных причин прочно входит в романо-германскую правовую семью, иначе именуемой системой континентального права. Другой общемировой правовой семьей является англо-саксонская, основу которой составляет английское право. Исторической родиной данной правовой семьи является Англия, где на основе судебных решений и было создано единое (общее) право, которое в средние века распространилось на всю территорию страны и в реальности, за небольшим исключением, было общим для всех слоев населения. На этот период приходится также закрепление основного принципа – судебного прецедента, когда решение вышестоящего суда являлось обязательным при рассмотрении дел данным или нижестоящим судом. Одновременно следует обратить внимание и на то, что вышестоящий суд, в частности, палата лордов Англии, не была связана с решениями остальных судов. Как отмечено в литературе, «прецедентное право прежде всего взаимосвязано с деятельностью судов общего права. Такое название получили суды в Англии, где централизованные королевские суды способствовали созданию единого общего для всей страны права. В результате понятия «прецедентное» и «общее право» применяются как синонимы» [1]. В средние века королевские суды осуществляли правосудие не традиционно, то есть по месту нахождения здания суда, а разъезжая

по всей территории страны. В зависимости от характера рассматриваемых дел королевские суды делились на суды казначейства, суды общих тяжб, а также на суды королевской скамьи. Они при осуществлении судопроизводства руководствовались не писаными нормами, каковых в то время и не было, а собственным пониманием правовых обычаев. Одновременно стало входить в практику руководство как предшествующими решениями судов, так и королевскими указами. Последние впоследствии сформировались в «Реестр указов». Но все же основным источником общего права являлась практика королевских судов, которая нашла отражение в судебных протоколах. Так, профессор Раймон Леже (Франция) пишет, что «если английское право и стало одной из главных правовых систем мира, то причиной тому служат политические и экономические основания и прежде всего его величайшая техническая ценность. Эту ценность английское право приобрело в значительной степени благодаря королевским судьям, которые век за веком создавали оригинальную систему общего права» [2]. Другой западноевропейский исследователь Рене Давид подчеркивает, что норма общего права менее абстрактна, чем норма права романо-германской правовой семьи, и направлена на то, чтобы разрешить конкретную проблему, а не сформулировать общее правило поведения на будущее. Нормы, касающиеся отправления правосудия, судебного процесса, доказательств и даже исполнения судебных решений, в глазах юристов имеют не меньшее, а даже большее значение, чем нормы, относящиеся к материальному праву [3].

Наряду с созданием королевскими судами общего права, судами лорда-канцлера в XIV-XV веках в Англии стала функционировать другая, отличающаяся от общего права система справедливости, соответственно, суд справедливости. Зарождение последнего связано было с тем, что граждане, не удовлетворенные решениями судов общего права, обращались с прошениями и жалобами непосредственно к королю. Монарх реагировал на эти обращения лично и по собственному пониманию справедливости принимал обязательные для исполнения решения. Однако в последующем поступившие королю прошения и жалобы передавались канцлеру, который, как выразитель совести короля, по своему усмотрению рассматривал их и выносил решения по справедливости, что относилось, по сути, к тому же прецедентному праву, но создаваемому иным способом. Особенность судебных решений такого рода заключалась в том, что они выносились верховной властью - королем или от его имени судом канцлера. При принятии решения суд канцлера руководствовался естественным правом, логическим построением, иногда соображениями политического характера, а самое главное - собственным пониманием справедливости. В случаях разногласий между судом общего права и судом канцлера, при наличии конкуренции между ними, приоритетным являлось все же право справедливости, то есть решение суда канцлера.

Необходимо подчеркнуть, что право справедливости внесло свою лепту в английское право, разработав институт доверительной собственности и другие. Однако судебная реформа, произошедшая в Англии во второй половине XVIII века, закрепила приоритет суда общего права, тем самым фактически был аннулирован дуализм судопроизводства. Соответственно, суды канцлера потеряли прежнюю значимость, хотя канцлерские отделения Высокого суда функционируют и в настоящее время, обеспечивая взаимодействие прецедентного права и права справедливости. В результате в Англии сформировалась уникальная правовая система, характеризующаяся тем, что, как отмечено в литературе, «если в английском праве действует какое-то правило, то оно не взято с потолка, а неторопливо выросло из какой-то доктрины созданной, развитой или примененной в предыдущих делах. Более того, если вас рассматриваемый вопрос интересует, вы можете отследить его историю чуть ли не с колыбели» [4].

Следует обратить внимание и на то, что в Англии в течение нескольких веков параллельно с прецедентным правом шло формирование и статутного права – писаных законодательных актов центральной власти, издаваемых монархом (королем) единолично

или совместно с парламентом. Постепенно роль статутного права в судопроизводстве этой страны повышалась, и в настоящее время доли вопросов общественных отношений, регулируемых прецедентным правом и статутным правом, стали относительно равномерными. Как подчеркивает И.Ю. Богдановская, в гражданском праве многие вопросы решаются и на основе прецедентов, и на основе статуты. Договор может быть признан незаконным как на основе прецедентного права, так и на основе статутного. Развитие любой области английского права строится на сложном взаимодействии прецедентов и статуты [5]. Таким образом, прародителем классического прецедентного права является Англия, но элементы прецедентного права, прецедентного судопроизводства существовали, особенно на начальных стадиях становления государственности, практически во всех странах мира. Не является исключением и Республика Казахстан.

В истории казахского общества обычай как регулятор общественных отношений людей является самым ранним комплексом нормативного поведения, который со временем превратился в правовой обычай казахов. В свое время С.З.Зиманов писал, что «обычное право постоянно черпало регулятивное содержание и обогащалось за счет норм обычаев, происходило как бы непрерывное «переливание» обычаев в обычно-правовые нормы» [6]. Как отмечает Ж.И.Ибрагимов, «обычное право представляет собой одно из древнейших правовых явлений в истории человечества. Обычное право как главный регулятор общественных отношений в казахском обществе, действовавший вплоть до начала XX века, является элементом национальной, в том числе правовой, культуры казахского народа [7]. Е.А. Абиль подчеркивает, что правовые обычаи постоянно дополнялись и изменялись практикой судов биев, также бывшей одним из источников казахского обычного права. Решения известных биев по сложным делам или делам, нерегламентированным правовым обычаем, служили образцом для разрешения подобных дел в будущем, приобретая характер прецедента [8].

Суд биев составлял основу судопроизводства в казахском обществе в течение многих столетий и в этом аспекте теоретический и практический интерес представляет изучение общественного положения биев в тот период. Ч. Валиханов в работе «Записка о судебной реформе киргизов Сибирского ведомства» подмечает, что «возведение в звание бия не обустраивалось у киргиз (казахов) каким-либо формальным выбором со стороны народа и утверждением со стороны правящей народом власти; только глубокие познания в судебных обычаях, соединенные с ораторским искусством, давали киргизам (казахам) это почетное звание. Таким образом, звание бия было как бы патентом на судебную и адвокатскую практику» [9]. Военный губернатор Тургайской области Л.Ф. Баллюзек в 1871 г. писал: «Обязанность судьи лежит на так называемых биях. Это звание в сознании народном принадлежит тем немногим, которые с природным умом и даром красноречия соединяют в себе глубокие познания в коренных обычаях народа и в исторических о нем преданиях. Другими словами, бий есть живая летопись народа, юрист или законовед его» [10].

В советское время институт биев в казахском обществе, как правило, рассматривался как атрибут националистической идеологии и инструмент классового господства. Так, С.Л. Фукс считал глубоко ошибочным то, что судебная власть биев покоилась на силе их морального авторитета, что бий свободно избирался тяжущимися. По мнению автора, особенность феодального по своей классовой сущности суда биев заключалась в том, что бий, осуществляя судебное принуждение, опирался, как и все родовые власти, не на «особые отряды вооруженных людей», а на свое богатство, «многочисленную фамилию» и на созданный ему родовой знатью авторитет справедливого и мудрого судьи, знатока обычного права, красноречивого оратора-примирителя [11]. В данном суждении С.Л. Фука четко просматривается его приверженность марксистско-ленинской идеологии, классовый подход при правовом исследовании института биев, но, тем не менее, он признает высокие

личностные качества биев, глубокое знание ими обычного права казахов и при осуществлении судопроизводства умение его применять. Т.М. Культелеев, полагая, что казахское обычное право есть совокупность юридических обычаев, выражающих волю господствующего класса, приходит к заключению, что казахское обычное право состоит из трех источников: а) обычай («адат» или «заң»); б) практика суда биев (бидің билігі); положение съезда биев («ереже»). Все эти три источника между собой тесно связаны. Практика суда биев или так называемый судебный прецедент, а также положение съезда биев, или так называемое «ереже», постоянно дополняли, изменяли существующие правовые обычаи [12].

Казахское обычное право в основной период своего функционирования было неписаным правом, которое постоянно совершенствуясь в форме устного народного творчества, передавались биями из поколения в поколение. Однако со временем казахское обычное право обретает письменную форму, так как квинтэссенция приговоров или решения суда биев вносились в специальную судебную книгу, а руководящие постановления, различные правила и наставления утверждались на съезде биев (ереже), и правомерно рассматривать все это как классический пример судебного прецедента. Таким образом, применение казахского обычного права в судопроизводстве, основанное на справедливости, честности и беспристрастности биев как представителей судебной власти способствовала социально-экономическому развитию кочевого общества в течение многих веков, включая период нахождения Казахстана в составе Российской империи, вплоть до октябрьской революции 1917 г.

Установление пролетарской диктатуры в Советской России сопровождалось не только коренной ломкой государственного аппарата, но и ликвидацией сложившейся судебной системы. В Казахстане к тому же были полностью аннулированы суды биев. Особенностью формирования новой судебной системы в социалистическом государстве являлось то, что наряду с местными судами создавались чрезвычайные суды, специальные суды и другие внесудебные органы. В постановлении Конституционного Совета Республики Казахстан (далее - ПКС РК) от 14 апреля 2006 г. №1 «Об официальном толковании пункта 4 статьи 75 Конституции Республики Казахстан» констатируется, что «чрезвычайные суды (революционные трибуналы, органы ВЧК, «тройки» и «двойки» НКВД и др.) представляли собой специальные судебные и квазисудебные органы, создаваемые в условиях тоталитарного режима, как правило, в связи с конкретными событиями политического характера, и они формировались вне судебной системы. Деятельность чрезвычайных судов сопровождалась отказом от основополагающих демократических принципов правосудия (независимость суда, законность, гласность, право обвиняемого на защиту и др.) и осуществлялась по упрощенной процедуре, что влекло существенное ущемление прав и свобод человека. Впоследствии некоторые чрезвычайные судебные и внесудебные органы были преобразованы в специальные суды: военные трибуналы; линейные суды железнодорожного транспорта; линейные суды водного транспорта. Конституция СССР 1936 г. закрепила норму, что правосудие в СССР осуществляется, наряду с общими судами, специальными судами СССР, создаваемыми по постановлению Верховного Совета СССР. Данная норма была продублирована в статье 83 Конституции Казахской ССР 1937 г. Однако по мере развития советского общества, внедрения элементов демократизации и расширения защиты прав человека, специальные суды потеряли свою актуальность. Так, Конституция Казахской ССР 1978 года предусматривала норму об осуществлении правосудия только Верховным Судом, областными, Алма-Атинским городским судами, районными (городскими) народными судами (статья 151).

Новый этап развития судебной системы в нашей стране связан с обретением Казахстаном независимости, строительством демократического, светского, правового и социального государства. В соответствии с действующей Конституцией судами Республики явля-

ются Верховный Суд, местные и другие суды, учреждаемые законом. Судебная система Республики устанавливается Конституцией Республики и конституционным законом. Учреждение специальных и чрезвычайных судов под каким-либо названием не допускается (пункты 3,4 статьи 75). Согласно пункту 2 статьи 76 Основного Закона судебная власть распространяется на все дела и споры, возникающие на основе Конституции, законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров Республики. В ПКС РК от 29 марта 1999 года № 7/2 «Об официальном толковании пункта 2 статьи 13, пункта 1 статьи 14, пункта 2 статьи 76 закреплено, что «правосудие в Республике осуществляется только судом посредством установленных форм судопроизводства». При этом решения, приговоры и иные постановления судов имеют обязательную силу на всей территории Республики (пункт 3 статьи 76 Конституции).

Согласно подпункту 3 пункта 2 статьи 17 Конституционного закона Республики Казахстан от 25 декабря 2000 года № 132- II «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан» Верховный Суд принимает нормативные постановления, которые в соответствии с пунктом 1 статьи 4 Основного Закона относятся к действующему праву. А. Котов и Д. Котов рассматривают действующее право как реальную систему, целостное множество взаимосвязанных юридической природой и иерархией элементов. Нормы Конституции, соответствующих ей законов, иных нормативных правовых актов, международных договоров и иных обязательств Республики, нормативных постановлений Конституционного Совета и Верховного Суда - основные элементы действующего в стране права [13].

Согласно пункту 1 ПКС РК от 28 октября 1996 г. №6/2, к действующему праву относятся нормы «нормативных правовых актов». В соответствии с законом Республики Казахстан «О правовых актах» от 6 апреля 2016 года №480-V нормативные постановления Верховного Суда относятся к основным нормативным правовым актам (пункт 5, статьи 7), и в них содержатся разъяснения по вопросам судебной практики. Соответственно, возникает вопрос о соотношении нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан и судебного прецедента по английскому праву. Данная проблема актуализировалась в связи с созданием Международного финансового центра «Астана» (далее – МФЦА), основным предназначением которого является предоставление финансовых услуг международного уровня. Сформирован также Суд МФЦА, являющийся самостоятельной судебной системой, основанной на нормах и принципах английского права. При этом Суд МФЦА функционирует за пределами судебной системы Республики Казахстан, следовательно, на него не распространяется Конституционный закон «О судебной системе и статусе судей Республики Казахстан». Такой же статус имеет и Международный арбитражный центр, созданный для разрешения гражданских и коммерческих споров в МФЦА. Таким образом, МФЦА, предназначенный для создания в Казахстане международного центра финансовых услуг мирового уровня, вправе руководствоваться наиболее приемлемой и оптимальной для вышеназванной структуры правовой системой. В данном случае, в соответствии с Конституционным законом «О Международном финансовом центре «Астана», Суд МФЦА функционирует согласно принципам и нормам Англии и Уэльса или стандартам ведущих мировых финансовых центров (пункт 5 статьи 13). Официальным языком МФЦА является английский язык, используемый во всех регулируемых МФЦА сферах общественных отношений на всей территории МФЦА (статья 15). Создание анклава на территории Казахстана, где полностью применяется английское (прецедентное) право – явление совершенно новое не только для казахстанской правовой системы, но и для страны в целом. В то же время, как сообщил Управляющий МФЦА К. Келимбетов, на сегодняшний день в МФЦА уже 258 компаний, которые представляют 26 стран мира. Через платформу МФЦА участниками центра заявлены намерения по инвестированию в различные секторы экономики Казахстана в размере 3,5 миллиарда долларов США [14]. В связи с этим возникает вопрос: будет

ли английское право и прецедентное судопроизводство распространяться в перспективе на основную территорию нашей страны? В данном случае необходимо обратить внимание на тенденцию развития мирового опыта применения прецедентного права и прецедентного судопроизводства. Как отмечено в литературе, «существуют разные правовые системы, которые основываются на традициях разных правовых семей. Их особенность заключается в том, что составной частью в «смешанных» правовых системах выступает именно прецедентное право, которое сосуществует в альянсе с романо-германским, мусульманским или индусским правом. Такое положение является результатом особенности исторического развития этих стран» [15]. Действительно, в подавляющем большинстве случаев, к таким странам, где безоговорочно господствует английское право и прецедентное судопроизводство, наряду с Великобританией относятся те государства, которые территориально близко расположены к ней, либо ее бывшие колонии.

Казахстан, как в составе Советского Союза, так и в постсоветский период, системно руководствуется канонами романо-германской правовой системы и до создания МФЦА Республика на своей территории не применяла английское право. По мнению казахстанских правоведов, использование английского права в Республике Казахстан (за исключением МФЦА) в обозримом будущем малоперспективно. Как полагает М.К. Сулейменов, понятия, существующие в английском праве, по своему смыслу не совпадают с понятиями, закрепленными в законодательстве Казахстана. Искусственно вставленные в правовую систему, вырванные из английского права институты и понятия могут негативно повлиять на правовую систему в целом. В Англии право творит суд. Предоставление такого права нашим судам неминуемо вырождается в судебный произвол и коррупцию [16]. Т.Е. Каудыров считает, что риски бесконтрольного смешения двух правовых систем связаны с возможным возникновением конфликта между законом и прецедентом; отсутствием опыта у действующих судей; чрезвычайной свободой судей в вопросе толкования права, что ставит выносимые ими акты на один уровень с актами законодательных органов; возможностью проявления коррупционных явлений или риск возникновения коррупционных ситуаций, риск имиджевых потерь страны в случае неудачного результата реформирования судопроизводства [17]. Существует также предположение, что в условиях высокой загруженности модель романо-германского судьи более применима, так как англосаксонская модель судьи требует проведения большей аналитической работы по поиску схожих решений и правовых позиций для формирования новой судебной практики (прецедента), наряду с этим нужно еще выработать правовую позицию достаточно емкую и лаконичную, способную удовлетворить объективные потребности юридической практики. Попытка внедрить правила прецедентного характера в стране, где районные судьи рассматривают десятки различных гражданских дел в день, и приведет к хаотичным, отрывистым суждениям о существующих правилах и таким же несвязным правовым позициям [18]. Таким образом, по ряду причин объективного и субъективного характера в современном Казахстане нет условий для полноценной имплементации прецедентного права в судопроизводство нашей страны. Однако определенные возможности для внедрения отдельных элементов прецедентного судопроизводства в правовую систему нашей страны имеются. К ним относятся прежде всего нормативные постановления Верховного Суда. Конечно, судебный прецедент не относится к нормативно-обязательному источнику права, а является доктринальным источником идей, откуда англо-американские судьи черпают необходимые им подходы, конструкции, формулировки, занимаясь, по сути, сугубо доктринальной работой [19]. Нормативное постановление Верховного Суда принципиально отличается от судебного прецедента как по порядку формирования, так и по своему правовому предназначению. Нормативное постановление Верховного Суда складывается в результате правового анализа множества однотипных уголовных и гражданских дел, обобщения судебной практики применения

действующего законодательства и дает руководящие разъяснения, которыми руководствуются суды при рассмотрении конкретного дела. Е.Б. Абдрасулов пишет, что «учитывая все признаки нормативных постановлений, в которых содержатся руководящие разъяснения: общеобязательность, продолжительность действия, многократность применения, распространенность на широкий круг субъектов, - можно прийти к выводу особой качественной характеристике таких разъяснений, которые можно рассматривать как совокупность законодательных интерпретационных норм... конкретизирующих более общие и абстрактные нормы закона и Конституции [20]. Так, в преамбуле нормативного постановления Верховного Суда Республики Казахстан от 6 октября 2017 г. № 9 «О некоторых вопросах применения судами законодательства при разрешении трудовых споров» констатируется, что «исходя из результатов обобщения судебной практики, в целях обеспечения единства практики применения судами норм трудового законодательства, а также учитывая вопросы, возникающие у судов при рассмотрении данной категории дел, пленарное заседание Верховного Суда Республики Казахстан постановляет дать разъяснения». Следовательно, в конкретном нормативном постановлении Верховного Суда можно установить основные принципы его формирования и порядка правоприменения. Нормативные постановления Верховного Суда, в отличие от судебного прецедента, лишь разъясняют нормы действующих нормативных правовых актов, но не создают новых норм права. В этом заключается концептуальное отличие нормативного постановления Верховного Суда от судебного прецедента по английскому праву. Безусловно, отдельные составляющие элементы судебного прецедента привлекательны для нашей правоприменительной практики. Прав Ю.Ю.Чурило, полагающий, что многим судьям проще не толковать самостоятельно законы, а писать решение по «шаблону», т.е. по уже вынесенному по аналогичному спору решению. Роль судебного прецедента вполне официально выполняют постановления Верховного Суда [21]. В связи с этим полагаем необходимым констатировать, что имплементация классического судебного прецедента по английскому праву в правовую систему Казахстана, за исключением МФЦА, в настоящее время и обозримом будущем не представляется возможным. Вместе с тем важно отслеживать тенденции общемирового развития судебного прецедента с целью учета наилучшего опыта при разработке проектов нормативных постановлений Верховного Суда Республики Казахстан. Новацией, введенной Верховным Судом Республики Казахстан, является обобщение судебной практики на основании изучения дел, рассмотренных местными судами, которые сопоставимы, в известной степени, с элементами судебного прецедента. Так, в соответствии с планом работы Верховного Суда на первое полугодие 2019 года проведено обобщение судебной практики по делам, связанным с взысканием алиментов. Обобщение основано на изучении 526 гражданских дел, рассмотренных судами Республики за второе полугодие 2017 года и первое полугодие 2018 года, а также справок по результатам проведенных обобщений областными и приравненными к ним судами. Целью обобщения является выявление проблемных вопросов при рассмотрении дел данной категории, выработка предложений по формированию единообразного применения законодательства, выявление пробелов, не урегулированных правом, и их анализ [22]. Следовательно, суды первой инстанции при рассмотрении дел, связанным с взысканием алиментов руководствуются обобщением, формируемым Верховным Судом, которое не относится к нормативному постановлению и не является действующим правом. Вместе с тем, данная практика высшего судебного органа Республики по осуществлению обобщения по различным категориям дел, является еще одной точкой соприкосновения отечественного судопроизводства с судебным прецедентом.

В заключение, мы приходим к следующим выводам.

1. Англия является государством, где на основе судебных решений сформировалось единое прецедентное (общее) право. При этом решение вышестоящего суда обязательно

для руководства при рассмотрении дел нижестоящими судами, именуемых судебным прецедентом.

Наряду с прецедентным правом в Англии функционирует право справедливости, статутное право, которые, при осуществлении судопроизводства, взаимодействуют и развиваются под объединяющей дефиницией - английское право. Последнее служит системообразующим фактором для англосаксонской правовой семьи, обладающей высокой правовой культурой и оказывающее огромное влияние на становление и развитие законодательства многих стран как в прошлом, так и в современную эпоху.

2. Основу судопроизводства в казахском обществе в течение многих столетий составлял суд биев в форме устного народного творчества, который являлся классическим примером судебного прецедента.

Применение обычного права в судопроизводстве, базировавшегося на справедливости, честности и беспристрастности биев, подтверждает высокий уровень правовой культуры представителей судебной власти в эпоху кочевничества.

3. Установление советской власти на всей территории бывшей Российской империи, привело к ломке государственного аппарата и формированию новой судебной системы. В Казахстане суд биев был признан орудием защиты интересов эксплуататорского класса и ликвидирован.

В первые десятилетия становления Советского Союза, наряду с местными судами, создавались специальные и квазисудебные органы, являвшиеся частью тоталитарного политического режима. Специальные суды перестали существовать лишь в процессе внедрения элементов демократизации в социалистическое общество.

Вхождение правовых систем СССР в целом и Казахской ССР в частности в романо-германскую правовую семью не предусматривало применение в судопроизводстве института судебного прецедента. Однако элементы судебного прецедента прослеживались в постановлениях Пленумов Верховного Суда ССР и Казахской ССР.

4. Созданный в Казахстане Суд МФЦА функционирует по принципам и нормам Англии и осуществляет судопроизводство вне правовой системы Казахстана. Данный Суд руководствуется судебным прецедентом и, соответственно, возникает вопрос о полноценной имплементации английского права в законодательство о судопроизводстве Республики Казахстан. Полагаем, что при созданном, в рамках романо-германской правовой семьи, понятийном аппарате законодательства, устоявшейся системе судопроизводства и сформированном судейском менталитете механическое внедрение в правовую систему нашей страны английского права не только нецелесообразно, но и практически невозможно. Тем более, что в мировой практике не было страны, которая бы полностью перешла из одной правовой семьи в другую.

Казахстанская правовая система, в силу особенностей исторического развития, не относится и к «смешанным» правовым системам ряда стран, в которых прецедентное право сосуществует с другими правовыми семьями. Вместе с тем в нашей стране между судебным прецедентом и нормативным постановлением Верховного Суда имеются точки соприкосновения, несмотря на то что между ними существуют принципиальные различия. Новацией является также и то, что в последнее время Верховным Судом осуществляется обобщение судебной практики местных судов с целью выявления проблемных вопросов при рассмотрении отдельных категорий дел, с выработкой конкретных рекомендаций по формированию единообразного применения законодательства.

Список литературы

- 1 Gifford K.H., Gifford D.J. Our legal system. Sydney, 1981. P. 11.
- 2 Раймон Леже. Великие правовые системы современности: сравнительно-правовой подход. / Пер. с фр. (Грядов А.В.). - 3-е изд., перераб. – М.: Волтерс Клувер, 2011. С.10.
- 3 Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности / Пер. с фр. В.А.Туманова. – М.: Междунар. отношения, 2009. С. 29.
- 4 Оробинский В.В. Английское договорное право: просто о сложном. / Изд. 3-е, перераб. и доп. – Ростов-на Дону: Феникс, 2019. С.65.
- 5 Богдановская И.Ю. Прецедентное право: монография. - М.: Норма: ИНФРА-М, 2019. - С. 180-181.
- 6 Зиманов С.З. Состояние и задачи разработки проблем обычного права./ Проблемы казахского обычного права. - Алма-Ата, - 1989. - С.16.
- 7 Ибрагимов Ж.И. Правовое регулирование спорных отношений в обычном праве казахов: теоретическое исследование: Автореф. диссерт. д.ю.н. Бишкек, 2016. - С.16.
- 8 Абиль Е.А. История государства и права Республики Казахстан: учебное пособие. – 2-е изд. перераб. и доп. – Астана «Фолиант», 2001. - С.82-83.
- 9 Цитата из Истории Казахстана; курс лекции. Под ред. К.С.Каражана. – Алматы: Издательство «NURPRESS», 2011. – С.130-131.
- 10 Материалы по казахскому обычному праву: Сб. Научно-популярное издание // Сост.: научные сотрудники сектора права Академии Наук Республики Казахстан: Т.М.Культелеев, М.Г.Масевич, Г.Б.Шакаев. - Алматы: Жалын, 1998. - С.217.
- 11 Фукс С.Л. Очерки истории государства и права казахов в XVIII в. / Под общей ред. С.Ф.Ударцева. Астана / СПб.: ТОО «Юридическая книга Республики Казахстан»/ ООО «Университетский издательский консорциум «Юридическая книга», 2008. 582 с.
- 12 Культелеев Т.М. Уголовное обычное право казахов: - Алматы: «Зерде», 2015. С.117.
- 13 Котов А., Котов Д. Действующее право как система и толкование его норм. - Алматы: ВШП «Әділет», 1999. С.5.
- 14 МФЦА (Международный финансовый центр «Астана») продолжает развитие // Казахстанская правда. 2019, 16 сентября. №178 (29055).
- 15 И.Ю. Богдановская. Проблемы теории права и государства. Указ. раб. - М., 2001. С. 217.
- 16 Сулейменов М.К. Английское право и правовая система Казахстана. Право и государство. - 2016. - №3(72). С.37-39.
- 17 Каудыров Т.Е. Некоторые вопросы внедрения элементов прецедентного права в национальное законодательство Республики Казахстан // Сборник материалов Международной научно-практической конференции «Права человека и справедливое правосудие: современные горизонты видения. Астана, 2018. С.7.
- 18 Прецедентное судопроизводство и прецедентное право (сравнительно-правовой анализ): учебное пособие / Под. ред. Т.Е.Каудырова – Астана. ТОО «Мастер По», 2018. - С.64.
- 19 Головки Л.В. Судебный прецедент как ненормативный способ легитимации судебных решений // Вестник гражданского права. - 2010. - С.30. № 6.
- 20 Абдрасулов Е.Б. Толкование закона и норм Конституции: теория, опыт, процедура: Монография. - Алматы: Өркениет, 2002. - С.199
- 21 Чурилов Ю.Ю. Судебные прецеденты для практикующих юристов. Изд. «Феникс», Москва, 2016. С.11-12.
- 22 Обобщение судебной практики по делам, связанным с взысканием алиментов // Издания Верховного Суда и Союза Судей, Бюллетень Верховного Суда Республики Казахстан. 2019, июнь, №6. С.75-118

А.М. Нұрмағамбетов, С.Б. Нұрмағамбетова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесінде сот прецедентін қолданудың құқықтық мәселелері

Аңдатпа. Мақалада тарихи аспектіде ағылшын құқығының негізгі бөлігі болып табылатын сот прецедентінің құқықтық зерттелуі жүргізілген. Прецеденттік (жалпы) құқықтың, әділеттілік құқықтың және мәртебелік құқықтың арақатынасы қарастырылған.

Қазақстан мемлекеттілігінің қалыптасуы мен даму тарихындағы бірегей құбылысы ретінде билер соты танылды, ол көптеген ғасырлар бойы сот ісін жүргізудің негізін құрады. Бұл мақала әділеттілікке, адалдыққа, бейтараптылыққа негізделген және прецеденттік сипатқа ие болған, сот ісін жүргізудегі қазақтың әдет-ғұрып құқығын қолдануда, көшпелі қоғамның сан ғасырлық әлеуметтік-экономикалық дамуына ықпал еткен деген қорытынды негізделеді. Алайда, Кеңес заманында би сотын ұлтшылдық идеологияның атрибуты және таптық үстемдік құралы ретінде қарастырған.

Қазақстандағы сот жүйесінің дамуындағы жаңа кезең мемлекеттік тәуелсіздікке қол жеткізумен және еліміздің әлемдік қоғамдастықтың толыққанды мүшесі ретінде қалыптасуымен байланысты. Қазақстан Республикасының Жоғарғы Соты негізгі нормативтік құқықтық актілерге қатысты және қолданыстағы заң болып табылатын нормативтік шешімдер қабылдайды.

АХҚО мен тиісті соттың құрылуына байланысты Қазақстан Республикасының құқықтық жүйесіне сол немесе өзге нысанда ағылшын құқығын енгізу мақсатында сот прецедентін зерттеу қажеттілігі өзектілендірілді. Авторлар сот прецедентінің жекелеген элементтері енгізілуі мүмкін болса да, ағылшын құқығы бойынша құқықтық жүйеге сот прецедентін имплементациялау мүмкін емес деген қорытындыға келеді.

Түйін сөздер: құқықтық жүйе, роман-германдық құқықтық отбасы, англосаксондық құқықтық отбасы, ағылшын құқығы, жалпы құқық, іс жүргізу құқығы, заңнама, сот прецеденті.

A. M. Nurmagambetov, S. B. Nurmagambetova

L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Legal problems of application of judicial precedent in the legal system of the Republic of Kazakhstan

Abstract. In the article the legal research of judicial precedent which is the basic part of English law is carried out in historical aspect. The correlation of case (common) law, equity law and statutory law is considered.

A unique phenomenon in the history of formation and development of Kazakhstan's statehood is recognized by the Biy court, which formed the basis of legal proceedings for many centuries. The article substantiates the conclusion that the application of the Kazakh customary law in legal proceedings, based on justice, honesty, impartiality and had a precedent character, contributed to the socio-economic development of nomadic society for many centuries. In Soviet times, however, the Biy court was seen as an attribute of nationalist ideology and an instrument of class domination.

A new stage in the development of the judicial system in Kazakhstan is associated with the acquisition of state independence and the establishment of our country as a full member of the world community. The Supreme Court of the Republic of Kazakhstan adopts regulatory decisions, which are the main regulatory legal acts and relate to the current law.

In connection with the creation of the AIFC and the relevant Court, the need to study the judicial precedent in order to introduce in one form or another English law in the legal system of the Republic of Kazakhstan was actualized. The authors conclude that the implementation of judicial precedent in English law in the legal system, or rather in the proceedings of Kazakhstan is not possible, although some elements

of judicial precedent can be implemented.

Keywords: legal system, Romano-German legal family, Anglo-Saxon legal family, English law, common law, case law, statutory law, judicial precedent.

References

- 1 Gifford K.H., Gifford D.J. Our legal system. Sydney, 1981. P. 11.
- 2 Rajmon Lezhe. Velikie pravovye sistemy sovremennosti: sravnitel'no-pravovoj podhod [The great legal systems of our time: a comparative legal approach] transl. French (Grjadov A.V.) - 3rd ed., Revised. (Volters Kluver, Moscow, 2011, 10 p.)
- 3 David R., Zhoffre-Spinozi K. Osnovnye pravovye sistemy sovremennosti [Joffre-Spinozi K. Basic legal systems of our time] Trans. from French (International Relations, Moscow, 2009, 29 p.).
- 4 Orobinskij V.V. Anglijskoe dogovornoe pravo: prosto o slozhnom [English contract law: just about complicated] Ed. 3rd, rev. and add. (Phoenix, Rostov-on-Don, 2019, 65 p.)
- 5 Bogdanovskaja I.Ju. Precedentnoe pravo: monografija [Case Law: Monograph] (Norm: INFRA-M, Moscow, 2019, 180-181 p.)
- 6 Zimanov S.Z. Sostojanie i zadachi razrabotki problem obychnogo prava [Status and tasks of developing customary law issues] Problemy kazahskogo obychnogo prava [Problems of Kazakh customary law] (Almaty, 1989, 16 p.)
- 7 Ibragimov Zh.I. Pravovoe regulirovanie spornyh otnoshenij v obychnom prave kazahov: teoreticheskoe issledovanie: Avtoref. dissert. d.ju.n. [Legal regulation of disputed relations in the common law of the Kazakhs: theoretical study: Abstract. thesis. Doctor of Law] (Bishkek, 2016)
- 8 Abil'E.A. Istorija gosudarstva i prava Respubliki Kazahstan [History of the state and law of the Republic of Kazakhstan] Tutorial. 2nd ed. Re-worker. and add. (Folio, Astana, 2001, 82-83 p.)
- 9 Citata iz Istorii Kazahstana; kurs lekcii. Pod red. K.S.Karazhana [Quote from the History of Kazakhstan; lecture course. Ed. K.S. Karazhan] (NURPRESS, Almaty, 2011, 130-131 p.)
- 10 Materialy po kazahskomu obychnomu pravu: Sb. Nauchno-populjarnoe izdanie [Materials on Kazakh customary law: Sat. Popular Science Edition] Sost.: nauchnye sotrudniki sektora prava Akademii Nauk Respubliki Kazahstan: T.M.Kul'teleev, M.G.Masevich, G.B.Shakaev [Comp. : scientific staff of the law sector of the Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan: T.M. Kul'teleev, M.G.] (Zhalyn, Almaty, 1998, 217 p.)
- 11 Fuks S.L. Ocherki istorii gosudarstva i prava kazahov v HVIII v. / Pod obshej red. S.F.Udarceva [Essays on the history of state and law of the Kazakhs in the eighteenth century. / Under the general ed. S.F. Udartseva] (Astana / St. Petersburg: LLP «Legal Book of the Republic of Kazakhstan» / LLC «University Publishing Consortium» Legal Book, 2008, 582 p.)
- 12 Kul'teleev T.M. Ugolovnoe obychnoe pravo kazahov [Kazakh customary law] (Zerde, Almaty, 2015, 117 p.)
- 13 Kotov A., Kotov D. Dejstvujushhee pravo kak sistema i tolkovanie ego norm [Existing law as a system and interpretation of its norms] (VShP Adilet, 1999, 5 p.)
- 14 MFCA prodolzhaet razvitie (Mezhdunarodnyj finansovyj centr «Astana») [AIFC continues to develop (International Financial Center «Astana»)] Kazahstanskaja pravda [Kazakh truth], Newspaper, 2019 September 16th. No. 178 (29055).
- 15 I.Ju. Bogdanovskaja. Problemy teorii prava i gosudarstva [Problems of the theory of law and the state] Ukaz. rab.[Decree. slave] P.217 (M., 2001, 217 p.)
- 16 Sulejmenov M.K. Anglijskoe pravo i pravovaja sistema Kazahstana. Pravo i gosudarstvo [English law and the legal system of Kazakhstan. Law and State] 2016, №3(72), 37-39 p.
- 17 Kaudyrov T.E. Nekotorye voprosy vnedrenija jelementov precedentnogo prava v nacional'noe zakonodatel'stvo Respubliki Kazahstan [Some issues of introducing case law elements into the

national legislation of the Republic of Kazakhstan] Sbornik materialov Mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoj konferencii «Prava cheloveka i spravedlivoe pravosudie: sovremennye gorizonty videnija [The collection of materials of the International scientific-practical conference “Human rights and fair justice: modern horizons of vision] (Astana, 2018, 7 p.)

18 Precedentnoe sudoproizvodstvo i precedentnoe pravo (sravnitel'no-pravovoj analiz): uchebnoe posobie / Pod. red. T.E.Kaudyrova [Case law and case law (comparative legal analysis): a training manual / Under. ed. T.E.Kaudyrova] (TOO «Master Po», Astana, 2018, 64 p.)

19 Golovko L.V. Sudebnyj precedent kak nenormativnyj sposob legitimacii sudebnyh reshenij [Judicial precedent as a non-normative way to legitimize court decisions] Vestnik grazhdanskogo prava (Civil Law Bulletin) No 6., 2010, 30 p.

20 Abdrasulov E.B. Tolkovanie zakona i norm Konstitucii: teorija, opyt, procedura: Monografija [Interpretation of the law and the norms of the Constitution: theory, experience, procedure: Monograph] (Orkeniet, Almaty, 199 p.)

21 Churilov Ju.Ju. Sudebnye precedenty dlja praktikujushhijh juristov. [Judicial precedents for practicing lawyers. Ed. «Phoenix»], Izd. «Feniks, Moscow, 2016, 11-12 p.

22 Obobshhenie sudebnoj praktiki po delam, svjazannym s vzyiskaniem alimentov [Summary of judicial practice in cases related to the collection of alimony] Bjulleten' Verhovnogo Suda Respubliki Kazahstan [Bulletin of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan], 2016, June 6, 75 p.

Сведения об авторах:

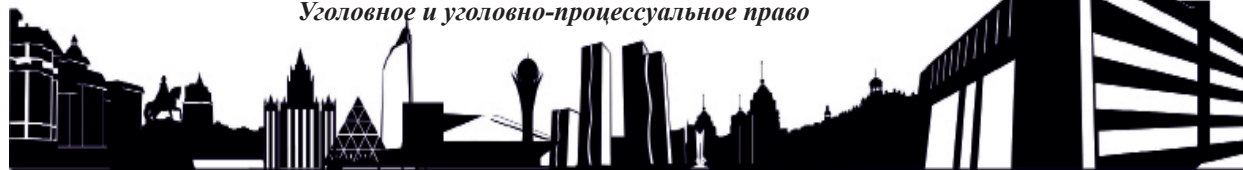
Нурмагамбетов А.М. – доктор юридических наук, заведующий кафедрой гражданского, трудового и экологического права юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, заслуженный деятель Республики Казахстан, Нур-Султан, Казахстан.

Нурмагамбетова С.Б. – кандидат исторических наук, доцент кафедры теории и истории государства и права, конституционного права юридического факультета Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Nurmagambetov A.M. - doctor of legal sciences, head of the Department of civil, labor and environmental law of the law faculty of the L.N. Gumilyov Eurasian National University. Honored worker of the Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Nurmagambetova S.B. - candidate of historical sciences, associate Professor of the Department of theory and history of state and law; constitutional law of the law faculty of the L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Қылмыстық және қылмыстық-процессуалдық құқық
Criminal and criminal procedural law
Уголовное и уголовно-процессуальное право

МРНТИ 10.81

Н.К. Абдраманова

*Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави,
Туркестан, Казахстан
(E-mail: nazira_abdramanova@mail.ru)*

Анализ статистических показателей преступности на территории Республики Казахстан за период с 2010 по 2018 гг. и латентная преступность

Аннотация. Для того, чтобы дать криминологическую оценку латентной преступности на территории Республики Казахстан, автором был проведен анализ статистических данных преступности. Не имея реальных цифр латентной преступности, невозможно получить достоверные показатели состояния всей преступности. Следовательно, при отсутствии точных данных о всей преступности, правовые методы борьбы государства с данным явлением, являются не действующими, то есть не оказывающими никакого влияния на него. По результатам исследования авторы приходят к выводу о благополучном существовании скрытой преступности в Казахстане, и о необходимости изучения всех факторов и причин, способствующих ее существованию, развитию и росту. Что и доказывает актуальность исследования данного вопроса и ее большое значение в дальнейшей успешной борьбе как с латентностью преступности, так и со всей общей преступностью.

Ключевые слова: криминологический анализ, исследование, актуальность, латентная преступность, уголовно-правовая политика, криминология, уголовная статистика, скрытая преступность.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-54-63>

Введение. Исследование способов и методов борьбы с латентной преступностью относится к одной из важнейших задач уголовно-правовой политики. В криминологии данный вопрос является, к сожалению, недостаточно изученным, но достаточно актуальным.

Актуальность криминологического изучения скрытой преступности объясняется тем, что из года в год бороться с традиционными преступлениями, зарегистрированными статистикой, становится все сложнее и сложнее, так как в стране, городах, регионах и районах происходит усложнение криминальной обстановки. И, как мы считаем, это происходит благодаря росту скрытой преступности.

Только через познание последней и определение ее размеров можно избрать более правильный путь борьбы с преступностью в целом, рассчитать ресурсы для ее преодоления, выработать действенные меры воздействия на преступность и т.п. [1].

Если в процессе изучения проблем латентной преступности будет найдено решение по выявлению и установлению ее точных количественных показателей, то можно вывести криминологические исследования преступности на новый уровень.

Точные данные о реальной латентной преступности изменят представление о масштабах этого явления, а также дадут возможность адекватно оценить общий уровень реальной преступности и организовать достойную борьбу с ней.

Эти цифры очень важны при разработке мер по борьбе с преступностью, что являет-

ся одной из важнейших функций государства. Получение достоверных сведений о фактическом состоянии преступности является отправной точкой в успешной борьбе с данным явлением. А если не будет приниматься во внимание «тёмная цифра», то далеко не вся преступность окажется объектом воздействия разработанных мер.

Реальная преступность гораздо масштабнее той, которую фиксирует статистика. Зарегистрированная преступность является первоначальным статистическим показателем всей уголовной статистики.

Еще в 80-х годах в своих работах Ю.В. Бышевский и А.А. Конев пишут, что активность граждан в борьбе с преступностью продолжает оставаться низкой, а это в свою очередь, является одним из решающих факторов существования латентной преступности [2].

За рамками регистрации остается бесчисленное множество скрытых преступлений.

Отсутствие достоверной информации о преступности не позволяет более точно прогнозировать ее развитие, планировать ресурсы, средства и приоритеты борьбы с ней. Все это обуславливает актуальность изучения скрытой преступности.

Понятию латентной преступности можно дать следующее определение: «Латентная преступность – это неотъемлемая часть всей реальной преступности, социально-правовое, массовое негативное явление, обладающее своими качественными и количественными характеристиками, складывающееся из совокупности незаявленных и незарегистрированных в установленном законом порядке преступлений на определенной территории в определенный период времени» [3].

Изучение латентной преступности имеет большое научное значение, так как вынуждает исследователей разрабатывать методы, которые обогащают криминологию. Но еще большая практическая польза изучения латентной преступности заключается в том, что по ее наличию судят об успехах борьбы с преступностью [4].

Методы и результаты. В настоящее время оценка состояния преступности производится в основном по статистическим данным. Но невозможно не согласиться с одним из русских криминалистов Ф.Захаревичем, который утверждает, что «число арестантов, переданных в руки правосудия не есть еще средство вполне достаточное для числа преступлений, истинно совершаемых... Статистические цифры, взятые в массе, скорее должны считаться мерилami полицейской деятельности, чем состояниями преступности...» [5].

Существует ряд методов, позволяющих получить косвенные данные о степени распространенности видов преступности с повышенной латентностью. Весьма полезные результаты можно получить путем сопоставления данных уголовной статистики [6].

Эмпирическую основу исследования составили статистические данные о преступности, зарегистрированной на территории Республики Казахстан в 2010-2018 гг.

По результатам проведенного нами анализа статистических показателей преступности за период с 2010 по 2018 гг. по официально представленным данным Комитета правовой статистики и специальным учетам Генеральной Прокуратуры Республики Казахстан показатели преступности демонстрируют очень заметное ее снижение за последние три года (2016-2018 гг.). С 2016 по 2018 год в стране наблюдается резкое снижение зарегистрированных преступлений (Таблица 1). В 2016 году снижение составило 6,5%, в 2017 - 12,5%, в 2018 - 7,6%. Эти данные заставляют сомневаться и в то же время приходят к выводу, что латентная преступность в нашей стране занимает подавляющую часть реальной преступности.

Таблица 1

Количество зарегистрированных преступлений в Республике Казахстан

Год	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Общее количество правонарушений, зарегистрированных в ЕРДР	131 896	206 801	287 681	359 844	341 291	386 718	361 689	316 418	292 286
Проступки	-	-	-	-	-	40 208	37 504	41 520	29 148
Преступления	-	-	-	-	-	346510	324185	318909	263138

К сожалению, на сегодняшний день, мы не имеем сведений о фактической преступности, и масштабы реальной латентной преступности практически невозможно в точности установить. Исходя из этого, требуется дальнейшее изучение и исследование этого вопроса для предоставления обоснований и доказательств по выявлению латентной преступности.

Следует отметить, что, на сколько выше уровень латентной преступности в стране, на столько и ниже уровень защиты населения от преступности со стороны правоохранительных органов и на столько же выше уровень самодетерминации преступности. Ведь безнаказанность общественно-опасных деяний - это один из тех факторов, который дает преступникам возможность все чаще и чаще совершать преступления, сверх того, безнаказанность подталкивает к более тяжким и дерзким преступлениям, что и влияет на негативные качественные изменения преступности. Эта проблема увеличивает опасность развития наиболее серьезных видов латентной преступности.

По этим причинам и растет недоверие народа к правоохранительным органам. Это в свою очередь способствует формированию правового нигилизма, снижению уровня правового сознания и, конечно, уменьшению степени ответственности правоохранительных органов.

При этом латентность отдельно взятых видов преступности может превышать в 2 раза официально зарегистрированную, а по отдельным видам преступлений - в 2-4 и более раз, что и искажает картину реальной преступности.

Например, выделим и рассмотрим такие виды высоколатентных преступлений, как: экономические, коррупционные, экологические, организованная преступность, бытовые насильственные преступления, преступления в сфере компьютерной информации и так далее.

При изучении статистики зарегистрированных преступлений в Республике Казахстан за период с 2010 по 2018 гг., по данным КПСиСУ, за последние годы зафиксировали непрекращающееся сокращение числа насильственных преступлений (Таблица 2), что обращает особое внимание и, безусловно, вызовет у любого криминолога сомнения в достоверности этих данных.

Таблица 2

Сведения о зарегистрированных преступлениях против личности

Год	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Глава 1 УК РК Уголовные правонарушения против личности	7980	8538	10002	12618	10862	5376	2637	10183	9826

Убийство (ст.99-103)	1387	1 420	1 267	1120	904	862	861	942	823
Умышленное при- чинение тяжкого вреда здоровью (ст.106)	1 642	1 854	1 789	1780	1539	2271	2167	2050	2198
Изнасилование (ст.120)	1 387	1 762	2 304	3150	2527	2339	1634	1317	1130

Такое преступление как убийство, которое раньше можно было считать низклатентным, по нашему мнению, перестало быть таковым. Убийство легко можно замаскировать под самоубийство или просто хорошо скрыть следы преступления.

Если изучить информацию министерства здравоохранения и социального развития Республики Казахстан о травмах, отравлениях и некоторых других воздействиях внешних причин, а также проанализировать данные о лицах, пропавших без вести, то можно выявить достаточно неблагоприятные тенденции роста их количества, при том, что ежегодно перестают разыскивать около 5-10% зарегистрированных лиц, так как проходит срок их розыска. Следует отметить, что в структуре общей смертности по Казахстану на третьем месте находится смертность от несчастных случаев, травм и отравлений.

Если взять во внимание, что ежегодно больше половины преступлений умышленных причинений тяжкого вреда здоровью влекут за собой смерть потерпевших и не квалифицируются по статье 99 Уголовного Кодекса Республики Казахстан, то уверенно можно утверждать, что латентность реальных убийств намного превышает данные официальной статистики.

Что касается латентности бытовых преступлений и преступлений против половой свободы и неприкосновенности, то ее основной причиной является стойкое нежелание потерпевших оглашать информацию о таком преступлении.

При этом если анализировать официальную статистику экологической преступности, то с 2016 по 2018 год наблюдается небывалое снижение количества зарегистрированных преступлений данной категории [7]. Так, если в 2015 году было зарегистрировано 2303 экологических преступлений, то в 2018 году было зарегистрировано лишь 1549 преступлений, то есть за 3 года снижение составило 32,7%, что противоречит тенденциям и закономерностям преступности, наблюдавшимся с 2010 по 2015 год, когда постоянно нарастало число зарегистрированных экологических преступлений (Таблица 3).

Основной причиной латентности экологических преступлений является несовершенство методик, приемов и способов выявления подобных преступлений. Ведь очень сложно и порой представляется невозможным выявить и процессуально задокументировать, например, причину загрязнения воздуха и воды. В стране система учета экологических преступлений правоохранительными органами ведется слабо и неэффективно, в первую очередь из-за недостаточной материально-технической, профессионально кадровой оснащенности, что тоже является одним из основных факторов латентности экологических преступлений.

Таблица 3

Количество зарегистрированных экологических уголовных правонарушений в Республике Казахстан

Год	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Глава 13 УК РК Экологические уголовные правонарушения	343	272	348	571	813	2303	1974	1973	1549

По всей территории Казахстана отсутствует тотальный мониторинг окружающей среды. А выявленные экологические преступления, часто из-за коррумпированности служб, не сообщаются и становятся скрытыми. Также и сам народ редко заявляет и сообщает о таких преступлениях из-за низкого уровня экологической и правовой культуры.

При этом количество экологических преступлений настолько велико, что правоохранительные органы просто не в состоянии их выявить и качественно расследовать.

Что же касается экономических латентных преступлений, то основной причиной их «неизвестности» выступает развитая система коррумпированности, нехватка знаний при расследовании сложных экономических преступлений.

Согласно статистическим показателям преступности, в период с 2016 г. по 2018 г. количество выявленных преступлений в сфере экономической деятельности в Казахстане снизилось более чем в 5 раза (с 8170 до 1535) (Таблица 4).

Таблица 4

Количество зарегистрированных уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности в Республике Казахстан

Год	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Глава 8 УК РК Уголовные правонарушения в сфере экономической деятельности	5 054	3481	4934	4914	3880	8170	3 943	1618	1535

Общее число зарегистрированных в настоящее время экономических преступлений даже на десятую часть не отражает фактического состояния преступности в сфере экономической деятельности.

Если обратить внимание динамику роста и спада количества уголовных правонарушений в сфере экономической деятельности за последние 9 лет (Таблица 5), при этом учтем, что за последние 6-7 лет значительно увеличилось количество субъектов налогообложения, то в статистике увидим лишь значительное снижение количества регистрируемых преступлений. И тут возникает вполне закономерный вопрос: как с увеличением количества возможных субъектов преступной деятельности понижается число совершенных ими преступлений? Не доказывает ли это рост латентности этого вида преступности? Экономическая преступность имеет настолько злокачественный характер, что уже масштабно охватило практически все сферы экономики, и это, по нашему мнению, является большой угрозой для национальной безопасности государства.

Что же является причинами такого явления?

Во-первых, коррумпированность сотрудников государственных органов, которые и сами не против обогатиться за счет доходов преступников. Во-вторых, низкий профессио-

нальный уровень работников правоохранительных органов в плане выявления, раскрытия и расследования преступлений в сфере экономической деятельности. В-третьих, это пробелы правового регулирования и государственного контроля по управлению и использованию финансовых и других материальных ресурсов. А в-четвертых, не каждый сотрудник правоохранительных органов горит желанием заниматься трудно доказуемыми делами, от которых в дальнейшем могут возникнуть должностные проблемы.

Также к преступлениям с высоким уровнем латентности можно отнести коррупционную и должностную преступность. Именно данный вид преступления наносит особо значимый вред разработке и реализации мер по борьбе с преступностью.

Таблица 5

Количество зарегистрированных коррупционных и иных уголовных правонарушений против интересов государственной службы и государственного управления в Республике Казахстан

Год	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Глава 15 УК РК Коррупционные и иные уголовные правонарушения против интересов государственной службы и государственного управления	2090	2145	2087	2411	2127	3337	2928	2474	2200
Злоупотребление должностными полномочиями (ст.361)	220	551	581	644	472	945	558	388	366
Взятничество (ст.366-368)	416	563	574	537	470	895	1031	1245	1222

В чем заключается сложность выявления и расследований таких преступлений?

Во-первых, договоренность с должностным лицом, заключаемая при помощи взятничества, выгодна обеим сторонам. Стороны заинтересованы в том, чтобы не было ни свидетелей, ни доказательств.

Во-вторых, даже в том случае, когда взятки вымогаются, люди и не думают сообщать об этом в правоохранительные органы, так как они не только не испытывают доверия к сотрудникам, ведущим борьбу с коррупцией, но и считают их самих «хорошими» взяточниками.

В-третьих, перед правоохранительными органами стоит трудная задача - обнаружить факт коррупции или другого должностного преступления, несмотря на служебное положение и статус должностных лиц, совершающих уголовное правонарушение. И у таких лиц нередко имеются свои защитники, которые обладают значительными политическими и административными ресурсами. Используя их, они прикрывают преступников от правоохранительных органов. Таким образом, и увеличиваются масштабы латентности преступности данного вида.

Уголовные правонарушения в сфере компьютерной информации и связи также являются высоколатентными, так как для выявления и фиксирования подобных преступлений сотрудники правоохранительных органов должны обладать высоким профессионализмом и специальными знаниями. Но, к сожалению, они очень редко обладают достаточными тех-

ническими навыками для выявления подобных преступлений. Они не подготовлены к выявлению и пресечению преступлений в сфере высоких технологий.

Сейчас в нашей стране происходит большая компьютеризация, растет число и интернет-провайдеров, и пользователей. Вместе с этим растет и количество преступлений данного вида. Однако в результате анализа статистики по количеству зарегистрированных уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи в Республике Казахстан складывается совсем иная картина (Таблица 6).

Таблица 6

Количество зарегистрированных уголовных правонарушений в сфере информатизации и связи в Республике Казахстан

Год	2015	2016	2017	2018
Глава 7 УК РК Уголовные правонарушения в сфере информатизации и связи	176	132	107	72

Хотя мы и видим, сколько пользы принесли компьютерные технологии, в то же время они создали много новых условий как для транснациональных, так и для других видов преступлений. А ведь многие из граждан, в том числе и мы, даже и не знают о совершаемых против них многочисленных компьютерных преступлениях.

К примеру, пользователь, используя зараженный вирусной программой компьютер, ничего не подозревая, продолжает работать за компьютером, тем временем преступник получает необходимую для него информацию, включая пароли от почт, платежных и банковских систем и так далее. Большинство людей не относятся серьезно к наличию вредоносных программ на своем компьютере и искренне верят, что это нормально.

Таким образом, каждый год наносится существенный экономический вред гражданам и юридическим лицам. Такие преступления очень сложно выявлять, расследовать, сложно также собирать и обрабатывать доказательства. По этой причине у правоохранительных органов и нет желания заниматься такими делами. А юридические лица в основном не заинтересованы в проведении расследования таких преступлений из-за желания скрыть от правоохранительных органов свою деятельность, содержащую порой еще более серьезные нарушения законодательства.

Все вышесказанное доказывает высокий уровень латентности в сфере компьютерной информации и связи.

Заключение. Наличие высокой латентности преступности свидетельствует о неудовлетворительном состоянии государственной статистики о зарегистрированной преступности [8]. Для того, чтобы снизить уровень латентности преступности, сначала необходимо провести работу по выявлению и устранению ее детерминантов.

Следует отметить, что объектами создания латентности в стране являются, с одной стороны - сами люди, граждане, с другой стороны – сотрудники правоохранительных органов, а с третьей стороны - лица, совершившие преступления. Население нашей страны не сообщает о совершенных против них самих и против других лиц преступлениях, наши сотрудники скрывают от регистрации и учета те преступления, которые доходят до их сведения, а преступники сделают все, чтобы остаться безнаказанными.

Исходя из всего вышеизложенного, приходим к выводу, что все приведенные данные в статье показывают не только благополучное существование и высокий рост скрытой преступности в Казахстане, но и необходимость дальнейшего проведения криминологических исследований по изучению латентной преступности и установлению ее реального состояния. Таким способом мы сможем получать информацию о фактической преступности.

Для того чтобы бороться с латентной преступностью необходим комплекс специализированных криминологических мер.

Полностью согласны с утверждениями Сергея Михайловича Иншакова, что «при организации противодействия латентной преступности необходимо искать принципиально иные подходы. Нужны иные меры и нужны субъекты, которые могли бы реализовать эти меры» [9].

С.М. Иншаков полагает, что наиболее эффективным подходом окажется перегруппировка сил, усиление главного направления воздействия на преступность за счёт второстепенных. При этом он убедительно доказывает, что на эффективную борьбу с тяжкими и особо тяжкими латентными преступлениями у государства ресурсов достаточно. Это направление воздействия на преступность, по мнению докладчика, необходимо усилить и полностью обеспечить (в материальном, кадровом, научном отношении) [10].

Список литературы

- 1 Кутяев В.М. Криминологическая характеристика скрытой преступности на железнодорожном транспорте (по материалам Волго-Вятского управления внутренних дел на транспорте МВД РФ) // автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. - Нижний Новгород, - 2003, -175 С.
- 2 Бышевский Ю.В., А.А.Конев, Латентная преступность и правосознание, учебное пособие. - Омск: Омская высшая школа милиции МВД СССР. - 1986. - 76 с.
- 3 Шахбанова Х.М. Проблемы латентной преступности. - Махачкала: Дагестанский государственный университет народного хозяйства, - 2016. - 36 с.
- 4 Хохряков Г.Ф. Криминология. – М.: Юристъ, 2000. – 544 с.
- 5 Захаревич Ф. Опыт юридической статистики // Журнал Министерства внутренних дел. - 1853. - Ч.41. – 258 С.
- 6 Малков В.Д., Криминология: учебник для вузов. - Москва: ЗАО «Юстицинформ», -2006.
- 7 Кривенцов П.А. Диссертационная работа «Латентная преступность в России: криминологическое исследование», - Москва, -2014.
- 8 Алауханов Е.О. Криминология. - Алматы: Жеті жарғы, - 2008.
- 9 Иншаков С.М. Теоретические основы исследования и анализа латентной преступности. – М.: ЮНИТ-ДАНА, - 2011. – 782 с.
- 10 Д. А. Шестаков Латентность преступности, вопросы теории (в связи с докладом профессора С. М. Иншакова на заседании Санкт-Петербургского криминологического клуба 29 февраля 2008 года). [Электрон. ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/latentnost-prestupnosti-voprosy-teorii> (дата обращения: 25.07.2019)

Н.Қ. Абдраманова

*Ахмет Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті,
Түркістан, Қазақстан*

2010-2018 жылдарындағы Қазақстан Республикасы аумағындағы қылмыстың және латентті қылмыстың статистикалық көрсеткіштерін талдау

Аңдатпа. Автор Қазақстан Республикасы аумағындағы латентті қылмысқа криминологиялық баға беру үшін қылмыс статистикасына талдау жасады. Нақты латентті қылмыстар болмаса, барлық

қылмыстың жай-күйінің сенімді көрсеткіштерін алу мүмкін емес. Сондықтан, барлық қылмыстар туралы нақты мәліметтер болмаса, мемлекеттің бұл құбылыспен күресудің заңды әдістері жарамсыз, яғни оларға ешқандай әсер етпейді. Зерттеу нәтижелері бойынша, автор Қазақстанда жасырын қылмыстың қауіпсіз болуы және оның пайда болуына, дамуы мен өсуіне ықпал ететін барлық факторлар мен себептерді зерттеу қажеттілігі туралы қорытындыға келеді. Бұл осы мәселені зерделеудің өзектілігін және латентті қылмыспен қатар, жалпы қылмысқа қарсы күрестегі маңыздылығын дәлелдейді.

Түйінді сөздер: криминологиялық талдау; зерттеу; өзектілігі; латентті қылмыс; қылмыстық-құқықтық саясат; криминология; қылмыстық статистика; жасырын қылмыс.

N.K. Abdramanova

Akhmet Yassawi University, Turkistan, Kazakhstan

Analysis of statistical crime indicators in the territory of the Republic of Kazakhstan for the period from 2010 to 2018. and latent crime

Abstract. In order to give a criminological assessment of latent crime in the territory of the Republic of Kazakhstan, the author analyzed crime statistics. Without real latent crime figures, it is impossible to obtain reliable indicators of the state of all crime. And therefore, without accurate data on all crime, the legal methods of the state's struggle with this phenomenon are not valid, that is, they have no influence on them. According to the results of the study, the authors come to the conclusion about the safe existence of latent crime in Kazakhstan, and the need to study all the factors and reasons that contribute to its existence, development and growth. This proves the relevance of the study of this issue and its great importance in the further successful fight against both the latency of crime and all common crime.

Key words: criminological analysis; study; relevance; latent crime; criminal law policy; criminology; criminal statistics; hidden crime.

References

- 1 Kutayayev V.M. Kriminologicheskaya kharakteristika skrytoy prestupnosti na zheleznodorozhnom transporte [Criminological characteristics of hidden crime in railway transport] (po materialam Volgo-Vyatskogo upravleniya vnutrennikh del na transporte MVD RF) [based on materials of the Volga-Vyatka Department of Internal Affairs in transport of the Ministry of Internal Affairs of the Russian Federation] // avtoreferat dissertatsii na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata yuridicheskikh nauk [dissertation abstract for the degree of candidate of legal sciences], Nizhniy Novgorod, 2003, 175 p.
- 2 Byshevskiy Ju.V., A.A.Konev, Latentnaya prestupnost' i pravosoznanie, uchebnoe posobie [Latent crime and legal awareness, study guide] (Omsk Higher Police School of the Ministry of Internal Affairs of the USSR, Omsk, 1986, 76 p.)
- 3 Shahbanova H.M. Problemy latentnoj prestupnosti [Latent Crime Issues] (Dagestan State University of National Economy, Makhachkala, 2016, 36 p.)
- 4 Hohrjakov G.F. Kriminologiya [Criminology] (Lawyer, Moscow, 2000, 544 p.)
- 5 Zaharevich F. Opyt juridicheskoy statistiki [Legal Statistics Experience] // Zhurnal Ministerstva vnutrennikh del [Journal of the Ministry of the Interior] 41, 258 (1853)
- 6 Malkov V.D., Kriminologiya: uchebnik dlja vuzov [Criminology: a textbook for universities] (CJSC «Justicinform», Moscow, 2006)
- 7 Krivencov P.A. Dissertacionnaya rabota «Latentnaya prestupnost' v Rossii: kriminologicheskoe issledovanie» [Thesis «Latent crime in Russia: criminological research»]. Moscow, 2014
- 8 Alauhanov E.O. Kriminologiya [Criminology] (Seven tiredness, Almaty, 2008)

-
- 9 Inshakov S.M. Teoreticheskie osnovy issledovaniya i analiza latentnoj prestupnosti [Theoretical bases of research and analysis of latent discourse] (UNIT DANA, Moscow, 2011, 782 p.)
- 10 D. A. Shestakov Latentnost' prestupnosti, voprosy teorii (v svjazi s dokladom professora S. M. Inshakova na zasedanii Sankt-Peterburgskogo kriminologicheskogo kluba 29 fevralja 2008 goda) [Latentness Discrimination, Problems of Theory (in connection with Professor S. Inshakova on the St. Petersburg Criminological Club on February 29, 2008)] [Electronic resource]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/latentnost-prestupnosti-voprosy-teorii> (Accessed: 25.07.2019)

Сведения об авторе:

Абдраманова Н.К. – магистр юридических наук, PhD докторант, Международный казахско-турецкий университет имени Ходжи Ахмеда Ясави, Проспект Б. Саттарханова 29, Туркестан, Казахстан.

Abdramanova N.K. - Master of Laws, PhD student, Akhmet Yassawi University, Prospect B. Sattarkhanov 29, Turkistan, Kazakhstan.

XFTAP 10.77.21

Б.Т. Абулкаирова

*Халықаралық Қырғызстан Университеті, Бішкек, Қырғызстан
(E-mail: b.abulkairova@mail.ru)*

Бала ауыстыруды субъективтік жақтың тарапынан саралау

Аңдатпа. Мақалада бала ауыстыруды жүзеге асырған кездегі тұлғалардың кінәлілігінің деңгейі, олардың негізгі мақсаттары, ниеттері мен мотивтері қарастырылған. Ол тұлғаларға баланың ата-анасын, медицина қызметкерлерін және өзге де тұлғаларды жатқызуға болады.

Мақаланың мақсаты аталған қылмыстық құқықбұзушылықтың субъективтік жағын саралау мәселелеріне баса назар аудару болып табылады. Сонымен қатар мақалада кінәнің аралас нысанымен жасалуы мүмкін қылмыстық құқықбұзушылықтар туралы кейбір авторлардың пікірлері қарастырылған. Аталған қылмыстық құқықбұзушылықтың субъективтік жағын дұрыс саралау жалпы еліміздегі қылмыстылықты ашуға өзінің септігін тигізеді.

Мақаланың әдістемелік негізін логикалық-заңдық, салыстырмалы, құрылымдық-жүйелі, тарихи және нақты-әлеуметтік, статистикалық сияқты жалпы ғылыми және арнайы білім әдістері құрайды.

Ұсынылып отырған тақырып Қазақстанда және жалпы Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы елдерінде өте аз зерттелген мәселелердің бірі болып табылады.

Мақаланың тәжірибелік маңыздылығына тоқталатын болсақ, мақалада келтірілген тұжырымдар бала ауыстырудың субъективтік жағын анықтау бөлігіндегі қылмыстық заңнаманы жетілдіру процесінде ескерілуі мүмкін. Сонымен қатар, қылмыстық құқық пен криминология пәндері бойынша оқу курстарын әзірлеу кезінде пайдаланылуы мүмкін.

Түйін сөздер: нәресте, бала, ата-ана, қылмыс құрамы, ауыстыру, ниет, эмоция, пиғыл.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-64-75>

Кіріспе. Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 136 - бабында көрсетілген норма Қазақстан Республикасымен ратификацияланған «Бала құқықтары туралы конвенция» талаптарына сәйкес келеді [1]. Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексінің 1-бабында «бала (балалар) – он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам», - деп анық айтылған [2]. Бала ретінде тек 18 жасқа толмаған тұлғалар танылатындығы осы норма ережелерінде анық айтылған. Яғни, бала ауыстыру қылмыстық құқықбұзушылығында көрсетілген ауыстыру тек кәмелетке толмағандарға қарсы ғана жүзеге асырылуы қажет. Бала ауыстыру әрдайым мемлекетпен жоғары бағалаланатын және қорғалатын баланың заңды мүддесіне ғана нұқсан келтіріп қана қоймай, оның негізгі құқықтарын бұзады. Оның ішінде баланың дұрыс қалыптасуы мен дамуы, отбасында тиісті дәрежеде тәрбиеленуі, елінің елеулі тұлғасы болып өсуі жағдайларына теріс әсерін тигізбей қоймайды. «Бала ауыстыру- ата-анасынан туған баланың орнына өзге баланы беру түсініледі. Бұл орайда, ол іс-әрекеттер ауыстырылатын балалардың ата-анасының немесе бір ата-ананың келісімінсіз жүзеге асырылуы мүмкін. Ұл баланы қыз баламен, дені сау баланы ауру баламен, өлі туған баланы тірі туған баламен ауыстыру жағдайлары тәжірибеде кездесіп жатады [3, 226 б.]. Сонымен қатар, өлі туған баланы басқа өлі туған баламен ауыстыру фактілері де орын алып жатады. Мәселен, 2017 жылдың 21 тамызында Шымкент қаласында өлі туған баланы басқа өлі туған балаға ауыстыру фактісі орын алған [4]. Өлі туған балаларды ауыстырған акушерге қатысты шара қолданылған. Яғни, ол жұмыстан шығарылған. Алайда, жәбірленуші әйел ол акушерді баласын ауыстырғаны үшін ғана емес, өзінің баласының өліміне де себепті деп есептеген. Атап кететін тағы бір жәйт, біреудің баласын өзге біреудің баласымен ауыстырғаны үшін

жауаптылық туындайтынын ескерген жөн. Сонымен қатар, баланың бір ата-анасының келісімі болмаған кезде оны өз баласымен ауыстырған кезде де жауаптылықтың бар екендігін ескере кеткен жөн. Егер бала ауыстыру ата-аналардың өзара келісімі болғанда және арнайы сыйақы беру бойынша жүзеге асырылса, жауаптылық бала ауыстырғаны үшін емес, кәмелетке толмағандарды саудаға салғаны үшін туындайды» [3, 226 б.].

Кейбір авторлардың пікірі бойынша, «Жаңа туған нәрестелерді екі жақтың да ата-аналарының өзара келісімі бойынша ауыстыру – қылмыс құрамын түзбейді» [5, 80 б.].

Алайда біздің ойымызша, аталған қылмыстық құқықбұзушылық үшін ата-аналардың өзара келісімі болған кезде де жауаптылық көзделгені дұрыс деп ойлаймыз. Өйткені, бұл жағдайда, баланың өз отбасында тәрбиелену мен өмір сүру құқығына нұқсан келеді. Осы арқылы ата-аналар өз балаларының тағдырына беймарал қарайтындығын көрсетеді. Ал бала ол біздің басты құндылықтарымыздың бірі болып табылады. Бала ауыстыру арқылы балаға ғана зиян келіп қоймай, баланың ата-анасына да моральдық зиян келеді. Ол арқылы ата-аналар мен бала арасындағы табиғи байланыс үзіледі [6, 120 б.].

Осылайша, бір адамның ғана мүддесіне зиян келіп қоймай, тұтас отбасы мен қоғам зардап шегеді.

Зерттелу деңгейі. Субъективтік жақ мәселелері Савельева В.С., Ашитов З.О., Рогов И.И., Бекмагамбетов А.Б., Колмакова О. және өзге ғалымдардың еңбектерінде қарастырылғанын атап өту керек. Алайда, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 136 –бабында көрсетілген қылмыс құрамының субъективтік жақтарының белгілеріне қатысты бөлек зерттеу жүргізілмеді.

Негізгі бөлім. Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасы бойынша бала ауыстырудың субъективтік жағының белгілерін анықтау мақаланың негізгі мақсаты болып табылады. Мақала кәмелетке толмағандардың өз ата-анасын білу, отбасылық байланысты сақтау, егер заңда өзгеше көзделмесе, ата-анасынан бөлектемеу туралы «Бала құқықтары туралы» Конвенцияның (7-9 баптары) ережелерін жүзеге асыруға бағытталған. Бала ауыстыру әрқашан да тікелей қасақаналықпен жүзеге асырылады. Бұл орайда заң шығарушы кінәлілердің нақты қандай мақсаттарды басшылыққа алатындығын талап етеді. Бұл орайда бала ауыстыру қасақаналықпен, пайдакүнөмдік ниетпен жасалады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 136 - бабының 2-бөлігінде көрсетілген «өзге де ұждансыз пиғылмен жасалған дәл сол іс-әрекеттер» үшін де қылмыстық жауаптылық көрсетілген. Бұл жерде «өзге де ұждансыз пиғылға» кек алу, қызғаныш және соған ұқсас өзге де мотивтер жатады және олар іс-әрекетті саралауда қиындық туғызады. Бала ауыстыру нәтижесінде материалдық сыйақы алуға мүдделі топтардың іс-әрекетінде міндетті түрде пайдакүнөмдік ниет болатындығы анық. Тұлғаның жасалған қоғамға қауіпті іс-әрекетке және одан туындаған зардапқа (орын алған немесе орын алмаған) деген психикалық қатынасы қылмыс құрамының субъективтік жағын құрайды. Қылмыстың субъективтік жағына тән белгілерге кінә, мақсат, мотив, эмоция, өзгеше айтқанда, эмоционалдық жағдайлар жатады. «Бала ауыстырудың субъективтік жағы келесі белгілердің болуын қамтиды: кінәлі бала ауыстыру болып жатқанын біледі, сонымен қатар, сол іс-әрекеттердің болуын қалайды. Перзентхана үйінде абайсызда бала ауыстырғаны үшін медицина қызметкерлері тәртіптік жауапкершілікке тартылуы мүмкін [3, 226 б.]. Алайда, біздің ойымызша, аталған абайсызда жасалған іс-әрекет үшін тәртіптік жауапкершілікке тарту жеткілісіз болып табылады. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 136-1 бабы ретінде «Абайсызда бала ауыстыру» қосу қажет деп есептейміз. «Бала ауыстыру арқылы туыстық қатынастар күштеп бұзылады, ата-аналар мен балалар арасындағы терең моральдық нормалармен толтырылған қатынастарға орны толмас зиян келеді. Бала ауыстыруды жүзеге асыру арқылы баланың (балаларды ауыстыру жүзеге асырылса – екі баланың) шығу тегіне қатысты мәліметтер бұрмаланады; баланың (немесе екі баланың) нақты жағдайы

бұрмаланады; өтіріктің ашылуы мен мәліметтердің бұрмалануы балаға ғана емес, ересектерге де терең және ұзаққа созылған ақыл-ой зардабын тигізіп, моральдық зиянның орын алуына әкелуі мүмкін. Осылайша, бала ауыстыру фактісінің ашылуы аталған қылмыстың тікелей объектісін құрайтын баланың жан-жақты дамуына, тиісінше оның психикалық денсаулығына аса қауіп туғызады» [7, 36 б.].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 136-бабы пайдакүнемдік және өзге де ұждансыз пиғылмен жасалған бала ауыстыру қылмысы үшін жауаптылық көздейді.

Кәмелетке толмағандар мен жасөспірімдерге қарсы жасалатын барлық қылмыстардың субъективтік жағы қасақаналықпен сипатталады. Ескере кететін бір жәйт, қылмыстардың көбісі тікелей қасақаналықпен жүзеге асырылады, бірақ, жанама қасақаналықпен де жасалатын кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар да кездеседі [8].

Бала ауыстырудың субъективтік жағы кінәнің қасақаналық нысанымен және өзіндік мотивтардың болуымен сипатталады. Е.Зубкованың пікірінше, бұл жердегі қасақаналықтың түрі- тікелей қасақаналық. Формальдық құрамдағы қылмыс құрамы негізінен жанама қасақаналықпен жасалынбайды, тек қана тікелей қасақаналықпен жүзеге асырылады. Бұған қосатын тағы бір мәселе құқықбұзушылардың құқықтық салдар туғызбайтын қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді жүзеге асыруында қылмыстық мотив жатыр. Сәйкесінше, формальды құрамға ие қылмыстың мотивы аталған қылмыстық құқықбұзушылықтың тек тікелей қасақаналықпен жүзеге асырылатындығын айқындайды [9, 8 б.].

Ұждансыз пиғыл – бұл кінәлі өзінің іс-әрекеттері арқылы мораль мен адамгершілік нормаларын қатты бұзатын пиғылдар (өшпендік, көре алмаушылық, ұлттық, нәсілдік мотивтар, баланы өзінің жеке мақсатына пайдалануы және т.б.) [10].

Қылмыс құрамының субъективтік жағы – бұл кінәлінің қасақаналық немесе абайсыздық нысанында көрініс табатын, кейбір жағдайларда тұлғаның іс-әрекет жасау кезіндегі психикасын сипаттайтын ерекше эмоционалдық жағдайы мен мақсатында, мотивында көрсетілетін қоғамға қауіпті іс-әрекетке және оның салдарына деген психикалық (саналы-ерікті) қатынасы болып табылады [11, 119 б.].

Бала ауыстырудың субъективтік жағын сипаттай келе, қылмыс құрамының факультативтік белгісі болып табылатын мотивты қарастырмай кету мүмкін емес. Бұл құрамда ол міндетті белгі болып табылады. Пайдакүнемдік және өзге де ұждансыз пиғылдар мотивты құрайды. Ал ол мотив болмаса аталған қылмыстық іс-әрекет үшін жауапкершілік те туындамайды.

«Ұждансыз пиғылдар» термині қылмыс құрамының белгілерін қалыптастыруда тиісті деңгейде пайдаланылмаған. Сонымен қатар, заң әдебиеттерінде жеткілікті деңгейде анықталмаған [12]. А.В. Пушкиннің пікірінше, сот тәжірибесі өзге де ұждансыз пиғылға, негізінен, адамгершілік пен мораль талаптарына қайшы келетін баланың ата-анасын қызғану, кек алу, бұзақылық секілді қауіпті іс-әрекетке итермелейтін алғышарттарды жатқызуға болады [13].

Материалдық пайда (ақша, сыйлықтар, тұрғын үй алу, көлік және т.б.) алу үшін қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді жасауы пайдакүнемдік болып табылады. Ал кінәлі өзінің қоғамға қауіпті іс-әрекеті арқылы өзінің ренішін, кегін жүзеге асыруға тырысуы өзге де ұждансыз пиғылды құрайды. Қоғамға қауіпті бұл іс-әрекет ата-ананың бақытын көреалмаушылықтан, қызғаныштан жасалуы мүмкін [14, 99 б.].

Бұл жерде назар аударатын бір мәселе: бала ауыстырудың мотивы әртүрлі болуында. «Бала ауыстырудың субъективтік жағы тек тікелей қасақаналықпен жүзеге асырады. Бала ауыстыру кезінде кінәлі өзінің іс-әрекетінің мәнін түсініп, оны жүзеге асыруды қалайды. Сол себептен де, тиісті лауазымды тұлғалардың перзентхана үйлерінде абайсызда бала ауыстыруы салақтық үшін немесе тәртіптік жауаптылыққа тартуға негіз болуы мүмкін» [15, 155 б.].

Біздің ойымызша, аталған абайсызда жасалған іс-әрекет үшін лауазымды тұлғаларды тәртіптік жауапкершілікке тартуға байланысты авторлардың пікірмен келісе алмаймыз десек болады. Өйткені, олардың құқыққа қайшы іс-әрекеті баланың дамуы мен дұрыс қалыптасуына қауіп туғызады. Кез келген бала, әсіресе нәрестелер, құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуы жағдайында Қазақстан Республикасының қылмыстық заңнамасымен қорғалуы қажет.

Кінәлі тұлға бала ауыстыруды тікелей қасақаналықпен жасай келе, өзінің іс-әрекетінің жүзеге асуын тілейді. Заңнамада бала ауыстырудың тек тікелей қасақаналықпен жүзеге асырылатындығы және абайсызда жасалған іс-әрекет бұл бап бойынша сараланбайтындығы туралы айтылған.

И.И. Рогов және С.М. Рахметов «кінәлінің нәрестені ауыстыру нәтижесінде мүдделі тұлғалардан сыйақы түріндегі материалдық пайда алу ниеті пайдакүнемдікті құрайды» деп атап көрсетеді [16]. Осылайша, авторлар бала ауыстырудың негізінен сәбилерге қарсы жүзеге асатынын куәландырады. «Нәресте ретінде біз бір жасқа дейінгі сәбиді қарастырамыз. Бұл кезең де келесідей бөлінеді: жаңадан туылған кезең (туылғаннан кейінгі алғашқы төрт апта) және емізуге арналған кезең (4 аптадан 1 жасқа дейін)» [17]. Қазақстан Республикасында бала ауыстыру негізінен жаңа туған нәрестелерге қатысты жүзеге асырылады. Өйткені, нәрестелерді бір-бірінен ажырату өте қиын, яғни, оларды идентификациялау мүмкін емес десе де болады. Сондықтан да Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 136 бабын «Нәрестелерді қасақана ауыстыру» деп өзгерткен жөн деп есептейміз. Өйткені, қылмыстық құқықбұзушылықтың құрбандары болып бір емес, екі нәресте табылады. Біздің ойымызша, «ауыстырудың мәнін білмейтін балалар ғана аталған қылмыстың жәбірленушісі болып табылады», -деген И.Я. Козаченко, А.Н. Красиковтың ұстанымдары дұрысырақ деп есептейміз [18].

О. Харченконың ойынша, субъективтік жақтың факультативтік белгілерінің (мотив пен мақсат) кейбір талданатын қылмыстар үшін заңдық мәні бар болып табылады. Қоғамға қауіпті іс-әрекетті пайдакүнемдік немесе өзге де ұждансыз пиғылмен жүзеге асырған кезде ғана бала ауыстыру кезіндегі қылмыс құрамы бар болып есептеледі [19].

Адамды қылмыс жасауға итермелейтін күш мотив деп аталады. Мотив адамды не итермеледі деген сұраққа жауап берсе, ал мақсат ол мінез-құлықтың бағытын көрсетеді. Мотив –ол негіз болып табылса, ал мақсат – ол адамның неге ұмтылатындығын көрсететін бағыт болып саналады. Қылмыстық мінез-құлықтың мотивы ең алдымен қылмыскер тұлғасымен байланысты екендігін ескерген жөн. Мотивтерді баланы алмастырумен қатар жүретін жағдайларға қарай да бағалауға болады: жәбірленушінің жеке басын сипаттайтын талаптар, орын, уақыт және т.б. Сонымен қатар, айта кететін бір жайт, егер қылмыс топпен жасалса, ол топ мүшелерінің мотивтары да сәйкес келмеуі мүмкін.

Егер топ ұйымдастырушысы мүліктік талаптарды алғышарт ретінде қарастырса, ал топтың басқа мүшелерінде пайдакүнемдікке қатысы жоқ бұзақылық мотивтар кездесуі мүмкін.

Қазақстан Республикасында бала ауыстыру фактілері кездеседі, бірақ өте сирек. Мысалы, 2010 жылы Атырау облысының перзентхана үйінің қызметкерлері ерлі-зайыпты Б. және Н. –ға олардың тірі туылған қыздарының орнына өлі туған баланың денесін ұсынған. Бұл фактіні сот экспертизасы дәлелдеді. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 134 бабы «Бала ауыстыру бойынша» қылмыстық іс қозғалды [20]. Аталған қылмыстық құқықбұзушылық өте сирек кездесетін және ауыр болғандықтан бұл орайда оның субъективтік жағына ерекше назар аудару керек деп есептейміз. Бұл орайда қоғамға қауіпті іс-әрекеттің жасалу мақсаты мен негізгі мотивын ескерген дұрыс. Қазіргі таңда осындай қоғамға қауіпті іс-әрекет үшін Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 136-бабы бойынша жауаптылық көзделген.

А.А. Пионтковский ойынша, қылмыстың мақсаты мен мотив секілді категорияларды тек қасақана қылмыстарға қатысты қолдану керек [21, 291 б.].

Белгілі болғандай, кінәліде саналы түрде қылмыс жасауға деген ниеттің болуы мотив болып табылады. А.В. Савченконың пікірі бойынша, мотив – бұл адамды қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасауға итермелейтін негізгі бағыт болып табылады [22, 79 б.], ал қоғамға қауіпті іс-әрекетті жасау арқылы нақты қоғамдық салдарды жүзеге асыру ниетінің болуы қылмыстың мақсаты болып табылады. Б.С. Волков атап өткендей, тұлғаның өзінің іс-әрекетінің және одан туындайтын салдардың мәнін түсінуі және оны қандай факторлар туғызғанын, қылмыс жасауға не итермелегенін, қандай мотивтар негіз болып табылғанын білуі бала ауыстыруды жүзеге асырған кездегі мотивты анықтауға мүмкіндік туғызады [23, 156.]. Б.С. Волков пікірінше, мотив пен мақсат – тұлғаның қылмыс жасау кезіндегі психикалық жай-күйін анықтауға, құқыққа қайшы мінез-құлықтың себептерін анықтауға, сонымен қатар, кінәнің нысанын анықтауға, кінәлі тұлғасының қоғамға қауіптілік деңгейін анықтауға мүмкіндік береді. Мотивтың жауаптылықты белгілеудегі рөлін де бағаламай кетуге болмайды [23, 54-55 бб.].

Аталған қылмысты жасау мотивтары да алуан түрлі болуы мүмкін: қылмыстық жауаптылықтан қашу, өзін қинағысы келмеу, жақын адамының тағддырына бей-жай қарау, эгоистік көзқараста болу, уақыттың жетіспеуі салдарынан қол ұшын бермеу, жәбірленушіні ұнатпау, қызғаныш, кек алу және т.б.

Алайда, мотив тек саралауға қатысты мәселелерді ғана қамтымайды, сонымен қатар, қылмыс құрамының мазмұнын анықтау мен заңды бағасын дұрыс беру сұрақтарын қамтиды.

Пайдакүнемдік ниетпен бала ауыстыруды жүзеге асырудың келесідей себептерін атап кетуге болады:

- өзінің материалды талаптарын қанағаттандыруға тырысу;
- өзінің азаматтық немесе шаруашылық міндеттемелерін орындамау;
- әлеуметтік әділеттілік мәнін түсінбеу және ол жағдайдың орнын толтыруға тырысу;
- кез келген жолмен баюды көздеу.

Тұлғаның қасақана бала ауыстыруды жүзеге асырған кезде өзінің қоғамға қауіпті іс-әрекеті мен одан туындайтын зардаптың мәнін түсінуі оның іс-әрекетінің интеллектуалдық белгісін құрайды. Бала ауыстыруды жүзеге асырған кезде тұлға өзінің іс-әрекетінің қоғамға қауіптілігі мен құқыққа қайшылығын түсінбесе, онда оның іс-әрекетін саралау өзге жолмен жүзеге асырылады. Қасақана нысанда жасалған құқыққа қайшы іс-әрекеттің ерекше белгісі, нақты сипаты болады. Бала ауыстырудың субъектісі өзінің қоғамға қауіпті іс-әрекетінің өлімге, ауыр дене жарақатына, өзге де қоғамдық қауіпті салдарға әкеп соқтыратындығын сезінеді.

Бала ауыстырудағы қасақана кінә нысанын қарастырған кезде кейбір авторлар аталған қылмыстың интеллектуалдық және еріктілік сипатын көрсетеді. Осылайша, бала ауыстыру субъектісінің өзінің іс-әрекетінің мәнін түсініп, сезінуі интеллектуалды белгіні құрайды. Ал балаларды ауыстыру ниетінің болуы еріктілік белгісінің көрінісі болып табылады [24, 168 б.].

Баланың жағдайын, қылмыстық құқықбұзушылық орын алған орынды (жыл мезгілі, тәулік аралығы), ауыр салдардың орын алуын ескере отырып, бала ауыстыру абайсызда ма әлде қасақаналықпен жүзеге асырылғанын анықтауға болады.

Қылмыстық кодекс бала ауыстырудың екі мотивацияда жүзеге асырылуы мүмкін екендігін көрсетеді. Ол пайдакүнемдікпен жүзеге асырылуы мүмкін: яғни, нәрестелерді белгілі бір ақша сомасы үшін ауыстыру. Сонымен қатар, бала ауыстыру келесідей өзге де ұждансыз пиғылдармен жүзеге асырылуы мүмкін:

- ауру баланың орнына дені сау бала алу мақсатында;

- кек алу (себептері сан-қырлы болуы мүмкін);
- экстремистік, ұлттық пиғылдарды жүзеге асыру;
- қызғаныштан;
- өзге де сезімдерден туындауы мүмкін.

Өзге де ұждансыз пиғылдар – бұл жалпы адами құндылықтамен сәйкес келмейтін ниет. Мәселен, баланың ата-анасынан кек алу мақсатында, баланың тінін, оның органдарын трансплантациялау мақсатында пайдалану және т.б. [25].

Ю.В. Ускова дұрыс атап өткендей, бала ауыстырудың субъективтік жағы тікелей қасақаналықпен жүзеге асырылады. Баланы ауыстыратын тұлға әдейі отбасына зиян келтіру мақсатында өзінің қасақана іс-әрекетін жүзеге асырады. Абайсызда жасалған бала ауыстыру қылмыс құрамын түзбейді. Алайда, осындай теріс қылықтардың қауіптілігін ескере отырып, дәл осы секілді медицина қызметкерлеріне әкімшілік жаза қолдану керек деп есептейміз [26, 80 б.].

«Әдетте, өзінің жасына орай өзін отбасымен идентификациялау қабілетінің болмауына сәйкес, балалар ауыстырылады. Қылмыс субъектісі өзінің іс-әрекетінің қажетсіз нәтижеге алып келгенін түсініп жатады. Мәселен, дені сау деп ауыстырған баланың кейін сырқатқа ұшырауы. Осындай жағдайлардың негізінде дер кезінде емделмеген баланың өлімі туындауы мүмкін» [26, 81 б.].

Сол себептен де Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 136 бабы келесідей саралаушы құрамды құрау қажет: «баланың денсаулығына орташа ауырлықтағы немесе ауыр зиян келтірген немесе баланың өліміне алып келген іс-әрекеттер» - деген. Қоғамға қауіпті, заңсыз іс-әрекетті жүзеге асырған қылмыстық құқықбұзушылық субъектісі қатаң жазалануы қажет.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық Кодексінің 136-бабы тәжірибеде кездесетін және жасалатын қылмыстық құқықбұзушылықтардың барлық варианттарын толық қамтымайды. Бұқаралық ақпарат құралдарындағы әртүрлі жарияланымдарды бағалай келе, отбасы мен кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқықбұзушылықтардың тәжірибеде көп кездесетіндігін аңғаруға болады, алайда, олардың көбісі құқыққорғау органдарының назарынан тыс қалып жатады.

Тұлғаның қоғамға қауіпті іс-әрекет пен оның салдарына психикалық қатынасын дұрыс анықтау мәселелерін қарастыру тәжірибе тұрғысынан қарағанда аса маңызды болып табылады [27, 9 б.].

Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 136 - бабының субъективтік жағы пайдакүнемдік және өзге де ұждансыз пиғылмен жасалады. Материалды пайда табу мен материалды шығындардан құтылу үшін пайдакүнемдік ниетпен жасалады. Ал ұждансыз пиғылға кек алу, басқа жыныстағы балаға ауыстыру, баланың сырт бейнесі үшін ауыстыру жатады.

Бала ауыстыру қылмысы, әдетте, кінәнің тікелей қасақаналық нысанымен жасалатындығы, алайда, кей кездері негізгі әрекет, яғни, бала ауыстыру қасақана жасалса, ал кінәлінің туындайтын зардапқа (бала өліміне) психикалық қатынасы абайсыздық нысанынан тұратын қосарланған (аралас) кінә нысаны бойынша жүзеге асырылуы мүмкін.

Бала ауыстырудың субъективтік жағының міндетті белгісі ретінде, бірінші кезекте кінәні жатқызамыз. Бұл сұраққа қатысты кейбір ғалым-заңгерлердің дифференттік ой-пікірлері қалыптасқан. Кейбір авторлардың пікірінше, бала ауыстыру кезіндегі кінә нысаны қасақаналықпен немесе абайсыздықпен жүзеге асырылуы мүмкін дейді. Алайда, Таганцев М.С. кінәнің аралас (қосарланған) нысанымен, яғни, абайсыздық немесе қасақаналықтың екі немесе одан да көп түрімен жасалатын қылмыстардың кездесетіндігін ескертеді. Сондықтан, тәжірибеде кінәнің екі нысанымен жасалатын қылмыстардың орын алып жатқан кездері кездеседі [28, 490 б.].

Мәселен, М.И. Хавронюк өзінің еңбектерінде «аралас кінә» анықтамасын қосуды ұсынады. Ол дегеніміз қылмыс құрамында кінәнің абайсыздық және қасақаналық нысандарының қамтылуын айтады. Қылмыс субъектісінің жасалған іс-әрекет пен оның салдарына психикалық қатынасын анықтайтын қосарланған кінә нысанының бар екендігі туралы тұжырымның жақтаушылары да, қарсыластары да бар болып табылады.

Қоғамға қауіпті іс-әрекеттерді жүзеге асыру кезіндегі кінә нысанына қатысты көзқарастарды қарастыра келе, С.А. Горбаченко қосарланған кінә нысанын сынға алады. А.И. Рарогтың өз еңбегінде бір қылмыстың ішінде қасақаналық пен абайсыздықтың болуы мүмкін емес, ол ресейлік заңнамаға қарсы келетіндігін, бұл жерде ешқандай да кінәнің үшінші нысаны болуы мүмкін емес екендігін айтады [30, 162 б.]. Қазақстанда абайсызда бала ауыстыру жағдайлары кездесіп жатады. Алайда қылмыстық заңнамада бұл жағдай қарастырылмаған. Біздің ойымызша, бұл қылмыстық құқықбұзушылық немесе медициналық оқиға абайсызда болса да жауаптылыққа тартылуы керек.

Осылайша, Қазақстан Республикасының Қылмыстық Кодексінің 21-бабының 1-бөлігінде менмендікпен немесе немқұрайлылықпен жасалған іс-әрекет абайсызда жасалған қылмыстық құқық бұзушылық деп танылатындығы айтылған [31]. Абайсыздықтың көрсетілген түрлерінен интеллектуалдық және еріктілік белгілерін көруге болады.

Субъектінің қоғамдық-қауіпті салдарға деген қатынасы қылмыстық менмендіктің интеллектуалды белгісі болып табылады.

Менмендікте субъект онымен жасалған іс-әрекеттер қоғамдық-қауіпті салдарға алып келетіндігін болжай алады, алайда, ол зардаптар болмайтынына сенімділікпен қарайды. Еріктілік белгісінде субъект қоғамдық-қауіпті зардаптарды алдын алам деп жеңілтектікпен қарайды. Оларды алдын алам деп есептейді, алайда оның үміті ақталмайды. Бұл қателік бала ауыстырудың субъектісі жағдай мен өзінің мүмкіндіктерін асыра бағалап қойғандығынан болып тұр.

Қылмыстық-құқық доктринасында қылмыстық жауаптылық тұлғаның саналы-ерікті мінез-құлқымен байланысты екендігі туралы пікірлер көп таралған. Тек сондай мінез-құлқытар ғана құқық нормаларымен реттеледі [32, 36 б.]. Бала ауыстыру кезіндегі салдарға қатысты қылмыстық салақтықтың интеллектуалдық және еріктілік белгілерін талдау зерттеуіміздің келесі этапын құрайды. Тұлғаның өзімен жасалатын іс-әрекеттің қоғамға қауіптілігін сезінуі, алайда іс-әрекетінің нәтижесінде туындайтын салдарды болжамауы интеллектуалды белгіні құрайды. Егер тұлғаның іс-әрекетінде қылмыстық салақтықтың белгілері болса, онда субъектінің борышының барлығын және ауыр салдар мен өлімнің болуын болжай алу мүмкіндігінің болуын бекіту қажет.

Қажетті сақтық пен алдын алу болғанда салдарды тоқтата алу мүмкіндігінің болуы арқылы қылмыстық салақтықтың еріктілік белгісі анықталады.

Қорытынды. Жоғарыда көрсетілгендерді қорытындылай келгенде бала ауыстыру кінәнің қасақана (тікелей және жанама) және абайсызда (салақтық және менмендік) нысанымен жасалуы мүмкін екендігін атап кеткен жөн. Қасақаналықтың бағыты мен мәнін, қылмыстық құқық бұзушылықты жасау себептерін, оның ауырлық дәрежесін, аталған қылмыстық құқық бұзушылық үшін тағайындалатын жаза мөлшері мен түрлерін анықтау үшін мотив пен мақсатты айқындау аса маңызды болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Конвенция ООН о правах ребенка. – Нью-Йорк: ООН, 1991. - 62 с.
- 2 Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 26 желтоқсандағы Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы Кодексі [Электронды нұсқа] - URL: <http://adilet.zan.kz/>

kaz/docs/K1100000518 (Қолданған күні: 23.03.2019)

3 Комментарий к Уголовному кодексу Республики Казахстан. – Алматы: ТОО «Издательство «Норма-К». - 2016. - 752 с.

4 Medical doctors. Информационно-познавательный медицинский журнал [Электронный ресурс] - URL:<http://mdjournal.info/2017/09/21/> (Дата обращения: 02.03.2019)

5 Ағыбаев А.Н. Қылмыстық құқық: Ерекше бөлім: оқулық. Өңделген, толықтырылған 4 басылымы. – Алматы: Жеті Жарғы, 2011. - 632 б.

6 Ашитов З.О. Уголовное право Республики Казахстан: учебное пособие / З.О. Ашитов. – Алматы: Жеті Жарғы, 2013 - 592 с.

7 Савельева В.С. Уголовная ответственность за преступления против несовершеннолетних: учеб. пособие. – Москва: Проспект, 2016. – 128 с.

8 Кудрявцев В.Н. О противоправности преступления // Правоведение. 1959. -№1. - 72 с.

9 Зубкова Е.А. Подмена ребенка // Международный журнал социальных и гуманитарных наук. – 2016. – Т. 6. №1. – С. 6-10.

10 Макаров А.В. Уголовная ответственность за нарушения прав несовершеннолетних: дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.08. – Москва, 2001. – 178 с.

11 Сверчков В.В. Уголовное право. Общая и Особенная части: учебник для бакалавров. – Москва: изд-во Юрайт, 2014. - 589 с.

12 Шищенко Е.А., Палий О. Актуальные уголовно-правовые вопросы квалификации подмены ребенка [Электронды нұсқа] - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-ugolovno-pravovye-voprosy-kvalifikatsii-podmeny-rebenka> (Дата обращения 05.03.2019)

13 Курс русского уголовного права / Соч. А. Лохвицкого, д-ра прав. Санкт-Петербург : Журн. Москва юст., 1867. – 662 с.

14 Уголовное право Республики Казахстан: Особенная часть в 2-т.: учебник для вузов. / отв. Ред. И.И. Рогов, К.Ж. Балтабаев, А.И. Коробеев. – Алматы: Жеті Жарғы, 2016.

15 Рогов И.И., Рахметов С.М. Уголовное право Республики Казахстан. Особенная часть: – Алматы: Жеті Жарғы, 2003. – 792 С.

16 Уголовное право РК (Особенная часть). / Под. ред. д.ю.н., проф. И.И. Рогова и к.ю.н., С.М. Рахметова – Алматы; ТОО «Баспа», 2001. - 536 с.

17 Младенчество. [Электронный ресурс] - URL: www.ru.m.wikipedia.org (Дата обращения: 10.11.2018)

18 Красиков А.Н. Уголовно-правовая охрана прав и свобод человека в России. - Саратов, 1996. - 201 с.

19 Харченко О.В. Виктимологические проблемы предупреждения преступлений против семьи и несовершеннолетних: по материалам Санкт-Петербурга: дис. канд.юрид.наук 12.00.08. – Москва, 2003.

20 Майтанов А. Экспертиза подтвердила что женщине в роддоме выдали чужого мертвого младенца [Электронный ресурс] - URL: <https://www.zakon.kz/160022-jekspertiza-podtverdila-chto-zhenshhine.html> (Дата обращения: 09.11.2018)

21 Пионтковский А.А. Курс советского уголовного права: в 6 т. / А.А. Пионтковский. – Москва: Наука, 1970. - 311 с.

22 Савченко А.В. Мотив и мотивация преступления: монография / А.В. Савченко. - Москва: Атилф, 2002. - 143 с.

23 Волков Б.С. Мотив и квалификация преступления / Б.С. Волков. – Казань: изд-во ун-та, 1968. - 166 с.

24 Советское уголовное право. Особенная часть / под. ред. Г.А. Кригера и

др. – Москва, 1982. – 465 с.

25 Подмена ребенка и незаконное усыновление. [Электронный ресурс] - URL: https://vuzlit.ru/1159419/podmena_rebenka (Дата обращения: 15.03.2019)

26 Ускова Ю.В. Уголовно-правовая охрана семьи: дисс. ... канд. юрид. наук 12.00.08. – Краснодар, 2001. – 216 с.

27 Хавронюк М.И. Преступления со сложной виной в уголовном кодексе Украины / М.И. Хавронюк // Хозяйство и право. - 2003. №3. - С. 9-17

28 Таганцев Н.С. Русское уголовное право: в 2 т. / Н.С. Таганцев. - Т.1. – Тула: Автограф, 2001. – 823 с.

29 Преступная неосторожность (уголовно-правовые и криминологические исследование) / отв. ред. И.П. Лановенко, Ф.А. Лопушанский. – Киев, 1992.

30 - 212 с.

31 Уголовное право Российской Федерации. Общая часть / отв. Ред. Б.В. Здравомыслов. – Москва, 1996. - 498 с.

31 Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі (2019.01.04. берілген өзгерістер мен толықтырулармен) [Электронды нұсқа] - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294 (Қар. мерзімі: 12.03.2019)

32 Дагель П.С. Неосторожность. Уголовно-правовые и криминологические проблемы / П.С. Дагель. – Москва: Юридическая литература, 1977. - 144 с.

Б.Т. Абулкаирова

Международный университет Кыргызстана, Бишкек, Кыргызстан

Квалификация подмены ребенка по субъективной стороне

Аннотация. В данной статье рассматриваются мотивы и основные цели, намерения и степень вины лиц, совершающих подмену ребенка. К этим лицам можно отнести медицинских работников, родителей ребенка и иных лиц.

Цель настоящей статьи - уделить особое внимание проблемам квалификации субъективной стороны данного уголовного правонарушения. Также в статье рассмотрены мнения некоторых авторов о смешанных формах уголовных правонарушениях. Правильная квалификация данного уголовного правонарушения приводит к раскрытию преступности в целом.

Методологическую основу образуют логико-правовой, сравнительный, структурно–системный, исторические и конкретно-социальные, статистические общенаучные методы.

Предлагаемая тема является одним из наименее изученных проблем в Казахстане и СНГ.

Практическая значимость работы состоит в том, что сформулированные в ней выводы могут быть учтены в процессе совершенствования уголовного законодательства в части определения субъективной стороны подмены ребенка. Также данная статья может быть использована в учебном процессе при чтении курсов по уголовному праву и криминологии.

Ключевые слова: младенец, ребенок, родители, состав преступления, замена, намерение, эмоции, побуждения.

Abulkairova B.T.

International University of Kyrgyzstan, Bishkek, Kyrgyzstan

Qualification of substitution of the child by the mens rea

Abstract: This article examines the motives and the main goals, intentions and degree of guilt of the persons committing to replace the child. These individuals include medical professionals, parents of

the child and others.

The purpose of this article is to pay special attention to the problems of qualifying the subjective side of this criminal offense. Also in this article were considered the opinions of some authors on criminal offenses that can be committed by a mixed form of guilt. Proper qualification of this criminal offense leads to the disclosure of crime in general.

The methodological basis is formed by logical-legal, comparative, structural – systemic, historical and concrete social, statistical general scientific methods.

The proposed topic is one of the least studied problems in Kazakhstan and the CIS.

The practical significance of the work lies in the fact that the conclusions formulated in it can be taken into account in the process of improving the criminal law in terms of determining the subjective side of replacing a child. Also, this article can be used in the educational process when reading courses in criminal law and criminology.

References

- 1 Konvencija Organizacija Obedinjonnyh Nacij o pravah rebenka [United Nations Convention on the Rights of the Child] (UN, New York, 1991, 62 p.)
- 2 Kazakstan Respublikasynyn 2011 zhylgy 26 zheltoksandagy Neke (erli-zajyptylyk) zhane otbasy turaly Kodeksi [The Law of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2011 «maternity) and the Family Code] [Electronic resource]. Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1100000518> (Accessed: 23.03.2019).
- 3 Kommentarij k Ugolovnomu kodeksu Respubliki Kazahstan [Comment Institute for War and Peace Reporting] (LLP «Publishing House «Norma», Almaty, 2016, 752 p.)
- 4 Medical doctors. Informacionno-poznavatel'nyj medicinskij zhurnal [Medical doctors. Informational-informational medical journal] [Electronic resource]. Available at: <http://mdjournal.info/2017/09/21/> (Accessed: 02.03.2019).
- 5 Agybaev A.N. Kylmystyk kuckyk [Criminal Law]: Erekshe bolim: okulyk [Special section: Tutorial]. Ondelgen, tolyktyrylgan 4 basylymy [4 edited, supplemented editions] (Seven Charter, Almaty, 2011, 632 p.)
- 6 Ashitov Z.O. Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan: uchebnoe posobie [Criminal law of the Republic of Kazakhstan: study guide] (Seven Charter , Almaty, 2013, 592 p.)
- 7 Savel'eva V.S. Ugolovnaja otvetstvennost' za prestuplenija protiv nesovershennoletnih: ucheb. Posobie [Criminal liability for crimes against minors: textbook. allowance] (Prospect, Moscow, 2016, 128 p.)
- 8 Kudrjavcev V.N. O protivopravnosti prestuplenija [About the wrongfulness of a crime] , Pravovedenie [Jurisprudence] 1, 72 (1959)
- 9 Zubkova E.A. Podmena rebenka [Child substitution], Mezhdunarodnyj zhurnal social'nyh i gumanitarnykh nauk [International Journal of Social and humanities] 6(1), 6-10(2016).
- 10 Makarov A.V. Ugolovnaja otvetstvennost' za narusheniya prav nesover-shennoletnih: diss. ... kand. jurid. nauk 12.00.08. [Criminal liability for violations of the rights of minors: diss. ... cand. legal Sciences 12.00.08]. Moscow, 2001. 178 p.
- 11 Sverchkov V.V. Ugolovnoe parvo [Criminal law]. Obshhaja i Osobennaja chasti: uchebnik dlja bakalavrov [General and Special parts: textbook for bachelors] (Yurait, Moscow, 2014, 589 p.)
- 12 Shishhenko E.A., Palij O. Aktual'nye ugolovno-pravovye voprosy kvalifikacii podmeny rebenka [Actual criminal law issues child substitution qualifications] [Electronic resource]. Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/aktualnye-ugolovno-pravovye-voprosy-kvalifikatsii-podmeny-rebenka> (Accessed: 05.03.2019).
- 13 Kurs russkogo ugolovnogo prava [Russian criminal law course], Soch. A. Lohvickogo, d-ra prav. [Op. A. Lokhvitsky, Dr. Rights.] (Journal. Moscow Just, St. Petersburg, 1867,662 p.)
- 14 Law of the Republic of Kazakhstan], Osobennaja chast' v 2-t.: uchebnik dlja vuzov [A special

part in 2 volumes: a textbook for universities] (Seven Charter, Almaty, 2016)

15 Rogov I.I., Rahmetov S.M. Ugolovnoe pravo Respubliki Kazahstan. Osobennaja chast' [The right to a fair trial. Realistic Part] (Seven Charter, Almaty, 2003, 792 p.)

16 Ugolovnoe pravo RK (Osobennaja chast') [Criminal Law of the Republic of Kazakhstan (Special Part)], Under. ed. Doctor of Law, prof. I.I. Rogova and Ph.D., S.M. Rakhmetova («Baspa» LLP, Almaty, 2001, 536 p.)

17 Mlachenstvo [Infancy] [Electronic resource]. Available at: www.ru.m.wikipedia.org (Accessed: 10.11.2018).

18 Krasikov A.N. Ugolovno-pravovaja ohrana prav i svobod cheloveka v Rossii [Criminal protection of human rights and freedoms in of Russia] (Saratov, 1996, 201 p.)

19 Harchenko O.V. Viktimologicheskie problemy preduprezhdenija prestuplenij protiv sem'i i nesovershennoletnih: po materialam Sankt-Peterburga: dis. kand.jurid.nauk 12.00.08. [Victimological Warning Issues crimes against family and minors: based on materials from St. Petersburg: dis. Candidate of Legal Sciences 12.00.08], Moscow, 2003.

20 Majtanov A. Jekspertiza podtverdila chto zhenshhine v roddome vydali chuzhogo mertvogo mladenca [The examination confirmed that the woman in the hospital was given alien dead baby] [Electronic resource]. Available at: <https://www.zakon.kz/160022-jekspertiza-podtverdila-chto-zhenshhine.html> (Accessed: 09.11.2018).

21 Piontkovskij A.A. Kurs sovetskogo ugolovnogogo prava: v 6 t. [The course of Soviet criminal law: in 6 tons.] (The science, Moscow, 1970, 311 p.)

22 Savchenko A.V. Motiv i motivacija prestuplenija: monografija [The motive and motivation of the crime: a monograph] (Atilf, Moscow, 2002, 143 p.)

23 Volkov B.S. Motiv i kvalifikacija prestuplenija [Motive and qualification of a crime] (Kazan: publishing house of the University, 1968, 166 p.)

24 Sovetskoe ugolovnoe parvo [Soviet criminal law]. Osobennaja chast' [Special part] / under. Ed .. G.A. Krieger and dr. (Moscow, 1982, 465 p.)

25 Podmena rebenka i nezakonnoe usynovlenie [Child substitution and unlawful adoption]. [Electronic resource]. Available at: https://vuzlit.ru/1159419/podmena_rebenka (Accessed: 15.03.2019).

26 Uskova Ju.V. Ugolovno-pravovaja ohrana sem'i: diss. ... kand. jurid. nauk 12.00.08 [Criminal legal protection of the family: diss. ... cand. legal Sciences 12.00.08.], Krasnodar, 2001. 216 p.

27 Havronjuk M.I. Prestuplenija so slozhnoj vinoy v ugolovnom kodekse Ukrainy [Crimes with complex guilt in the criminal code of Ukraine], Hozjajstvo i parvo [Household and law]. 3, 9-17(2003).

28 Tagancev N.S. Russkoe ugolovnoe pravo: v 2 t [Russian criminal law: in 2 tons] (Autograph, Tula, 2001, 823 p.)

29 Lanovenko I.P., Lopushanskij. F.A. Prestupnaja neostorozhnost' (ugolovno-pravovye i kriminologicheskie issledovanie) [Criminal negligence (criminal law and criminological research) / ed. ed. I.P. Lanovenko, F.A. Lopushansky] (Kiev, 1992, 212 p.)

30 Zdravomyslov B.V. Ugolovnoe pravo Rossijskoj Federacii. Obshhaja chast' [The criminal law of the Russian Federation. a common part] (Moscow, 1996, 498 p.)

31 Kazakstan Respublikasynyn 2014 zhylygy 3 shildedegi № 226-V Kylmystyk kodeksi (2019.01.04. berilgen ozgerister men tolyktyrularmen). [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=31575294 (Accessed: 12.03.2019).

32 Dageľ P.S. Neostorozhnost'. Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie problemy [Criminal law and criminological problems] (Legal literature, Moscow, 1977, 144 p.)

Автор туралы мәлімет:

Абулкайрова Б.Т. – Халықаралық Қырғызстан Университетінің «Құқықтану» мамандығының 3 курс PhD докторанты, Толстой көш. 17А/1, Бішкек, Қырғызстан.

Abulkairova B.T. - PhD doctoral student of doctoral student of the 3rd year of study of the specialty «Jurisprudence» of the International University of Kyrgyzstan, 17A/1, Tolstoy Street, Bishkek, *Kyrgyzstan*.

МРНТИ 10.77.01

С.М. Баймолдина

*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: baimoldinasveta@yandex.ru)*

Коррупция как негативное социальное явление

Аннотация. В данной статье автор раскрывает вопросы, связанные с негативными социальными последствиями, возникшими в процессе коррупционных действий государственными служащими в Республике Казахстан. Автор раскрывает такие понятия как: коррупция в соответствие с международными документами, субъекты коррупционных преступлений, формы и виды проявления коррупции в современном обществе, правовые механизмы борьбы с коррупционными явлениями в Казахстане. В статье обоснованно аргументируется введение уголовной ответственности юридических лиц за коррупционные правонарушения и преступления. Среди прочих, в качестве профилактики коррупционных правонарушений и преступлений в Республике Казахстан автор предлагает повысить правовую культуру государственных служащих, воспитание у молодого поколения непримиримости к коррупции. В рамках правовых мер автор предлагает проведение обязательной антикоррупционной экспертизы нормативно-правовых актов, законов и подзаконных актов.

Ключевые слова: коррупция, правонарушение, предупреждение преступлений, получение взятки, дача взятки, посредничество во взяточничестве, наказания.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-76-84>

Введение. Главный стратегический документ нашей страны Стратегия «Казахстан-2050»: Новый политический курс состоявшегося государства» возводит коррупцию в ранг прямой угрозы национальной безопасности и нацеливает государство и общество на объединение усилий в борьбе с этим негативным явлением и служит основой антикоррупционной политики государства в предстоящие годы. Общеизвестно, что коррупция ведет к снижению эффективности государственного управления, инвестиционной привлекательности страны, сдерживает поступательное социально-экономическое развитие. Казахстан с первых дней государственной независимости целенаправленно и поэтапно следует курсу на создание эффективных, соответствующих мировым стандартам, институтов и механизмов противодействия коррупции.

Коррупция, представляющая собой сложное, исторически изменчивое, негативное социальное явление, возникла, как известно, на ранних этапах развития человеческой цивилизации. Проблема коррупции существует во всех странах, тормозя социально-экономический прогресс, она различается лишь своими характерными проявлениями и масштабами.

Несмотря на отсутствие универсального и всеобъемлющего определения коррупционного деяния, к нему, прежде всего, относят злоупотребление чиновниками властью или должностным положением для получения личной выгоды, а наиболее распространенными ее видами признаются обычно подкуп чиновников, использование служебных полномочий в корыстных целях.

Сложность выработки эффективных мер противодействия коррупции обуславливается также ее особенностями для каждого отдельно взятого государства и трудностями, связанными с ее изменчивыми характеристиками.

Постановка задачи. Основной задачей проведенного исследования является осуществление анализа основных направлений антикоррупционной деятельности в Республике Казахстан, изучение коррупции как социального негативного деяния, разработать меры по повышению эффективности борьбы с коррупционными явлениями.

Для достижения этой цели решены следующие задачи теоретического характера:

- раскрыть негативные социальные последствия коррупционных явлений в современном обществе;
- показать развитие борьбы с коррупцией в историческом контексте;
- проанализировать правовые и организационные основы борьбы с коррупцией в Республике Казахстан;
- рассмотреть перспективы совершенствования борьбы с коррупцией, показать влияние воспитания правовой культуры и непримиримости к коррупционным явлениям.

История. После обретения государственной независимости в Республике Казахстан действует современное антикоррупционное законодательство, реализуется ряд программных документов, образован специальный уполномоченный орган, комплексно реализующий функции в сфере государственной службы и противодействия коррупции, активно осуществляется международное сотрудничество в сфере антикоррупционной деятельности.

На принципах меритократии, при которой руководящие посты занимают способные и профессионально подготовленные люди, независимо от их социального происхождения и имущественного положения, сформирована система государственной службы, в том числе с четким разграничением и определением функций и полномочий каждого органа и должностного лица государства. Приняты комплексные меры по развитию сферы государственных услуг и информатизации работы государственного аппарата, сокращающие прямые контакты чиновников с гражданами и минимизирующие условия для коррупционных явлений.

Предпринимаемые меры по повышению уровня жизни граждан, росту национальной экономики, улучшению условий ведения бизнеса, правовой грамотности и социальной активности населения, внедрению электронного правительства, позволившие Казахстану войти в число 50-ти наиболее конкурентоспособных стран мира, также создают предпосылки для формирования культуры законопослушания и общепринятых антикоррупционных моделей поведения. Вместе с тем решение стратегических задач по дальнейшему росту экономики, повышению благосостояния народа, воплощению в жизнь амбициозной задачи по вхождению в число тридцати наиболее конкурентоспособных стран мира, требует принятия новых системных мер, основанных на модернизации антикоррупционной политики государства и повышения роли институтов гражданского общества в ее реализации, что позволило бы максимально минимизировать коррупционные проявления [1].

В связи с этим, вопросы, связанные с предупреждением коррупционных преступлений являются чрезвычайно актуальными. Увеличение числа предпринимательских структур способствует развитию рыночных отношений в государстве, однако, развитие рыночных отношений в постсоветских государствах сопровождается некоторыми негативными социальными явлениями, такими как проявление различных видов правонарушений, в том числе и коррупцией [2].

Последствия коррупции, которые негативно сказываются на состоянии и развитии страны, приводят к подмене государственных целей личными и групповыми, росту недоверия населения государству и его институтам, порыву общественной морали, и, в конечном счете, тормозят инновации, развитию, внедрению новых технологий и наносят вред имиджу конкурентоспособности страны [3].

Вопросы правовой борьбы с коррупцией поднимались в научных исследованиях ученых в области уголовного права, криминологии, административного и государственного права таких как: Д.Н. Бахраха, Б.В. Волженкина, Л.Д. Гаухмана, А.Р. Гюнтера, А.И. Долговой, А.И. Елистратова, В.В. Есипова, А.А. Жижиленко, Б.В. Здравомыслова, П.А. Кабанова, В.Е. Квашиса, Н.Ф. Кузнецовой, Ю.И. Ляпунова, А.И. Мизерий, А.В. Наумова, Б.С. Никифорова, П.Н. Панченко, А.А. Пионтковского, С.В. Познышева, Ф.М. Решетникова, Г.К. Рогинского, А.Б. Сахарова, А.Я. Светлова, Н.С. Таганцева, Э.С. Тенчова, А.Н. Трайнина,

Б.С. Утевского, А.Ю. Чупровой, В.Н. Ширяева, А.Я. Эстрина, П.С. Яни, Б.В. Яцеленко и ряд других.

В целях борьбы с коррупцией в Республике Казахстан был принят новый Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции». В соответствии со ст. 1 данного Закона, под «коррупцией понимается незаконное использование лицами, занимающими ответственную государственную должность, лицами, уполномоченными на выполнение государственных функций, лицами, приравненными к лицам, уполномоченным на выполнение государственных функций, должностными лицами своих должностных (служебных) полномочий и связанных с ними возможностей в целях получения или извлечения лично или через посредников имущественных (неимущественных) благ и преимуществ для себя либо третьих лиц, а равно подкуп данных лиц путем предоставления благ и преимуществ [4].

Коррупция представляет собой сложное, многоаспектное, системно организованное социальное явление, органически интегрирующее в себе экономическую, юридическую, социальную, управленческую, политическую и даже этическую составляющие. Распространена она как на элитарном, так и на среднем и низовых уровнях, проникает во все сферы и подсистемы общественного бытия; затрагивает интересы всех социальных групп, слоев и классов общества; поражает экономику и политику, социальную сферу и культуру [5].

Коррупционные явления в той или иной мере существуют во всех странах мира. Первые упоминания о коррупции, «поразившей» органы государственной власти, мы можем обнаружить в исторических памятниках Древнего Вавилона, сформировавшихся не менее 4500 лет назад. Царь Лагаша Урукагина, по свидетельствам данных памятников, предпринял меры по реформированию органов государственного управления с целью предупреждения злоупотреблений чиновников и судей. Содержание древних документов дает нам возможность предположить, что коррупция как социальное явление появилось гораздо раньше, чем предпринимаются меры по нейтрализации её негативных последствий. Распространение в обществе коррупции непосредственно связано с первоначальной узурпацией права управлять людьми и общественным имуществом, имевшей место задолго до возникновения государства, еще в первобытно-общинном строе. В работе Ф. Энгельса «Происхождение семьи, частной собственности и государства», на наш взгляд, научно обоснованно и достоверно показан процесс присвоения власти отдельными социумами. В результате появления более производительных орудий труда произошло разделение труда, что, в свою очередь, и привело к появлению элиты общества, присвоившей себе право управлять имуществом. Обладая определенными управленческими полномочиями, элита естественно стремилась их реализовывать в своих корыстных интересах. Именно в тот исторический период развития человечества и появилось социальное явление, именуемое нами как коррупция. Сам термин «коррупция» (от латинского слова *corruptio* – разламываться, портить, повреждать) начинает употребляться значительно позже – в античный период.

Принимая во внимание социальную значимость коррупции, её высокий уровень воздействия на формирование общественного мнения, следует, на наш взгляд, раскрыть понятие коррупция и её правовую сущность. К сожалению, в данном вопросе среди правоведов нет единого мнения. Многие юристы под коррупцией понимают *подкупность* и *продажность* отдельных государственных чиновников, должностных лиц, а также общественных и политических деятелей.

Существуют и другие определения этого социального явления. Некоторые из них отражены в нормативных правовых актах. Так, в документах ООН о международной борьбе с коррупцией это понятие включает *злоупотребление государственной властью для получения выгоды в личных целях, а также дачу вознаграждения для совращения лица с позиции долга, покровительство на основе личных связей, незаконное присвоение публичных*

средств для частного использования.

Рабочее определение междисциплинарной группы по борьбе с коррупцией Совета Европы выглядит следующим образом: «Коррупция представляет собой взяточничество и любое другое поведение лиц, которым поручено выполнение определенных обязанностей в государственном или частном секторе и которое ведет к нарушению обязанностей, возложенных на них по статусу государственного должностного лица, частного сотрудника, независимого агента или иного рода отношений, и имеет целью получение любых независимых выгод для себя и других».

Давая определение коррупции, большинство европейских стран договорились о достаточно широком её понимании (см. Конвенцию об уголовной ответственности за коррупцию. Совет Европы. Серия Европейских договоров. № 173. Страсбург. 1999. 27 янв.). Своё решение они объяснили тем, что не следует считать верным мнение о том, что коррупция везде и всегда проявляется одинаково, что у неё общие причины возникновения и одинаковые наступающие последствия.

Методы исследования. Основным методом исследования является диалектический метод научного познания, а также общенаучные методы: анализ правовых норм, системный и структурный подходы к исследованию, сравнительный, типологический и статистический анализ, а также другие частные методы и приемы научного исследования: изучение научной литературы по проблемам детерминации коррупции и мер противодействия ей; сравнительный анализ нормативных правовых актов; наблюдение за процедурой разработки и реализации региональной программы борьбы с коррупцией.

Результаты/обсуждение.

На основе исследования анализа правовых норм, направленных на профилактику, пресечение коррупционных правонарушений рассматриваются вопросы, связанные с возникновением и историческим развитием коррупционных правонарушений как негативным социальным явлением, уголовной ответственностью за коррупционные правонарушения, предлагаются меры борьбы с коррупционными правонарушениями.

При определении понятия коррупции в каждом отдельном государстве законодатель исходит из национального менталитета, правовых, религиозных и этнических традиций, которые, на наш взгляд, не являются идентичным отражением друг друга и экономического состояния государства.

Развитие коррупции в государстве достигла таких масштабов, когда имеет место система и классификация подобного рода правонарушений. По мнению Мизерий А. И. коррупцию условно можно классифицировать на несколько основных видов:

1) по статусу субъектов:

- а) коррупция в органах власти;
- б) коррупция в частном секторе;
- в) коррупция в политике или политическая коррупция;

2) по уровням:

- а) низовая;
- б) верхушечная;
- г) вертикальная;

3) по степени общественной опасности:

- а) коррупция - проступок;
- б) коррупция - преступление или коррупционная преступность [6].

Эффективность применяемых государством правовых мер, направленных на предупреждение уголовных правонарушений, коррупционной направленности зависит от различных факторов, в том числе и от правовой культуры и правосознания государственных служащих, непримиримости к коррупции.

Международное законодательство предусматривает уголовную ответственность за совершение коррупционных преступлений юридических лиц (учреждения, организации) и иных лиц (не должностных).

На наш взгляд, расширение числа субъектов имеет высокий профилактический эффект общего предупреждения коррупционной преступности и может быть использован национальным законодательством. Результаты данных исследований показывают, что респонденты, многие из которых являются служащими различных государственных органов власти и управления, дают очень высокую оценку уровню зараженности коррупцией во всех ветвях власти.

По мнению некоторых авторов, понятие коррупции, которое дается в законе не отражает полностью природу данного социального зла и потому в некоторой степени устарело. Данное мнение основывается на следующем.

Во-первых, в соответствии с законодательным определением за совершение коррупционных преступлений к уголовной ответственности могут привлекаться только **физические лица**. В тоже время правоприменительная практика знает казусы, когда данные составы преступлений совершаются в интересах **юридических лиц**. Однако к уголовной ответственности юридические лица по действующему уголовному законодательству не могут быть привлечены, так как они не являются субъектами преступлений. Проблема уголовной ответственности юридических лиц неоднократно поднималась еще в бытность СССР (проф. Б.Волженкин и проф. У. Джекебаев). Однако, в тот период все предприятия были государственными и поэтому привлекать к уголовной ответственности юридических лиц представлялось нецелесообразным.

В современных условиях развития рыночной экономики Казахстана созданы частные предприятия. В стране открываются филиалы зарубежных компаний, в экономику инвестируются крупные иностранные капиталовложения. Наша страна вступила в ВТО. В этой связи остро встает вопрос о приведении национального законодательства в соответствие с зарубежными международными стандартами. Учитывая опыт в данной области права высокоразвитых стран мира (США, Великобритании, Франции и т.д.), мы пришли к выводу о необходимости внесения изменений и дополнений в уголовное законодательство Казахстана, предусматривающих уголовную ответственность юридических лиц.

Наши оппоненты могут возразить, сославшись на то, что в национальном законодательстве имеется достаточно рычагов воздействия на юридические лица – правонарушители.

Действительно, административное и гражданское законодательства Республики Казахстан предполагают ответственность юридических лиц. Однако, юридические лица могут совершать преступления, имеющие большую общественную опасность и более тяжкие последствия, чем административные проступки и гражданско-правовые деликты. Современная практика деятельности отечественных и зарубежных компаний свидетельствует о том, что ради получения сверхдоходов они могут пойти на нарушение национального законодательства (например, экологические, налоговые и иные преступления). Поэтому в целях профилактики преступного посягательства юридических лиц должна применяться уголовная ответственность.

Кроме того, высказанное нами предложение основывается на том, что юридические лица для получения сверхприбылей и льготных условий для своей деятельности постоянно нацелены на подкуп коррумпированных чиновников. Еще одним доводом, подтверждающим обоснованность нашего предложения, является то, что транснациональная организованная преступность через свои компании, также используя подкуп должностных лиц, осуществляют отмывание «грязных» денег, добытых преступным путем (наркобизнес, торговля людьми, оружием и т.д.), инвестируя свои финансовые средства в экономику Ка-

захстана. При этом, транснациональная организованная преступность, взаимодействуя с местной организованной преступностью, занимается хищнической эксплуатацией природных богатств Казахстана.

Во-вторых, субъектами коррупционных преступлений могут быть служащие коммерческих или иных предприятий и организаций (в том числе и международных). Освобождение данной категории лиц от уголовной ответственности, на наш взгляд, не соответствует международным нормативным актам и негативно отражается на правоприменительной практике борьбы с коррупцией.

В-третьих, субъектами данной категории преступлений могут быть и иные лица, под которыми мы понимаем физические лица, не являющиеся должностными лицами или служащими предприятий и организаций негосударственной формы собственности. Однако, в силу своего социального положения или родственных связей данные лица могут решать те или иные финансовые, коммерческие, имущественные вопросы в интересах кого-либо. Данные субъекты коррупционных преступлений могут совершать и противоправные деяния неимущественного характера, однако их доля, по сравнению с имущественными, незначительна. Коррупция, как правило, преследует корыстные цели. В этом и заключается сущность коррупции.

Далее. Коррупция многообразна в своих проявлениях. При этом, мы становимся свидетелями того, когда национальное и международное право «равнодушно» к многочисленным формам коррупционного поведения, которые осуждаются общественной моралью и религией. Иными словами коррупция первоначально дифференцируется на две неравные части (составляющие):

- а) этические отклонения;
- б) правонарушения.

К **этическим отклонениям** необходимо отнести часть коррупционных проявлений, воспринимаемых национальным общественным сознанием как неэтичное поведение. Этические отклонения не регулируются правом, в связи с чем, не являются правонарушениями.

Примером таких нарушений может служить совершение государственным служащим действий, которые отрицательно сказываются на состоянии общественного мнения о состоянии законности на государственной службе, хотя прямо и не запрещены нормативными правовыми актами (публичное общение с людьми, имеющими криминальную репутацию (судимость за корыстные преступления, статус криминального авторитета и т.д.); проживание в апартаментах или пользование автомобилем, стоимость которых во много раз превышает размеры получаемой заработной платы; присутствие на банкетах, устраиваемых организациями, контроль за деятельностью которых входит в компетенцию данного государственного служащего и другие).

Необходимо знать, что представление о коррупции, сложившееся в общественном сознании, не всегда совпадает с законодательным определением данного социального зла, при этом в глазах большинства людей общественное мнение нередко имеет большее значение, чем закон.

Заключение/выводы.

Преодоление негативных социальных явлений, ставших последствием коррупционных действий возможно путем разработки и реализации комплекса мероприятий, устраняющих причины коррупции.

Мероприятия по устранению коррупциогенности в нормативно-правовых актах и административных региональных и муниципальных регламентах по предоставлению услуг населению и проведению работ по благоустройству и развитию инфраструктуры гораздо эффективнее точечных уголовных расследований коррупционных деяний, так как данный процесс ликвидирует саму причину коррупции — возможность единоличного или груп-

пового (по сговору) блокирования принятия и иного правового решения или завышения стоимости проведения работ и т.п. [7].

В рамках профилактики коррупционных явлений на современном этапе развития государства первостепенную значимость приобретают задачи по дальнейшему совершенствованию и укреплению основ профессиональной этики государственных служащих, успех которых будет зависеть от уровня развития профессионального правосознания государственных служащих. Правильная постановка задач и целей модернизации, определение верного пути необходимых преобразований, выбор конкретной модели развития, непременно отразится на повышении уровня правовой культуры в нашем государстве [8]. В этом контексте, наряду с общеправовыми мерами, а также уголовно-правовыми мерами, большое значение имеет воспитание непримиримости к коррупции, антикоррупционных чувств у молодого поколения, сотрудников правоохранительных органов, государственных служащих и в целом, граждан Казахстана, а также проведение обязательной антикоррупционной экспертизы нормативно-правовых актов, законов и подзаконных актов.

Список литературы

- 1 КОММЕНТАРИЙ к Указу Президента Республики Казахстан от 26 декабря 2014 года № 986 «Об Антикоррупционной стратегии Республики Казахстан на 2015-2025 годы». [Электрон. ресурс]. - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/search/docs/ddt=2014-12-26&dno=986&fulltext> (Дата обращения: 15.09.2019)
- 2 Баймолдина С.М. Преступные явления в предпринимательской сфере // Материалы международной научной конференции студентов, магистрантов и молодых ученых «Проблемы современного Российского права». - Челябинск: ООО «Полиграф-Мастер», 2009. - С. 325-327.
- 3 Баймолдина С.М. Преодоление коррупциогенных факторов в жилищном законодательстве Республики Казахстан. Организация общественной кампании по преодолению негативных последствий связанных с коррупцией, с привлечением институтов гражданского общества: материалы республиканской конференции. Астана: МОО «Школа государственной службы Конгресса молодежи Казахстана», 2009. С.14-20.
- 4 Закон Республики Казахстан «О противодействии коррупции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 06.04.2016 г.). [Электрон. ресурс]. - URL: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (Дата обращения: 15.09.2019)
- 5 Коррупция: природа, проявления, противодействие. Монография/отв. Ред. академик РАН Т.Я. Хабриева. – М.: ИД «Юриспруденция», 2012. - С. 30.
- 6 Мизерий А. И. Уголовно-правовые и криминологические аспекты борьбы с коррупцией в органах власти // Автореферат диссертации кандидата юридических наук. - Нижний Новгород, 2000.
7. Samarukha, Aleksei V. Corruption crime: determination issues and its influence on social economic development of the region. Criminology Journal of Baikal National University of Economics and Law, - 2015, - Vol. 9, - no. 1, P. 57–67.
8. Абдрасулов Е.Б., Ибрагимов Ж. И., Тoleуханова Г.А. Некоторые аспекты правового регулирования и практики формирования и укрепления профессиональной правовой культуры государственных служащих в США и Японии. Құқық қорғау органдары академиясының жаршысы - 2019. Т. 12. №2. - С. 74-82.

С.М. Баймолдина

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Сыбайлас жемқорлық теріс әлеуметтік құбылыс ретінде

Аңдатпа. Бұл мақалада автор ашады байланысты теріс әлеуметтік салдары, туындаған процесінде іс-қимыл, сыбайлас жемқорлық мемлекеттік қызметшілер Қазақстан Республикасында. Автор мынадай ұғымдарды ашады: сыбайлас жемқорлық халықаралық құжаттарға сәйкес, сыбайлас жемқорлық қылмыстарының субъектілері, қазіргі қоғамдағы сыбайлас жемқорлық көріністерінің түрлері мен нысандары, Қазақстандағы сыбайлас жемқорлық құбылыстарына қарсы күрестің құқықтық тетіктері. Мақалада заңды тұлғалардың сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтары мен қылмыстары үшін қылмыстық жауапкершілігін енгізу негізделген. Қазақстан Республикасындағы сыбайлас жемқорлық құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың алдын алу ретінде автор мемлекеттік қызметкерлердің құқықтық мәдениетін арттыруды, жас ұрпақтың сыбайлас жемқорлыққа қарсы төзбеушілігін тәрбиелеуді ұсынады. Құқықтық шаралар аясында автор нормативтік-құқықтық актілерге, заңдарға және заңға тәуелді актілерге сыбайлас жемқорлыққа қарсы міндетті сараптама жүргізуді ұсынады.

Түйінді сөздер: сыбайлас жемқорлық, құқық бұзушылық, қылмыстың алдын алу, пара алу, пара беру, паракорлыққа делдал болу, жазалау.

Baimoldina S. M.

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Corruption as a negative social phenomenon

Abstract. In this article, the author reveals issues related to the negative social consequences that arose in the process of corruption by public servants in the Republic of Kazakhstan. The author reveals such concepts as: corruption in accordance with international documents, the subjects of corruption crimes, forms and types of manifestations of corruption in modern society, legal mechanisms to combat corruption in Kazakhstan. The article substantiates the introduction of criminal liability of legal entities for corruption offenses and crimes. Among others, as a preventive measure against corruption offenses and crimes in the Republic of Kazakhstan, the author proposes to improve the right culture of civil servants, and to educate the young generation of intransigence towards corruption. In the framework of legal measures, the author proposes a mandatory anti-corruption examination of normative legal acts, laws and by-laws.

Keywords: corruption, offense, crime prevention, taking a bribe, giving a bribe, mediation in bribery, punishment.

References

- 1 KOMMENTARIJ k Ukazu Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 26 dekabnja 2014 goda [COMMENT on the Decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 26, 2014] № 986 «Ob Antikorrupcionnoj strategii Respubliki Kazahstan na 2015-2025 gody» [«On the Anti-corruption Strategy of the Republic of Kazakhstan for 2015-2025»]. [Electronic resource]. Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/search/docs/ddt=2014-12-26&dno=986&fulltext> (Accessed: 15.09.2019).
- 2 Baimoldina S.M. Prestupnyje javlenija v predprinimatel'skoj sfere [Crimes in the business sector] // Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii studentov, magistrantov i molodyh uchenyh «Problemy sovremennogo Rossijskogo prava» [Materials of the international scientific conference of students, undergraduates and young scientists «Problems of modern Russian law»]. Cheljabinsk: ООО «Poligraf-Master» [Chelyabinsk: LLC «Polygraph-Master»], 2009. P. 325-327.

- 3 Bajmoldina S.M. Preodolenie korrupciogennyh faktorov v zhilishhnom zakonodatel'stve Respubliki Kazahstan. [Overcoming corruptogenic factors in the housing legislation of the Republic of Kazakhstan] Organizaciya obshhestvennoj kampanii po preodoleniju negativnih posledstvij svyazannyh s korrupciej, s privlecheniem institutov grazhdanskogo obshhestva: materialy respublikanskoj konferencii [Organization of a public campaign to overcome the negative consequences associated with corruption, involving civil society institutions: materials of a republican conference (Public organization «School of Public Service of the Congress of Youth of Kazakhstan», Astana, 2009, P. 14-20).
- 4 Zakon Respubliki Kazahstan «O protivodejstvii korrupcii» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 06.04.2016 g.) [Law of the Republic of Kazakhstan “On Combating Corruption” (as amended and amended as of April 6, 2016)]. [Electronic resource]. Available at: <http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z1500000410> (Accessed: 15.09.2019).
- 5 Korrupcija: priroda, projavlenija, protivodejstvie [Corruption: nature, manifestations, opposition] Monografija/otv. Red. akademik RAN T.Ja. Habrieva (Publishing House «Jurisprudence», Moscow, 2012, P. 30)
- 6 Mizerij A. I. Ugolovno-pravovye i kriminologicheskie aspekty bor'by s korrupciej v organah vlasti [Criminal law and criminological aspects of the fight against corruption in government] // Avtoreferat dissertacii kandidata juridicheskikh nauk [Abstract of the dissertation of the candidate of legal sciences] (Nizhny Novgorod, 2000)
- 7 Samarukha, Aleksei V. Corruption crime: determination issues and its influence on social economic development of the region. Criminology Journal of Baikal National University of Economics and Law, 9 (1), 57-67 (2015)
- 8 Abdrasulov E.B., Ibragimov Zh. I., Toleuhanova G.A. Nekotorye aspekty pravovogo regulirovaniya i praktiki formirovaniya i ukrepleniya professional'noj pravovoj kul'tury gosudarstvennyh sluzhashhih v SShA i Japonii [Some aspects of legal regulation and the practice of forming and strengthening the professional legal culture of civil servants in the USA and Japan] 12 (2) 74-82 (2019)

Сведения об авторе:

Баймолдина С.М. - кандидат юридических наук, доцент кафедры уголовно-правовых дисциплин, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева, 2, Нур-Султан, Казахстан.

Baimoldina S.M. - candidate of Law Sciences, Associate Professor of the Department of Criminal Law Disciplines, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str. 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XFTAP 10.77

Т.Т. Бапанова

*Қырғызстан Халықаралық Университеті, Бішкек, Қырғызстан
(E-mail: togzhan_91@mail.ru)*

Қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын және жеңілдететін мән-жайлар жөніндегі нормалар бәсекелестігінің мәселелері

Аңдатпа. Мақалада жаза тағайындау кезінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінде көрсетілген қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын және жеңілдететін мән-жайларды қолдану кезіндегі нормалар бәсекелестігі қарастырылады.

Мақаланың мақсаты нормалар бәсекелестігі тұсында қылмыстық жауаптылық пен жаза тағайындау кезінде Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53 және 54-баптарында бекітілген жеңілдететін және ауырлататын мән-жайларды саралау болып табылады.

Мақаланың тәжірибелік маңыздылығы қылмыстық заң шығарушылықты жетілдіру үшін талдаулар мен ұсыныстарды қолдану мүмкіндігінен тұрады. Зерттеу қорытындылары қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын және жеңілдететін мән-жайларды айқындауда, нормалар бәсекелестігін қолдануда құқық қолдану органдарының қызметін жетілдіру үшін, Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты Пленумының жетекші түсіндірмелерін дайындауда пайдаланылуы мүмкін.

Мақаланың әдістемелік негізін жүйелілік, логикалық-заңдық, тарихи және нақты-элеуметтік сияқты жалпы ғылыми және арнайы білім әдістері құрайды.

Түйін сөздер: қылмыстық жауаптылық, жаза, нормалар бәсекелестігі, қылмыстық жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар, қылмыстық жауаптылық пен жазаны жеңілдететін мән-жайлар, жаза тағайындау.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-85-91>

Қылмыстық-құқықтық нормалар бәсекелестігі мәселесі жаза тағайындау кезінде де туындайды. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде жаза тағайындау кезінде және қылмыс құрамының аттас белгілерімен ескерілген ауырлататын және жеңілдететін мән-жайлардың арасындағы бәсекелестікті шешуші екі коллизиялық норма қарастырылған.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабының 3-бөлігінде: «Егер жеңілдететін мән-жай осы Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті бабында қылмыстық құқық бұзушылық белгісі ретінде көзделген болса, ол өзінен-өзі жаза тағайындау кезінде қайтадан ескерілмеуі мүмкін» деген коллизиялық норма бар. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 54-бабының 2-бөлігінде: «Егер осы баптың бірінші бөлігінде көрсетілген мән-жай осы Кодекстің Ерекше бөлігінің тиісті бабында қылмыстық құқық бұзушылық белгісі ретінде көзделген болса, ол жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жай ретінде қайта ескерілмейді» деген басқа коллизиялық норма бар. Бұл нормаларда, жаза тағайындау кезінде ескерілген ауырлататын немесе жеңілдететін мән-жайлар жөніндегі Жалпы бөлімнің нормаларынан, конститутивті не саралаушы, жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлар қылмыс құрамының белгісі ретінде көзделген Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің нормаларының басымдылығы құралған.

1960 жылғы КСРО Қылмыстық кодексінде мұндай ережелерді қарастыратын нормалар болған жоқ. Теорияда және құқық қолдану қызметінде басым көпшілік жағдайда қылмыс құрамының белгісі ретінде көзделген жеңілдететін не ауырлататын мән-жайлар әрекет етті, бұл қылмыс үшін жаза тағайындау кезінде қайта ескеріле алмады [1, 324-327 б.]. Сонымен, КСРО Жоғарғы Соты Пленумының 1979 жылғы 29 маусымдағы «Жаза тағайындаудың жалпы негіздерін соттардың тәжірибеде қолдануы туралы» қаулысының 4-тармағында: «Жауаптылықты жеңілдететін немесе ауырлататын ретінде заңда көзделген сол немесе

басқа мән-жай қылмыс құрамының белгілерінің бірі ретінде Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімі баптарының диспозицияларында көрсетілсе, ол бұл қылмыс үшін жаза тағайындау кезінде жауаптылықты жеңілдетін немесе ауырлататын ретінде қосымша ескерілмеуі тиіс» деп түсінтірілген [2].

Қылмыстық құқық теориясында қарастырылып отырған мәселенің басқа да шешімі ұсынылған. Соның ішінде, А.С. Михлин [3, 80-81 б.], Г.И. Чечель [4, 42-44 б.] және басқалар жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайларды есептеу және қылмысты саралау кезінде құрамның белгісі ретінде және жаза тағайындау кезінде қосымша тиісті мән-жай ретінде қажеттілігін дәлелдеді. Тәжірибеде де зерттеліп отырған мән-жайларды, қылмысты саралау кезіндегі құрамның белгісі ретінде де, жаза тағайындау кезіндегі жауаптылықты жеңілдететін немесе ауырлататын мән-жайлар ретінде де бір мезгілде есептеу кездесті. Сонымен, М.А. Скрябиннің мәліметтері бойынша, жаза тағайындау кезінде ауырлататын мән-жайлар ретінде ескеру, пайдакүнемдік себебімен тонау үшін 50% , жеке мүлікті ұрлау үшін 15,5 % , қарақшылық үшін 19,3 %-ды құрады (ескерілген мән-жайлардың жалпы саны бойынша %) [5, 95-96 б.].

Іріктеу мәліметтері бойынша, Тюмень облысының сотында 1994-1996 жылдар аралығындағы жаза тағайындау кезінде ауырлататын мән-жай ретінде ескерілген меншікке қарсы пайдакүнемдік қылмыс үшін әрбір алтыншы үкімде пайдакүнемдіктің түрткі болғаны айтылған.

Сондай-ақ, іріктеу зерттеуі соттардың ауырлататын мән-жайлар ретінде пайдакүнемдікті – 18,3 % (меншікке қарсы пайдакүнемдік қылмыс, пайдакүнемдікпен адам өлтіру, қызметтік пайдакүнемдік қылмыс); бұрын қылмыс жасаған адамның қылмыс жасауы – 24,6 %; соның ішінде аса қауіпті рецидивисттің (адам өлтіру, мүлікті ұрлау), бұрын қылмыс жасаған адамның (ұрлық, тонау, қарақшылық, қорқытып алушылық, зорлау), бұрын қылмысы үшін сотталған адамның (бұзақылық, пара алу) қылмыс жасауы түріндегі саралаушы белгілері бар қылмыстар; қылмыспен ауыр зардаптар келтіру – 6,4 %; бұл ауырлататын мән-жайлар айтарлықтай зиян келтірген ұрлық үшін, және ірі (аса ірі) мөлшерде ұрлау үшін айыптау кезінде де көрсетілген.

Жаза тағайындау кезінде жеңілдететін мән-жайлар ретінде ескерілген кісі өлтіргені үшін және қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде немесе жан күйзелісі жағдайында ауыр немесе ауырлығы аз дене жарақатын келтіргені үшін айыптаудың 9 жағдайында сот қажетті қорғаныс шегінен шығу болса да қоғамдық қол сұғушылықтан қорғау кезінде қылмыс жасауға екі рет сүйенді және жәбірленушінің заңға қайшы әрекеттерімен шақырылған күшті жан күйзелісінің әсерінен қылмыс жасауға бір рет сүйенді.

Келтірілген мәліметтер, сот-тергеу тәжірибесінде Қылмыстық кодекстің Жалпы және Ерекше бөлімдеріндегі жеңілдететін/ауырлататын мән-жайлар бәсекелестігінің барлық уақытта Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің есебіне шешіле бермейтінін көрсетеді. КСРО Жоғарғы Соты Пленумының 1979 жылғы 29 маусымдағы «Соттың жаза тағайындаудың жалпы негіздерін тәжірибеде қолдануы туралы» қаулысының 4-тармағы [2] және Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 20 сәуірдегі «Сот үкімі туралы» қаулысыны [6] осы ережені көрсетеді.

Нормалар бәсекелестігіндегі мәселені шешудегі ережелер арнайы коллизиялық ережені қабылдаумен аздап өзгертілген деп тану керек (ҚР ҚК 53 - б. 3-тармақ; 54-б. 2-тармақ).

Бәсекелестікті құрамның саралаушы немесе конститутивті белгілерінің есебіне шешу, тұлға бір және сол қылмыс үшін екі рет жауаптылыққа тартыла алмайды деген халықаралық-құқықтық (1966 жылғы азаматтық және саяси құқықтар туралы халықаралық пакты 14-бап 7-бөлік), конститутивті (ҚР Конституциясы 77-бабының 3-тармақ 2-тармақшасы) және қылмыстық-құқықтық (ҚР ҚК 4-бабы) нормаларының нақтылауы болып табылатын, бір және сол қылмыс үшін тұлғаны жауаптылыққа тарту кезінде бір және сол мән-жай екі

рет ескеріле алмайды деген ережеде негізделген. Құрамның конститутивті немесе саралаушы белгілерімен ауырлататын мән-жай ретінде де қарастырылған қылмыстың санкциялары осы белгілерді есепке алумен құралған. Баптарда, баптардың тармақтарында саралаушы/конститутивті белгілердің бар болуы кезінде мәселенің мәні өзгермейді. Мысалы, ұрлықтың сараланған құрамына 4 белгі кіреді. Олардың екеуі – адамдардың алдын ала сөз байласуы бойынша (ҚР ҚК 188-бабының 2-тармақ 1-тармақшасы) және бірнеше рет (ҚР ҚК 188-бабының 3-тармақ 2-тармақшасы), ҚР Қылмыстық кодексінің 54 - бабында ауырлататын мән-жай ретінде құралған, демек, адамдар тобының алдын ала сөз байласуы бойынша қылмыс жасау (ҚР ҚК 54-бабының 1-тармақ 3-тармақшасы) және бірнеше рет (ҚР ҚК 54-бабының 1-тармақ 1- тармақшасы). Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 188-бабының 3-тармақ 2- тармақшасындағы санкциясы осы құрамның барлық саралаушы белгілерінің есебінен құрылған. Сондықтан да, тұлғаның іс-әрекетінде бірнеше сараланған белгілердің бар болуы, жасалғанның қоғамдық қауіптілігін жоғарылатады, яғни жаза тағайындау кезінде ауырлататын жаза ретінде аттас мән-жайларға сілтеме жасау түрінде қамтылуы керек деп ойлайтын А.С. Михлиннің позициясы мінсіз [3, 78-79 б.].

Мақалада келтірілген дәлел қылмыс құрамы болып табылатын және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабында көзделген жеңілдететін мән-жайларға да қатысты күшін сақтайды. Жазаны жекелеу қылмысты жасаудың барлық мән-жайларын, кінәлінің жеке басын сипаттайтын мән-жайларды анықтаумен байланысты. Олай болса, жақын арада қылмыс жасаудың және кінәлінің қоғамдық қауіптілігін төмендететін мән-жайлар анықталады, яғни бұл мәліметтер жаза тағайындау кезінде оның жеңілдететін жағына қарай ескерілуі тиіс. Дегенмен, егер бұл мән-жайлар құрамның белгісі ретінде қарастырылған болса, демек, олар жазаның түрі мен мерзімін анықтауға әсерін тигізеді, онда олар жаза тағайындау кезінде жеңілдететін мән-жай ретінде қайтадан ескерілмеуі керек. Аталған баптардың диспозицияларында жеңілдететін мән-жайлардың есепке алумен жазаның ең төменгі және ең жоғарғы шегі бекітілген, санкцияның аясында жазаны одан ары жеңілдету құрамның белгісі ретінде аталмаған, тек жаза жеңілдететін мән-жайларда негізделуі тиіс.

Қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде не қылмыс жасаған адамды ұстап алу үшін қажетті шаралар шегінен шығу кезінде жасалған адам өлтіру және қылмыс жасаған адамды ұстап алу кезінде денсаулыққа ауыр зиян келтіру (ҚР ҚК 102, 103 және 113-баптары) нормаларымен, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабының 1-тармағы 9- тармақшасында көзделген қажетті қорғаныстың, аса қажеттіліктің, құқық бұзушылық жасаған адамды ұстап алудың, негізді тәуекелдің, бұйрықты немесе өкімді орындаудың құқыққа сыйымдылық шарттарын бұзу кезінде қылмыстық құқық бұзушылық жасаудағы жеңілдететін мән-жайлардың ара қатысына толығырақ тоқталып өту қажет.

Қылмысты саралау кезінде де және жаза тағайындау кезінде де бір және сол жеңілдететін мән-жайды ескеру ұсынысының күмәнділігі туралы дәлел ертеректе келтірілген болатын.

Кейбір ғалымдар, қажетті қорғаныс шегінен шығу мүлкітік зардапта, шабуылшыға жеңіл зиян келтіруде көрінуі мүмкін деп ойлайды [7]. Қылмыстық кодексте қажетті қорғаныс шегінен шығу кезінде денсаулыққа зиян немесе мүлкітік зиян келтіру үшін жауаптылық туралы дербес құрамның жоқ болғандығынан, жасалғанды тиісті Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 202 - бабы немесе 107-бабы бойынша саралау кезінде, жаза тағайындау кезінде, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53- бабының 1- тармақ 9- тармақшасында қажетті қорғаныстың, аса қажеттіліктің, құқық бұзушылық жасаған адамды ұстап алудың, негізді тәуекелдің, бұйрықты немесе өкімді орындаудың құқыққа сыйымдылық шарттарын бұзу кезінде қылмыстық құқық бұзушылық жасауды жеңілдететін мән-жай ретінде есептеу қажет.

Қылмыстық құқық теориясында, шабуылшының денсаулығына жеңіл зиян, сызат, гематома, соққы келтіру, сондай-ақ қажетті қорғанудың құқықтық дұрыстығының шегіндегі қорғану кезінде мүліктік зиян келтіру туралы пікірлер бар [8]. Келтірілген қажетті қорғану шегінен шығу көзқарасына сәйкес жауаптылығы Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 102, 103, 112 және 113-баптарында тек қана дене зиянын келтіру көрсетіледі. Осы көзқарасқа қосыла отырып, қажетті қорғану шегінен шығу, шабуылшыға өлім, денсаулығына ауыр, орташа ауырлықтағы зиян келтіруде нақты көрінуі мүмкін деп ойлаймыз.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабының 1- тармақ 9-тармақшасында бекітілген қажетті қорғаныстың, аса қажеттіліктің, құқық бұзушылық жасаған адамды ұстап алудың, негізді тәуекелдің, бұйрықты немесе өкімді орындаудың құқыққа сыйымдылық шарттарын бұзу кезінде қылмыстық құқық бұзушылықты жеңілдететін мән-жай ретінде қолданудың дұрыстығы туралы сұрақ туындайды. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде қажетті қорғану шегінен шығудың мүмкін түрлерін жеткілікті қамтитын екі норма көзделген. Демек, қажетті қорғаныстың, аса қажеттіліктің, құқық бұзушылық жасаған адамды ұстап алудың, негізді тәуекелдің, бұйрықты немесе өкімді орындаудың құқыққа сыйымдылық шарттарын бұзу кезінде қылмыстық құқық бұзушылықты жаза тағайындау кезінде жеңілдететін мән-жай ретінде қолдану мүмкін емес. Бұл мән-жай Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 102, 103, 112 және 113-баптарында, құрамның және жазаны жеңілдететін аттас мән-жайлардың белгілерінің бәсекелестігі қылмыс құрамының белгісінің есебіне шешіледі деген Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабының 3-тармағына сәйкес құрамның конститутивті белгісі ретінде қарастырылған.

Шамасы, қарастырып отырған мән-жайдың бар болуы, тек заң шығарушы ғана жоя алатын Қылмыстық кодекстің Жалпы және Ерекше бөлімдерінің нормаларының келісілмегендігінің қорытындысы болар. Келіспеушілікті жоюдың тәсілі қажетті қорғанудың құқыққа сыйымдылық шарттарын бұзу кезінде қылмыс жасауды жазаны жеңілдететін мән-жайдың қатарынан алып тастаудан көрінеді.

Аталғандарға Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабының 1- тармақ 9-тармақшасында жеңілдететін мән-жай ретінде көзделген құқық бұзушылық жасаған адамды ұстап алудың құқыққа сыйымдылық шарттарын бұзу кезінде құқық бұзушылық жасау да және Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 102, 103, 112 және 113 - баптарында бекітілген қылмыстың екі құрамының конститутивті белгісі ретінде көрсетілген аттас мән-жайлар да ұқсас. Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінде ұсталғанға қасақана өлім, ауыр немесе орташа ауырлықтағы зиян келтіру түріндегі, адамды ұстау үшін қажетті шаралардың шегінен шығу кезіндегі зиян түрлерінің толық қамтылған шеңбері берілген. Келтірілген басқа зияндар (қанды сүйел, жара, денсаулыққа жеңіл зиян келтіру, мүліктік зиян) адамды ұстаудың заңды шегінде болады. Демек, Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабының 1-тармақ 9-тармақшасында көзделген жеңілдететін мән-жайлар туралы нормативті ереже «іске аспайтын (нәтижесіз)» болып табылады. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 53-бабын талдап отырған мән-жайды алып тастап, өзгерту енгізу қажеттілігі көрініп тұр.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 54-бабының 1-тармақ 3-тармақшасына сәйкес жазаны ауырлататын мән-жай, қылмыстық құқық бұзушылықты адамдар тобының, алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобының жасауы, қылмыстық топ құрамында жасау болып табылады. Аталған мән-жайлар, соңғысынан басқасы, Қылмыстық кодекстің көптеген баптарында құрамның саралушы белгілері ретінде қарастырылған, яғни жаза тағайындау кезінде оларды қайталап ескеру мүмкіндігін тікелей заң нұсқауының күшінде болдырмайды.

Қылмыстық ұйымның қылмыс жасауының екі жағдайы Қылмыстық кодексте құрамның конститутивті белгісі ретінде көзделген, олар: Заңсыз әскерлендірілген құралымды

ұйымдастыру (ҚР ҚК 267-б.), Қылмыстық қоғамдастық құру және оған басшылық ету, сол сияқты оған қатысу (ҚР ҚК 263-б.). Қылмыстық қоғамдастықтың ұйымдастырушысымен немесе қатардағы қатысушысымен жасалған қылмыс үшін жаза тағайындай отырып, сот, қылмыстық қауымдастықтың құрамында қылмыс жасау (ҚР ҚК 54-бабының 1-тармақ 3-тармақшасы) ретіндегі ауырататын мән-жайды міндетті түрде ескеруі қажет.

Бұл мән-жайдың міндетті ескерілуі, жаза тағайындау кезінде көрініс табуы тиіс саралаушы белгі ретінде қылмыс құрамында қарастырылмағандықпен негізделген. Тіпті, қылмыстық қоғамдастықпен жасалған қылмыстың, оны ұйымдасқан топпен жасау түріндегі саралаушы белгісі болған жағдайда да (мысалы, ұйымдасқан топпен орындалған есірткі заттардың заңсыз айналымы (ҚР ҚК 297-б. 4-тармағы)) жаза тағайындау кезінде зерттеп отырған мән-жайды ескеру қажеттілігі күшінде қалады. Ұйымдасқан топ сияқты қылмысқа қатысу нысанының мұндай түрінің қоғамдық қауіптілік дәрежесі мен сипаты қылмыстық қоғамдастықтың қоғамдық қауіпінен төменірек. Сондықтан, сот жаза тағайындау кезінде қылмыстық қоғамдастықтың құрамында қылмыс жасауды құрамның саралаушы белгісі болып табылмайтын ауырататын мән-жай ретінде ескеруі тиіс.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Состав преступления по советскому уголовному праву / Трайнин А.Н. - М.: Госюриздат, 1951. - 388 с.
- 2 Постановление Пленума Верховного Суда СССР от 29.06.1979 N 3 «О практике применения судами общих начал назначения наказания» [Электронды ресурс] // URL: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=6894#005678843681484147> (қараған күні: 18.04.2019)
- 3 Шлыков С. Михлин А.С. Последствия преступления. - М.: Юрид. лит., 1969. - 103 с.
- 4 Смягчающие ответственность обстоятельства и их значение в индивидуализации наказания / Чечель Г.И.; Науч. ред.: Ной И.С. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1978. - 166 с.
- 5 Общие начала назначения наказания и их применение к несовершеннолетним / Скрыбин М.А.; Науч. ред.: Малков В.П. - Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1988. - 125 с.
- 6 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 20 сәуірдегі «Сот үкімі туралы» № 4 нормативтік қаулысы. [Электронды ресурс] // URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P180000004S> (қараған күні: 18.04.2019)
- 7 Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву / Дубовец П.А. - М.: Юрид. лит., 1964. - 160 с.; Смягчающие и отягчающие ответственность обстоятельства в уголовном праве. Вопросы теории / Кругликов Л.Л.; Науч. ред.: Мотовиловкер Я.О. - Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1985. - 164 с.
- 8 Условия и пределы необходимой обороны / Тишкевич И.С. - М.: Юрид. лит., 1969. - 191 с.; Уголовно-правовая охрана личности. Научно-практический комментарий действующего уголовного законодательства УССР / Бажанов М.И., Сташис В.В. - Харьков: Вища шк. Изд-во при Харьк. ун-те, 1976. - 220 с.

Т.Т. Бапанова

Международный университет Кыргызстана, Бишкек, Кыргызстан

Вопросы конкуренции норм об отягчающих и смягчающих обстоятельствах уголовной ответственности и наказания

Аннотация. В статье рассматривается конкуренция норм во время применения отягчающих и смягчающих обстоятельств уголовной ответственности и наказания, указанных в Уголовном кодексе Республики Казахстан, при назначении наказания.

Цель статьи - анализ отягчающих и смягчающих обстоятельств, предусмотренных статьями 53 и 54 Уголовного кодекса Республики Казахстан, назначения уголовной ответственности и наказания при конкуренции норм.

Практическая значимость статьи состоит в возможности использования выводов и предложений для совершенствования уголовного законодательства. Результаты исследования могут быть использованы при подготовке руководящих разъяснений Пленума Верховного Суда Республики Казахстан для совершенствования деятельности правоприменительных органов при применении конкурирующих норм, установлении обстоятельств, отягчающих и смягчающих уголовную ответственность и наказание.

Методологическую основу статьи составляют общенаучные и специальные методы познания такие, как системный, логико-юридический, исторический и конкретно-социологический.

Ключевые слова: уголовная ответственность, наказание, конкуренция норм, обстоятельства, отягчающие уголовную ответственность и наказание, обстоятельства, смягчающие уголовную ответственность и наказание, назначение наказания.

T.T. Bapanova

International University of Kyrgyzstan, Bishkek, Kyrgyzstan

Issues of competition rules on aggravating and mitigating circumstances of criminal liability and punishment

Abstract: The article devoted to the competition of norms during the application of aggravating and mitigating circumstances of criminal liability and punishment specified in the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan when sentencing is imposed.

The purpose of the article is to analyze the aggravating and mitigating circumstances, provided for in Articles 53 and 54 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, the assignment of criminal liability and punishment in the competition of norms.

The practical significance of the article lies in the possibility of using conclusions and proposals for the improvement of criminal law. The results of the study can be used in the preparation of guidance explanations of the Plenum of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan, to improve the work of law enforcement agencies in the application of competing rules, establishing the circumstances, aggravating and mitigating criminal liability and punishment.

The methodological basis of the article consists of general scientific and special methods of cognition, such as system, logic-juridical, historical, and specifically sociological.

Keywords: criminal liability, punishment, competition of norms, circumstances aggravating criminal responsibility and punishment, circumstances mitigating criminal liability and punishment, imposition of punishment.

References

- 1 Sostav prestupleniya po sovetskomu ugovnomu pravu / Trajnin A.N. - М.: Gosyurizdat, 1951. - 388 s. [The composition of the crime under the Soviet criminal law/ Trajnin A.N. –

- Moscow: Gosyurizdat, 1951, 388 p.] [in Russian]
- 2 Postanovlenie Plenuma Verhovnogo Suda SSSR ot 29.06.1979 N 3 «O praktike primeneniya sudami obshchih nachal naznacheniya nakazaniya» [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of the USSR of 06.29.1979 № 3 «On the practice of the use by courts of general principles of sentencing»] Available at: <http://www.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc&base=ESU&n=6894#005678843681484147> (accessed: 18.04.2019) [in Russian]
- 3 SHlykov S. Mihlin A.S. Posledstviya prestupleniya. [Consequences of a crime]. (YUrid. lit., Moscow, 1969, 103 p.) [in Russian]
- 4 Smyagchayushchie otvetstvennost' obstoyatel'stva i ih znachenie v individualizacii nakazaniya / CHEchel' G.I.; Nauch. red.: Noj I.S. - Saratov: Izd-vo Sarat. un-ta, 1978. - 166 c. [Mitigating circumstances and their significance in the individualization of punishment / Chechel G.I.; Scientific Ed.: Noy I.S. [in Russian]
- 5 Obshchie nachala naznacheniya nakazaniya i ih primeneniye k nesovershennoletnim / Skryabin M.A.; Nauch. red.: Malkov V.P. - Kazan': Izd-vo Kazan. un-ta, 1988. - 125 c. [The general beginning of the appointment of punishment and their application to minors / Scriabin M.A.; Scientific Ed.: V.P. Malkov - Kazan: Publishing House of Kazan University, 1988. - 125 p.] [in Russian]
- 6 Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының 2018 жылғы 20 сәуірдегі «Сот үкімі туралы» № 4 нормативтік қаулысы. [Regulatory Resolution of the Supreme Court of the Republic of Kazakhstan dated April 20, 2018 № 4 «On the judicial sentence»] // Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P180000004S> (accessed: 18.04.2019) [in Kazakh]
- 7 Otvetstvennost' za telesnye povrezhdeniya po sovetскому уголовному праву / Dubovec P.A. - M.: YUrid. lit., 1964. - 160 c. [Responsibility for bodily harm under Soviet criminal law / P. Dubovets. - Moscow: Legal. lit., 1964. - 160 p.]; Smyagchayushchie i otyagchayushchie otvetstvennost' obstoyatel'stva v уголовном праве. Voprosy teorii / Kruglikov L.L.; Nauch. red.: Motovilovker YA.O. - Voronezh: Izd-vo Voronezh. un-ta, 1985. - 164 c. [Mitigating and aggravating circumstances in criminal law. Questions of theory / Kruglikov L.L.; Scientific Ed.: Motovilovker Ya.O. - Voronezh: Publishing house of the Voronezh University, 1985. - 164 p.] [in Russian]
- 8 Usloviya i predely neobhodimoy oborony / Tishkevich I.S. - M.: YUrid. lit., 1969. - 191 c. [Conditions and limits of necessary defense / Tishkevich I.S. - M.: Legal. lit., 1969. - 191 p.]; Uголовно-правовая охрана личности. Nauchno-prakticheskij kommentarij dejstvuyushchego уголовного законodatel'stva USSR / Bazhanov M.I., Stashis V.V. - Har'kov: Vishcha shk. Izd-vo pri Har'k. un-te, 1976. - 220 c. [Criminal legal protection of the person. Scientific and practical commentary of the current criminal legislation of the Ukrainian SSR / Bazhanov M.I., Stashis V.V. - Kharkiv: High schools Publishing house at Kharkov University, 1976. - 220 p.] [in Russian]

Автор туралы мәлімет:

Баянова Т.Т. - Халықаралық Қырғызстан Университетінің «Құқықтану» мамандығының 3 курс PhD докторанты, Толстой көш. 17А/1, Бішкек, Қырғызстан.

Bayanova T.T. - PhD doctoral student of doctoral student of the 3rd year of study of the specialty «Jurisprudence» of the International University of Kyrgyzstan, 17A/1, Tolstoy Street, Bishkek, Kyrgyzstan.

ХФТАР 10.77.11

Р.А. Орсаева, А.С. Сулейменов

*С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан Мемлекеттік Университеті,
Өскемен, Қазақстан*

(E-mail: r_orsaeva_60@mail.ru, suleimenov.98@list.ru)

**Педофилия: алдын алу және жазалау мәселелері
(жас балаларға қарсы жасалатын зорлық-зомбылықтарды
қылмыстық-құқықтық саралау)**

Аңдатпа. Мақалада соңғы жылдары көбейіп, жиі орын алып отырған жас балаларға қатысты зорлық-зомбылық әрекеттері қозғалады. Жасөспірімдерге қарсы жасалатын зорлық-зомбылық – құқық бұзушылықтардың ішіндегі ең ауыры екені белгілі. Жасөспірімдерге қатысты жасалатын әрбір жат әрекет олардың болашағына орасан зор зардап келтіретіні айтпаса да түсінікті.

Зорлық-зомбылық жас балалардың психологиялық «күлдырауына» алып келуімен қатар моральдық жағынан да күйзелуіне әкеп соқтырады. Жандарына өшпес «жара» салу арқылы жасөспірімдердің қалыпты өсіп-жетілуіне кедергі келтіріп, болашағына белгілі бір деңгейде «тосқауыл» қояды. Мұндай қоғамға жат қылмыстық құқық бұзушылықты болдырмау үшін не істеу керек? Алдын алу үшін не істей аламыз? Міне, осындай сұрақтар бала тағдыры бей-жай қалдырмайтын кімді болса да, мазалары анық.

Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстық құқық бұзушылықтарға қатаң қылмыстық жауаптылық қарастырса да, заң нормаларын «бұзып», жас балаларға сексуалдық зорлық көрсететін фактілердің соңғы жылдары көбейгені ешкімге жасырын емес. Бұл – қоғам болып күресіп келе жатқан, күресе беретін індет.

Мақала авторлары педофилияны адамның ішкі ауытқушылығы ретінде көрсете отырып, оны қылмыстық-құқықтық деңгейде ашылып көрсетуді ниет еткен.

Соңғы жылдары көбейіп кеткен бұл ауытқушылық «ауруының» көп тіркелетін жерлері мен басты себептері де мақалада қарастырылып, оның алдын-алу жақтары да сараланған.

Авторлар мақалада Қылмыстық кодексіне сүйене отырып, Қазақстан Республикасы Бас Прокуратурасының статистикалық көрсеткішін басшылыққа ала отырып, өз ойларын саралай отырып, оны белгілі ғалымдардың пікірімен ұштастырған.

Мақала авторлары педофилияның алдын-алуға байланысты мақалада нақты ұсыныстар да берілген.

Түйін сөздер: жас балалар, қылмыстық құқық бұзушылық, ауытқушылық, педофилия, қылмыстық жауаптылық.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-92-104>

Кіріспе. «Жастар – біздің болашағымыз» деп елбасы Н.Ә. Назарбаев айтқандай, бүгінгі бала, ертеңгі жастарсыз елдің болашағы бұлыңғыр болары сөзсіз. Сондықтан, санасы тұнық, ойы ұшқыр, өз көзқарасы мен өз сөзін дәлелдей алатын құқықтық біліммен қаруланған жастардың болуы – болашақ кепілі болмақ.

Кейінгі жылдары кәмелетке толмағандарға, жас балаларға қарсы жасалатын зорлық-зомбылықтардың көбейгені соншалық, біз емес, статистика «сөйлейтін» деңгейге жеттік. Ащы болса да, өмір шындығына айналған педофилия проблемасы Қазақстан республикасының күн тәртібінен түспейтін, кезек күттірмес проблемаға айналды десек, қателеспейміз.

Педофилия – ғасыр індеті. Ғасыр індетін бір күнде түп тамырымен жойып жіберу мүмкін емес екені айтпаса да түсінікті. Десек те, педофилияның алдын-алса, тиімділігі болар деген ойдамыз. Сондықтан, біз бұл мақалада жас балаларға зорлық-зомбылық көрсеткен ересек адамдардың қылмыстық құқық бұзушылық әрекеттерін аша отырып, оның

себептеріне тоқталып, қылмыстық-құқықтық, психологиялық жағынан қылмыстық құқық бұзушылық жасаған адам әрекетін саралауды жөн санадық. Бұл – жалпы мақсат болса, басты мақсат педофилияның алдын алу шараларының тиімділігі мен қылмыстық жазалау мәселелеріне тоқталу.

Адамның ішкі ауытқушылығының салдарынан туындаған «атойлаған» ой сыртқа қылмыстық құқық бұзушылық болып шықса, ол – ауру. Сондықтан, педофилияны жазылмайтын ауру ретінде қарап, педофилдік әрекетке барған адамдарды үнемі қоғамдағы адамдардың көз алдында ұстау керек.

Бұл жерде біздің айтпағымыз, Европалық мемлекеттерде көп қолданылатын әдісті қолдану керек. Европалық тәжірибеге сүйенсек, педофил жазасын өтеп келгеннен кейін әрбір үйге кіріп, өзінің педофил екенін, қанша жыл түрмеде отырғанын айтып, өзі туралы жалпы мағлұмат береді. Бұл – педофилге берілген екінші жаза екені сөзсіз. Біздің ойымыз, осындай әдістерді болашақта біздің елде де пайдалансақ, алдын-алу жағынан өз тиімділігін береді деген идея.

Тарихтың қай кезеңіне көз тоқтатып бала тағдыры жайлы сөз қозғалса, аталы қауым одан «аттап» өтпегенін айта кесек, артық болмаған болар еді.

Қазақстан республикасының конституциясы бойынша, «басты байлық-денсаулық». Денсаулыққа моралдық жағынан жан мен тән ауруын келтірген кез келген қылмыстық әрекет заң нормаларымен қудаланады. Сондықтан, біз қарастырып отырған жас балаларға зорлық жасаған ересек адамдардың қылмыстық әрекеті заң нормаларының шегінен шығуымен ерекшеленіп, өзекті проблема деуге болады. Өзекті дегенде - ондай адам «кейпіндегі» адамдардың іс-әрекетін тойтару, құқық қорғау органдарының қызметін жандандыру, тек жас балалар зорлық-зомбылық көрсеткен педофилдер үшін ғана белгісіз мерзімге шегерілген өлім жазасына мораторийді шегеріп, қайта қолдану шараларымен өзекті.

Азғындықтың шегінен шыққан педофилдерге қатысты елбасы Н.Ә. Назарбаев «ҚР баланың құқықтарын қорғау туралы бірқатар заң актілеріне өзгертулер мен толықтырулар» (21.04.2016) енгізіп, «педофилдерді химиялық піштіру» жөнінде заңға қол қойды. Сондықтан, балаларды қорғауға қатысты өзгерістерді тілге тиек етіп, біз тақырыптың өзектілігін ашып көрсетеміз.

Тақырыптың өзектілігі - педофилия сияқты аса ауыр қылмыстық құқық бұзушылықтың алдын-алу, ескерту, жазалау сияқты шараларда десек, артық айтқандық болмас.

Кез келген ғылыми мақала талдауы мен саралауы, пікірі мен тұжырымы жағынан бір-біріне ұқсамайтыны белгілі. Әр автордың айтар ойы, ойдан туындаған пікірі мен көзқарасы да бір жерден шықпасы анық. Сондықтан, біз бұл зерттеуде үлкен бір жаңалық ашпасақ та, сол жаңалықтың жаршысы болып табылатын өз көзқарасымыздан туындаған өз ойымызды, ұсыныстарымызды жеткізбекшіміз.

Негізгі талдау бөлімі. Қазақстан Конституциясының 27-ші бабы «неке мен отбасы, ана, әке мен балалық шақтың мемлекет қорғауында екендігін» атап көрсеткен. Қорғаудың нақты құралы – отбасы мен кәмелетке жасы толмағандарды қылмыстық-құқықтық тұрғыда қорғау болып табылады [1]. Қылмыстық-құқықтық қорғау кез келген кәмелетке жасы толмағандарды қорғаудың бірден-бір дұрыс жолы. Себебі, қазіргі кезде кәмелетке жасы толмағандарға қарсы жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтар немесе оларды қылмыстық әрекетке тартатындар тәжірибе көрсеткендей, ересек адамдар болып келеді. Сондықтан, қылмыстық құқықтық қорғау - кәмелетке толмағандарды өз «қамқорлығына» алып, оны «қылмыс құралы» немесе «зорлық-зомбылық құрбаны» ретінде пайдаланған ересектерге қолданылатын қылмыстық жаза қорғаудың жоғарғы сатысы іспетті.

Қылмыстық кодексінің 2-ші тарауы «Отбасына және кәмелетке жасы толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» [2] деп аталып, бұл тарау кәмелетке жасы толмағандарға қарсы жасалған қылмыстық құқық бұзушылықтарды қамтыған.

Педофилия - көне грекше: παις - «сәби» + көне грекше: φιλία - «махаббат» деген мағынаны білдіреді.

Педофилия - адамның психикалық бұзылуы. Осы психикалық ауруға шалдыққан адамдарды педофил деп атайды.

Психологиялық тұрғыдан педофил егде немесе жас, білімді не білімсіз, бай немесе кедей болуы мүмкін. Бұл жерде егде немесе жас, білімді не білімсіз, бай немесе орташа тұратын адамның бәрі сондай деген жаңсақ, бір жақты пікір қалыптаспаса керек. Біздің ай-тпағымыз, педофилдікке барған адамдардың қоғамда алатын орны, тұрмыс-тіршілігі емес, оның жалпы мінез-құлқындағы ерекше орын алатын «ауытқушылық жайттар» мен оның жат әрекетке барғаннан кейінгі мәлім болатын жеке өміріне қатысты мәліметтер ғана.

Психологиялық жағынан қарасақ, педофилияға барған адамдардың басым көпшілігі ересектерге емес, көбінесе, жас балаларға қызығушылық танытады. Яғни олар балаларға қатысты әңгіме айтқанды «ұнатады», жасөспірімдерді суреттей отырып, оларға қатысты «жазықсыз», «таза», «періште» сияқты (т.б.) сөздерді қолдануы да мүмкін екенін жоққа шығара алмаймыз.

Педофилдердің психологиялық ерекшелігі - олардың басты хоббиі. Ол ерекшелік - баланы қызықтыра білу ерекшелігі.

Хобби ретінде педофилдің қымбат не сирек кездесетін ойыншықтарды жинауы, экзотикалық жануарларды ұстауы немесе ұшақ, автомобиль үлгілерін жинауы (т.б.) - бұл бала назарын аударуға деген ерекшелігі. Бұл өз кезегінде арам пиғылды жүзеге асыруды ойлаған педофилдің балаларды тез арада өз «қармағына түсіруіне» кей кездері ықпал етіп, негіз болары сөзсіз.

Біз педофилияны адамның психикалық бұзылуы деп қарасақ та, оның адамның аузы бармайтын істеген әрекетінен кейін «психологиялық бұзылу» емес, керісінше, «психологиялық тәуелділік» деп те айтуымызға болады. Себебі, педофилдердің басым көпшілігі жазасын өтеп келгеннен кейін де, сол бұрынғы «әдетін» жалғастыратынын дәлелдеген. Сондықтан, бұл түзелудің тура да таза жолын таңдамай, бұрынғы ісіне деген «тәуелділікті» көрсетсе керек.

Қылмыстық кодексінде педофилге нақты анықтама жоқ. Дегенмен де, осындай қылмыстық құқық бұзушылық орын алса, ол әрекет Қылмыстық кодексінің 121 бабымен («Сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері») сараланады.

Қылмыстық кодексінің 121-бабы бойынша «Күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы немесе жәбірленушіге немесе басқа адамдарға жасалған сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер үш жылдан бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланатынын» (1-тармақ) көрсетсе, 2-тармағы ауырлататын мән-жайларды қарастырған. Ауырлататын мән-жайлар ретінде:

- 1) адамдар тобы, алдын ала сөз байласу арқылы адамдар тобы жасаған;
- 2) өлтіру қатерін төндірумен ұласқан, сондай-ақ жәбірленушіге немесе басқа адамдарға қатысты аса қатыгездікпен жасалған;
- 3) жәбірленушінің сөз ауруын жұқтырып алуына әкеп соққан;
- 4) бірнеше рет жасалған дәл сол іс-әрекеттер үшін бес жылдан он жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланатынын айқындап берген.

Қылмыстық кодекстің 121 бабы жалпы «...күш қолданып немесе оны қолдану қатерін төндіріп не жәбірленушінің дәрменсіз күйін пайдаланып еркек пен еркектің жыныстық қатынасы, әйел мен әйелдің жыныстық қатынасы немесе жәбірленушіге немесе басқа адамдарға жасалған сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер...» қарастыра отырып, «үш жылдан бес жылға дейінгі мерзімге бас бостандығынан айыруға жазаланады» деп көрсеткен.

Біздің пікірімізше, «үш жылдан бес жылға дейінгі мерзім...» мөлшері жағынан аз. Олай деуімізге басты себеп, көптеген тәжірибе көрсетіп отырғандай, аз жаза «арқалаған» қылмыскерлер жазасын өтеп шыққаннан кейін де, көбінесе бұрын өзі жазасын өтеп шыққан сексуалдық сипаттағы қылмыстық құқық бұзушылықты қайталап істейді екен.

Әрине, Қылмыстық кодекстің 121-бабының 2-ші, 3-ші тармақтарында ауырлатанын мән-жайлар үшін санкциямен ауыр жаза қарастырылғаны белгілі. Десек те, 1-тармақ бойынша да жазаның мөлшерін болашақта заң шығарушы органдар қарастырып, қылмыстық жауаптылыққа тартылу мерзімін көбейтіп жатса, ол қылмыстық құқық бұзушылықтың көбеюіне азда болса, «тосқауыл» қояды деген ойдан туған пікір ғана. Бұл – субъективті көзқарас қана.

Жоғарыда атап өткеніміздей, Қылмыстық кодексінде педофилияны қарастырып, нақты жаза тағайындайтын норма жоқ. Қылмыстық жауаптылыққа жататын адамдарды айқындаған Қылмыстық кодекстің 15-бабы қылмыстық құқық бұзушылық жасаған уақытта он алты жасқа толған есі дұрыс жеке тұлға қылмыстық жауаптылыққа жатады десе, 2-тармақ жазаны ауырлататын мән-жайларды талдап берген. Яғни менің тақырыбыма арқау болып отырған педофилия орын ала қалған жағдайда сексуалдық сипаттағы зорлық-зомбылық әрекеттері үшін Қылмыстық кодекстің 121-бабымен қылмыстық жауаптылыққа тартылады.

Қылмыстық заңдылық бойынша, педофилия аса ауыр қылмыс болып саналатындықтан, педофилдік әрекетпен сотталғандарға:

- Қылмыстық кодекстің 73-бабы (жазаның өтелмеген бөлігін неғұрлым жеңіл жаза түрімен ауыстыру не тағайындалған жаза мерзімін қысқарту) мен

-96-бабы (медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын ұзарту, өзгерту және тоқтату) қолданылмайды.

Яғни педофил соттың үкімімен он бес жылға сотталса, сол мерзімді толық өтеп шығады, 73-бапта көрсетілген жеңілдетілген жаза оған қолданылмайды, сондай-ақ, педофилге 96-баптағы медициналық сипаттағы мәжбүрлеу шараларын ұзарту, өзгерту және тоқтату да қолданылмайды, Яғни педофил соттың үкімімен түрмеге жіберілсе, мерзімі біткенше сол жерде жазасын өтейді немесе соттың шешімімен емдеу мекемесіне жіберілетін болса, өтеу мерзімі аяқталғанша, сол емдеу мекемесінде емделеді, оған 96-баптағы мекеменің түрі өзгертілмейді.

Қазақстан Республикасында осындай педофилия ауруына шалдыққан адамдар бұрын болды ма? Болса, неге ол кезде көп көрінбеді? Қазіргі кезде жаңбырдан кейінгі саңырауқұлақтай олардың көбеюіне не себеп? Сұрақ та көп, оған берер жауап та көп.

Қарап отырсақ, педофилдік азғындыққа барған адамдардың басым көпшілігі орта жастан асқан адамдарды қамтиды екен.

Статистикалық мәліметтерге сүйенсек, педофилдік қылмысқа барғандардың жас шамасы 25-55 жас аралығында екен. Егер пайыздық көрсеткішке жүгінер болсақ, педофилдер арасында 25-30 жастағылар - 20%; 35-44 жастағылар -30%; 45-55 жастағылар -25% -ды құраған.

Зерттеулер педофилдердің басым көпшілігінің отбасы, балалары бар екенін көрсеткен және де педофилдік әрекетті істеген кезде олардың басым көпшілігінің баласы немесе немересі өзінің «зорлығының құрбаны» болған кішкене бүлдіршінмен жасты болғанын көрсеткен.

Қазіргі кезде Қазақстан Бас Прокуратурасының мәліметі (2015-2016) бойынша, Алматыда - 21; Астанада - 7; Қарағандыда - 35; Атырауда - 6; Алматы обылысында - 31 педофил тіркеліп, есепте тұр. Бұл педофилдердің барлығы жазасын өтеп келгендер. Жазасын өтесе де, олар қоғамға қауіпті, әсіресе, жасөспірімдерге зиянын тигізетін аса қауіпті қылмыскерлер болып саналады.

Бас Прокуратураның дерек көздеріне сүйенсек, соттың үкімімен жазасын түрмеде өтеп жатқандар педофилдер саны 2017 жылғы көрсеткіш бойынша, 156 адамды көрсетіп отыр. Бұл – қазіргі заман індеті, ғасыр індеті.

Сәл кейін шегініп, Ішкі Істер Министрлігінің мәліметіне жүгінсек, 2008 жылы - 80 рет жас балаларға қатысты педофилдік қылмыс пен зорлау орын алса, дәл сондай әрекеттер: 2009 жылы -120; 2010 жылы -160; 2011 жылы -200; 2012 жылы -240; 2013 жылы -315; 2014 жылы - 348; 2015 жылы - 412; 2016 жылы- 500 рет орын алып, үстіміздегі 2017 жылдың 3 айында ғана дәл сондай педофилдік әрекет пен жас балаларды зорлау қылмыстық құқық бұзушылығы - 52 рет тіркелген.

Жалпы педофилдер қайдан шығады? Педофил болып адам тумайтыны белгілі. Десек те, олардың «пайда» болуына қандай алғы шарттар әсер етеді? Басты себеп не?

Педофилдікке барудың басты себептері ретінде:

- жас балаға деген қызығушылығы бірінші орында тұратын ересек адамдар;
- жас бала кезінде психологиялық жарақат алғандар (яғни педофилге бала кезінде дәл осындай зорлық істелген);
- ішкі комплексінің құрбаны болғандар (педофилді комплексті адам ретінде алса, олар өзін ересектерден гөрі балалар арасында ғана ересек сезінеді екен);
- Бас жарақатын алғандар;
- жүйке ауруына ұшырағандар;
- өмірден түңіліп, бар өшін өзгенің баласынан алуға құмартқандар;
- бұрын сотталып, түрмеде зәбір көргендер;
- қан арқылы ұрпағына берілген дерт те болуы мүмкін [7] .

Зорлық жалпы құқық бойынша, бір адамның екінші бір адамға оның жеке басына тиіспеушілік құқығын бұзатын тәни және психикалық ықпал жасауы ретінде қарастырылады.

Зорлық тән азабын шектірген зорлық және жан азабын шектірген зорлық болып бөлінетінін ескерсек, онда олардың мағнасын ашып көрсету қажеттігі туындайтыны сөзсіз.

Тән азабын шектірген зорлық ретінде адамның ағзасына тікелей әсер ету танылады. Тән азабын шектірген зорлыққа ұрып-соғу, денесіне зақым келтіру, түрлі тәсілдермен азаптау-қинау (т.б.) сияқты тән азабына келтірілген зорлықтар қарастырылады.

Тәжірибе дәлелдеп бергендей, тән азабын шектірген зорлықтың салдарынан жәбірленушінің денсаулығына зиян келтірілуі мүмкін екендігін жоққа шығаруға болмайды.

Зорлықтың екінші түрі – жан азабын шектірген зорлық саналады.

Жан азабын шектірген зорлық ретінде жәбірленушінің қарсылық көрсетуіне, өз құқықтары мен мүдделерін қорғауына деген ерік-жігерін жасыту үшін қорқыту, өлтіремін деп қоқан-лоққы жасау жолымен адамның психикасына әсер етуді жатқызуға болады.

Жан азабын шектірген зорлық жүйке ауруына немесе, тіпті, жан ауруына ұшыратуы мүмкін. Зорлық мән-жайға (қылмыс айрықша қатыгездікпен немесе жәбірленушіні қорлап азаптаумен жасалғанда), қылмыстың жасалу тәсіліне (мысалы, кісі өлтіру, әуе кемесін айдап әкету) не қылмыс құрамын айқындаушы белгіге (мысалы, зорлау кезінде) қарай жауаптылықты ауырлатуы мүмкін. Зорлықпен жасалған қылмыстар қоғамдық қауіпті сипатта болады. Аса қатыгездікпен, қорлаумен, жәбірленушіні қинап, азаптаумен, зорлаумен жасалған қылмыстар, сондай-ақ, адамның өмірі мен денсаулығына қауіпті әдіс қолданып жасалған қылмыстар Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінің тиісті баптарына сәйкес жауаптылық пен жазаны ауырлататын мән-жайлар болып табылады .

Белгілі психолог-ғалымдар (С. Балаубаев, Е. Суфиев, Ш. Әлжанов, А. Темірбеков, М. Мұқанов, Қ. Жарықбаев) пікіріне сүйенсек, «психологиялық зорлық-зомбылық адамның психикасына қасақана әсер ету, оны қорқыту, қорлау, бопсалау немесе құқық бұзушылықтарды немесе өмірге немесе денсаулыққа қауіп төндіретін, сондай-ақ психика-

лық, дене және жеке басы дамуының бұзылуына әкелетін әрекеттерді жасауға мәжбүрлеу (еріксіз көндіру) арқылы ар-намысы мен абыройын кемсіту» екен.

Бұл жерде психологтардың пікіріне құлақ аспасқа болмайды, себебі, жалпы адам психологиясына зорлық-зомбылықтың қаншалықты әсер ететіні айтпаса да түсінікті сияқты. Ал, бала психикасына зорлық-зомбылықтың тигізетін әсері, өмір бойы баланың жадында сақталып қалатын таңба іспетті психологиялық «жара», психологиялық жағынан «құлдырау», психикалық ауытқу-оның қалыпты жетілуіне «тосқауыл» қойған психологиялық «қақпа» деуге болады.

Олай дейтініміз, баланың ересектен көрген зорлық-зомбылығының нәтижесінде оның қайта күлуі, қайта қатарластарымен бірге ойнауы, қайта қалыпты ортаға оралуы қиындап, белгілі бір қиындық туғызары сөзсіз. Сондықтан, бала психологиясы үшін басты мәселе - баланың психикалық дамуының факторларын, психикалық даму шарттарын түсіндіру болса, заңи тұрғыда ересектерден сексуалды зорлық көріп, жаны жараланған баланы кінәлі адамды жазалау арқылы баланы басынан өткен «жайттарды» ұмыттыруға үйрету. Айтпағымыз, психология мен заң бірлесе отырып, баланы бастапқы қалпына келтіру, қалыпты өмір сүруге қайта үйрету.

Шетелдік М.Н. Ноймайер, Э.С. Ноймайер өз еңбектерінде жасөспірімдерге қарсы жасалатын зорлық-зомбылықтың алдын-алудың орнына керісінше, зорлық-зомбылықтың себепкері мен субъектісі болатын ересектер әрекеті барлық «шекарадан» асқан қастандық [14] болса, жасөспірімдерге қарсы қылмыс «алғашқы қауымды құрлыста да қатаң жазаланып, кешірілмеген» [15].

Жалпы ересектер тарапынан орын алған зорлық-зомбылық әрекеттері аз деп айта алмаймыз. Оған дәлел ретінде Батыс Қазақстан облысы прокуратурасының мәліметін келтіруге болады.

Батыс Қазақстан облысы прокуратурасының статистикалық мәліметіне (16 маусым 2016) сүйенсек, мәліметтерге сәйкес, соңғы бес жыл ішінде өңірде жыныстық қолсұғушылық бойынша қылмыс атаулысы төрт есеге өскен (мәселен, 2010 жылы-12, 2014 жылы-52, 2015 жылы-75). 2016 жылы 51 қылмыс тіркелген. Бұл өсім ҚР Қылмыстық кодексінің 122-бабымен (16 жасқа толмаған жанмен жыныстық қатынас жасау) қарастырылған қылмыстың тіркелуінің жоғарылауымен байланысты, осы санат бойынша қылмыс 2016 жылы 51 болса, 2017 жылы 31-ді құраған.

Тағы да Батыс Қазақстан облысы прокуратурасының жүргізген талдау жұмыстары бойынша оның себеп-салдары анықталған. Себеп-салдар ретінде:

- отбасы институтының әлсіреуі;
- қоғамның рухани-адамгершілік деңгейінің төмендеуі;
- денсаулық сақтау, білім, ішкі істер, органдарының өзара байланысының жөнді ұйымдастырылмағаны;
- мақсатты алдын алу жұмыстарының талапқа сай болмауы;
- порнография ;
- зорлық-зомбылықты насихаттайтын интернет-сайттардың кері әсері,
- зардап шегушілердің виктимді (қылмысқа итермелейтін) жүріс-тұрысы;
- ішімдік ішу (зорлау бағытындағы әрбір екінші қылмыс ішімдікпен байланысты).

Батыс Қазақстан облыстық прокуратураның аға прокуроры Айманов Жанболаттың пікірінше, «...жасы кіші балалардың қылмыскерлердің құрбаны болуы алаңдатпай қоймайды. Ал зорлау деректері орын алатын жер мен тәсілдері өзгерген жоқ, яғни отбасында, көшеде, таныстардың зорлауы. Ішкі істер органдарындағы ресми статистика нақты жағдайды толық ашпайды. Аталмыш санаттағы қылмыстың беймәлімділігінің көптігі де басты мәселенің бірі болып табылады. Егер мұндай қылмыстар өз құқығын қорғай алмайтын балаларға қатысты ата-ана, қамқоршылар арқылы жасалса, оның көпшілігін анықтау мүмкін

емес. Бұл қылмыстар негізінен кездейсоқ жағдайда анықталады. Мәселен, өткен жылы Зеленов ауданында Б. деген азамат өзінің 6 жасар баласына қатысты ай бойы өзінің жымысқы ойын жүзеге асырған. Озбырлығымен ерекшеленген Б. ішімдікке бойалдырып, отбасында шу шығаруға бейім болған. Аталмыш қылмыс та кездейсоқ ашылды, яғни баланың анасы ұлының бойындағы өзгерісті байқаған. Қылмыс анықталғаннан соң Б. сегіз жылға бас бостандығынан айырылды. Міне, осы мысалдан байқалғандай, бұл өте күрделі мәселе сырт көзге білінбейді. Тек отбасылық деңгейде белгілі болып, сыртқа шыға бермейді...».

Батыс Қазақстан облыстық прокуратураның аға прокуроры Ж.Аймановтың айтуынша, кәмелетке жасы толмағандарға қатысты жасалатын жыныстық қылмыстың орын алуына негізінен ата-ананың баласына тиісті деңгейде көңіл бөлмеуінен туындайды. Соның нәтижесінде қылмыстың 25,3 пайызы балалардың көшеде қараусыз жүруі, 4 пайызы мектептен келе жатқанда, 3 пайызы жеке үйдің ауласында, 2 пайызы интернет арқылы танысу нәтижесінде болған. Негізінен мұндай қылмыс еш себепсіздіктен (32,2%), кездейсоқ таныстықтан (24,2%), бірге ішімдік ішуден (21,1%), виктимді (қылмысқа итермелейтін) жүріс-тұрысқа (14,1) байланысты орын алған. Зорлау-зомбылық әрекеті көбінесе 5-14 жас аралығындағы балаларға қатысты жасалатынын да талдау нәтижелері көрсетіп отыр...» [3].

Психологтар (Қ.Б. Жарықбаев) «ауытқушы» мінез-құлықтың «девианттықпен» сәйкес келетінін дәлелдеген. Яғни қоғамда қалыптасқан нормалардан ауытқуға жол ашатын мінез-құлық девианттық мінез-құлық дегенін көрсете отырып, олардың түрлерін де берген.

Ауытқушылық-девианттық мінез-құлықтың түрлері ретінде жалпы қылмыстылық, ішкілікке салыну, нашақорлық, жезөкшелік, құмар ойындарына қызығушылық, психопатиялық бұзылу (т.б.) сияқты жағымсыз қоғамға жат әрекеттерді жатқызуға болады. Белгілі психологтың пайымдауынша, ауытқушылық-девианттық іс-әрекет екі үлкен категорияларға бөлінеді. Біріншісі – ашық немесе жабық психопатологиясы бар психикалық саулық нормасынан ауытқитын іс-әрекет. Екіншісі – құқықтық, әлеуметтік және мәдени нормаларды бұзатын әлеуметтік емес іс-әрекет.

Біздің ойымызша, біріншісі – ашық немесе жабық психопатологиясы бар психикалық саулық нормасынан ауытқитын іс-әрекет біз қозғап отырған педофилдерге тікелей байланысты. Себебі, педофилдер өздерінің жымысқы әрекеттерін оңтайлы сәтте жүзеге асыруға және тез ізін «суытып» көптің бірі ретінде топтың арасына «сіңіп» кетуді мақсат етеді.

Жалпы патология адамның басымен, ойлау қабілетімен тікелей байланысты болса, психопатология адамның денінің сау еместігін білдіреді. Біз педофилдерді психикасы ауытқыған адам ретінде қарайтын болсақ, олардың істеген істері сау адамның і-әрекеті. Сау адам балаларға қарсы зорлыққа бармайтынын ескерсек, онда педофилдің қылығын қалай бағалаймыз деген сұрақ тууы әбден мүмкін. Бұл жерде педофилдің іс-әрекетін «бағалау» арты, оның барар жері темір тордың ар жағы.

Психопатологияны көп зерттеген неміс психиатр-теоретигі К.Ясперстің жұмыстарына жүгінсек, психопатологияны ғалым психикалық дерттерді «ішкі себептер» сапасында қарастырған. Бұл ішкі себеп, «сыртқы ақиқат себеппен» өзара қатынасқа түсе отыра К.Ясперстің пікірінше нақты жарымжан адамның психикалық бұзылыстарының ерекше картинасын анықтайды, бұны зерттеу психиатрге тура диагноз қоюға және дұрыс ем тағаяндауға мүмкіндік береді.

Біздің ойымызша, ғалымның зерттеулерімен келісуге болады. Себебі, педофилдердің басым көпшілігінің өз «әлемі», өз «ақиқаты», өз ойы мен өзіне құрған «жоспары» бар. Олар сол өзі құрған қақпан мен өзі құрған (психиатр-теоретик К.Ясперс айтқан) ішкі себеп «сыртқы ақиқат себеппен» өзара қатынасқа түседі. Оның нәтижесі – зорлық-зомбылық.

Тәжірибе дәлелдегендей, педофилдер балалармен байланысты мамандықты таңдайды. Ондай жұмысшы ретінде балабақша мен интернаттағы әртүрлі жұмыстар, мектеп пен

университетте сабақ беру, спорт секциясы.

Педофилдер көп уақыттарын балалар ойнайтын алаңда өткізіп, өзінің болашақ «объектісін» ұзақ бақылайды. Тергеу амалдары педофилдердің көбінесе, балаларды сипаттағанда, «таза», «кінәсіз», «періште» деген сөздерді көп пайдаланатынын дәлелдеген [6].

Белгілі ресейлік ғалым Я. Гишинский педофилияға жалпы сипаттама бере келіп, «... педофилдерге қаншалықты көңіл бөлсең, соншалықты олар көбейе береді...» [4] деген еді.

Ғалыммен келіспеске болмайды. Шынында да, педофилдің әрекетінен зардап шеккен бала жөнінде ақпарат көздері арқылы тарай қалса, тәжірибе дәлелдегендей, бірінен кейін бірі бірнеше педофилдік әрекетер орын алады. Оны ғалымдар адам психикасы мен психологиясымен байланыстырады. Ол өте дұрыс байланыс. Себебі, өзімізге белгілі, адам бойында «жасырын» жатқан «таяқшалар» өте көп. Сол «таяқшаларды» «оятатын» күштер болса, ары-қарай ол «таяқша» белсенділік танытып, ағзаны «қирата» бастайды. Педофилдікке бейім адамның әрекеті де дәл осындай. Ақпарат көздері арқылы тараған ақпараттан соң, оның бойындағы «жасырын» ауру оянып, жас балаларға қызығушылығы артып, «мен де істеп көрейін, мүмкін ешкім білмей қалар, жауаптылықтан құтылып кетермін» деген ойлармен өзінің арам пиғылын іске асырады.

Шетелдік Д. Даунас, П. Рок [16] пен А. Уска [17] ресейлік заң ғылымдарының докторы, академик Я.Гишинскийдің пікірі тектес пікір айта отырып, «...педофилдердің болашағы бұлыңғыр болумен қатар ауытқулы...» деген пікір айтқан.

Ойға ой қоссақ, педофилияға барған кінәлінің өзінен бастап, істеген іс-әрекетінің барлығы «ауытқыған» әрекет. Ондай адамдардың ойы да, көңіл-күйі де үнемі ауытқушылыққа ұшырап, жас балаларға қарсы әрекетке барар тұста «белсенділік» танытады деген пікір туындатады.

Заң ғылымдарының докторы, профессор Е.І. Қайыржанов педофилдер миының өте белсенді болатынын атап өткен. Яғни Е.І. Қайыржановтың пікірінше, «...педофилдің жаман жаққа бағытталған арам ойының алдын-алу керек» [5].

Неміс ғалымдары магниттік ультра зерттеу арқылы педофилдер миының жиі жұмыс істеуі – жас балаларды көргенде бірнеше рет артып, белсенділік танытады екен. Сондай сәттерде педофилдер өздерінің арам ойын жүзеге асырып үлгереді екен.

Шетелдік ғалымдардың пікіріне сүйенсек, педофилияға әкелетін девианттық міне-құлықтан туындаған «шектен шығушылық». Д.Фишбейн [8] өз зерттеулерінде педофилдік әрекетті «...девианттықтың бір бөлшегі...» ретінде қарастырып, оның зардабын болдырғанша, болдырмау жолдары мен алдын-алу жақтарын қарастыруды ұсынған. Дәл осындай пікірді қолдаған ғалымдар да (Ch.Goring, Дж.Сипа, С. Bryant) педофилдік әрекеттің алдын алмаса болмайтынын атап өткен.

С. Брайант жалпы қылмысқа тоқтала келіп, жас балаларға қатысты жасалған педофилдік әрекеттің статистикалық жақтарын салыстыра отырып, жыл өткен сайын педофил таңдаған жәбірленушілердің жас шамасының «жасара» түскенін көрсеткен [9]. Дж. Сипа да дәл осындай пікірді қолдаған [10].

Жалпы педофилдерге қатысты деректер әйел-педофильдердің де бар екенін көрсеткен, бірақ олар өмірде сирек кездесетін көрінеді.

Уақыт тілін сәл кейін шегіндіріп, өткенге көз жүгіртсек, жалпы ислам дінінде балаларды зорлағандар отбасылы болса, бұрындары таспен ұрып өлтіріліпті. Бойдақ болса, 100 дүре соғылыпты. Ондай дүреден де адамның тірі қалуы екі талай екені айтпаса да белгілі [11].

Қазіргі кезде ислам елдерінде адам зорлағандар бірден өлім жазасына кесіледі. Мәселен, Сауд Арабиясында басын шауып тастайды. Польша, Қытай, Германия және бірқатар Араб елдерінде қылмыскердің еркектік безіне химиялық ота жасайды, яғни піштіріп тастайды.

Шетелдік ғалымдар Х. Холлос Х., П.Р. Кован балаларға зорлық көрсеткендер үшін «...әлеуметтік оқшаулаудың...» маңыздылығы зор екенін көрсеткен. Олардың ойынша, педофилдерді әлеуметтік оқшаулау арқылы қылмыстың екінші рет қайталанбауына тосқауыл қоюға болады [12].

Осы тектес пікірді қолдағандар қатарынан көрінген С. Финер, М. Неллис те «қылмыс пен әлеуметтік оқшаулау» бір-бірімен тығыз байланысты екенін түсіндіре келе, педофилдікке барған адамдарға қарсы құрал ретінде қолдануда оқшаулаудың «пайдасы» зор екенін дәлелдеген [13].

Қазіргі кезде түрмеде жалпы зорлау бабымен түскендерді сол түрмедегілердің өзі аямайтыны белгілі. Өзіне де солайша зорлық көрсету қаупін жоққа шығаруға болмайды. Ал жас баланы зорлап түскендерді камераластарының өзі-ақ өлтіріп жіберетін оқиғалар жиі ұшырады.

Шынымен де, соңғы жылдары өте көбейіп кеткен педофилге байланысты проблема тек Қазақстан мемлекетін ғана емес, әлемді алаңдатқан проблемаға айналып отырғанына куә боламыз.

Керегесі берік, шаңырағы биік Қазақстан мемлекеті үшін де бұл проблема күн тәртібінен түспейтін проблемаға айналды. Олай деуге басты себеп, бұл қылмыстың жылдан-жылға азаймай, керісінше, көбейе түсуі қоғамды алаңдатып, ат төбеліндей аз ғана педофилдердің адам айтқысыз әрекетінен халықтың «балаларына олардың зорлық-зомбылығы тиіп кетме» деген алаңдаушылығы.

Алаңдаушылық болмас үшін ескерту, алдын-алу шараларын үнемі жүргізіп отыру керек. Бұл да үлкен проблема. Себебі, ешкімнің маңдайында зорлық-зомбылыққа бейім екендігі жазылып тұрған жоқ. Оны анықтау үшін біздің пікірімізше, мемлекет тарапынан қабылданған арнайы бағдарлама болу керек. Ол бағдарлама мәселен, «Жас балаларға қатысты зорлық-зомбылықтың алдын-алу» деп аталса, онда балаларға қатысты жасалатын қылмыстық құқық бұзушылықтарды комплексті түрде қарастыра отырып, әсіресе, өзіміз сөз етіп отырған педофилияға басымдылық танытса, оның алдын-алудың тиімді жолдары қарастырылса...

Біздің ойымызша, бағдарламаны жасауға педагогтар мен психологтар, дәрігерлер мен құқық қорғау қызметкерлері, жалпы бала тағдырына бей-жай қарамайтын ата-анаға дейін қатыстырылып, талқыланса, содан кейін құқықтық деңгейде сараланып, жарияланса деген ойға ой қосу арқылы өз ойымызды сыртқа шығару.

Сол бағдарлама негізінде, арнайы құралдардың көмегімен педофилдікке бейімділігі бар адамдарды анықтап, есепке алып отырса, онда тиімділігін берері сөзсіз.

Қорытынды. Адамның ішкі қылмыстық ауытқушылығы болып табылатын педофилияны анықтап, алдын алу проблемасы сол күйінде қалып отыр. Жоғарыда айтып кеткеніміздей, ауытқушылықты адамның бет-әлпетіне қарап, танып-білу мүмкін емес. Проблема деуіміз содан.

Ал, анықталған жағдайлар балаларға қатысты орын алған жағдайларға байланысты ақпарат көздері арқылы таралып, әшкереленіп жатады. Біздің пікірімізше, ақпарат арқылы таратуды шектесе деген ой бар. Олай деуімізге себеп, жалпы психологтардың пікіріне сүйенсек, жарыса жазған баспасөз бен жарыса хабарлаған көгілдір экраннан кейінгі «жаңалықтардан» соң жат әрекет (педофилия) бірден көбейеді екен. Сондықтан, психолог мамандар пікіріне құлақ аса отырып, «жаңалық» ретінде тарату шектелсе, бұл «жаңалық» болатындай жақсы жаңалық емес, жасөспірімге қатысты қылмыстық құқық бұзушылық болғандықтан, ол – қоғам індеті. Бұл – әрине, жеке субъективті көзқарас.

Жалпы ішкі қылмыстық ауытқушылығы бар адамдармен ескерту, алдын-алу шараларын үнемі жүргізіп отырылуы керек. Бұл да үлкен проблема. Себебі, ешкімнің маңдайында зорлық-зомбылыққа бейім екендігі жазылып тұрған жоқ. Оны анықтау үшін біздің

пікірімізше, мемлекет тарапынан қабылданған арнайы бағдарлама болу керек.

Бұл – бірінші ұсыныс.

Сондай-ақ, педофилияның алдын-алу біздің ойымызша:

2. Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 47-бабында қарастырылған «өлім жазасына» қатысты белгісіз мерзімге дейін жарияланған мораторийді тоқтатып, балаларға зорлық істеген педофилдер үшін өлім жазасын енгізіп, қылмыстық заңның осы бабына өзгерту енгізу керек;

3. Дереккөздері бойынша, педофилдерді емдеу мүмкін емес, сондықтан, оларды өмір бойы түрмеде отыруға бас бостандығынан айыру керек;

4. Қазақстанда педофилдерді үнемі бақылап отыру үшін оларға арнайы ГЛОНАСС «электронды браслетін» кигізу керек (Бұл АҚШ, Франция, Ұлыбритания, Эстония мен Оңтүстік Корей елдерінде қолданылса, көршілес Ресейде бас бостандығынан шектеу ретінде қолданылады);

5. Ішкі Істер органдарында тек педофилдер ісімен айналысатын арнайы бөлімдер ашу керек (ол бөлімдер балабақша, мектептерге барып, мағлұматтар беріп отырса, ол балаларды зорлық-зомбылықтан сақтауға, алдын-алуға көмектеседі);

6. Елімізде педофилдерді химиялық піштіру жазасы 2018 жылдан бастап қолданылады, біздің ойымызша, педофилге бейім адамдардың барлығына осындай жазаны қолдану керек. Бұл да алдын-алуға көмегін тигізеді.

7. Педофилдік әрекет болып жатса, оны ақпарат көздері арқылы таратпау керек (себебі, психологтардың, психиатрлардың, заңгерлердің пікірінше, педофилдер ондай «жаңалық» естісе, өз ойын іске асыруды бірден жоспарлап, бірден жүзеге асырады екен);

8. Қазақстанда 2015 жылдан бастап, педофилдердің аты-жөні, суреті жарияланған сайттар базасы енгізілгені белгілі, ол сайтқа ойын баласы кіре бермейді, сондықтан, балабақша, мектеп, университеттерде осы мәселеге байланысты арнайы сағаттар бөлінсе.

Бұл - тек ұсыныс. Егер біздің немесе студенттердің пікірін жобадан тыс заңдылықтарға қатысты сұрап жатса, біз осындай ұсыныстарды ұсынар едік.

Көріп отырғанымыздай, педофилия – қоғам дерті, ғасыр індеті. Бұл індеттің алдын алмаса, асқынуы мүмкін. Осы «мүмкін» сөзінің болмау үшін, қылмыстық жазаны нығайту керек. Нығайту керек дегенде, тек педофилдерге қарсы қылмыстық жаза өлім жазасын «қайтару» керек сияқты.

Қоғам үшін бала өмірі, денсаулығы, бостандықтары мен құқықтарының қорғалуы бірінші орында тұратыны белгілі. Сондықтан, күнде «ертеңге» салмай, мемлекеттік деңгейде жазаны нығайтып, жас балалар өмірін «лайлаған» педофилдер үшін мароторий алынып тасталып, педофилдерге өлім жазасын қолданса, құба-құп болар еді. Сонда ғана бұл дерттің азабына жол ашылады деген ой мен үміт бар.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Конституциясы. 1995 жылы 30 тамызда республикалық референдумда қабылданған (қолданыстағы редакциясында).
- 2 Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 3 шілдедегі Кодексі (қолданыстағы редакциясында).
- 3 Айманов Ж. Балаларға қатысты зорлық-зомбылық өршіп тұр.-Құқықтық Қазақстан газеті 10 маусым 2016 жыл
- 4 Гишинский Я.И. Девиантология: социология преступности, наркотизма, проституции, самоубийств и других «отклонений» СПб.: Юрид. центр Пресс, 2004 518 с.
- 5 Қайыржанов Е.І. Криминология. - Алматы, 2009 -284 б.

- 6 Созақбай Б. «Педофилия» дерті. - 2019. URL: <https://baq.kz/> (Қар. мерзімі: 21.07.2019)
- 7 Педофилия в Казахстане: информационный аспект // Инфографика.-Интернет журнал - 2018. URL: <https://vlast.kz/> (Қар. мерзімі: 21.07.2019)
- 8 Fishbein D. Biobehavioral Perspectives in Criminology. Wadsworth, Thomson Learning, - 2001, 95 p.
- 9 Bryant C. Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. - 2001. Vol. 1. Historical, Conceptual, and Theoretical Issues. Brunner-Routledge, - с. 88-92
- 10 Сипа J. The Relativity of Deviance. SAGE Publications. - 2000. Inc., -210 с.
- 11 «Педофилия - это болезнь XXI века» - 2018. URL: <http://www.km.ru/v-rossii> (Қар. мерзімі: 21.07.2019)
- 12 Hollos H., Cowan P.R. Social Isolation and Cognitive Development. // D.Levine /ed./ Nebraska Symposium and Motivation. Lincoln, - 1973, - 296 p.
- 13 Finer C, Nellis M. (Eds.) Crime and Social Exclusion. Blackwell Publishers Ltd., 1998, -99 p.
- 14 Neumeyer M.N., Neumeyer E.S. Leisure and Recreation.-New York, - 1958, - 288 б.
- 15 Cooperation and competition amend primitive peoples New York;London, - 1937, -280 б.
- 16 Downas D. Rock P. Understanding . - В., - 2005, - 165 б.
- 17 Uska A. Perspectives oni deviance. -New Jersey, - 1987, - 387 б.

Р. А. Орсаява¹, А. С. Сулейменов²

*Восточно-Казахстанский государственный университет
им. С.Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан*

Педофилия: предупреждение и проблемы наказания (уголовно-правовая квалификация насилия против малолетних детей)

Аннотация. В статье рассматриваются насильственные действия по отношению к малолетним детям, число которых в последние годы возрастает. Как известно, насилие в отношении детей - это самая серьезная из правонарушений. Не говоря уже о том, что каждый аномальный поступок, совершаемый в отношении малолетних, наносит огромный ущерб их будущему. Насилие приводит к психологическому «спаду» малолетних детей и стрессу, приостанавливает их нормальное развитие и ставит определенный «барьер» для их будущего. Что нужно сделать, чтобы предотвратить такие уголовные преступления? Что мы можем сделать, чтобы вылечить их от депрессии? Что делать, чтобы избежать такого антиобщественного уголовного правонарушения? Что мы можем сделать для профилактики? Эти вопросы возникают у всех, кому небезразлична судьба детей.

Число сексуальных насилий над малолетними детьми в последние годы свидетельствует о том, что данное явление превратилось в эпидемию.

В статье авторы намерены рассмотреть педофилию на уголовно-правовом уровне, представляя ее как внутреннее отклонение человека. Также здесь затрагиваются основные причины» данного отклонения и пути его профилактики.

Авторы выражают свою точку зрения, опираясь на Уголовный кодекс Республики Казахстан, статистические показатели Генеральной прокуратуры Республики Казахстан и мнения известных ученых.

Также даны конкретные рекомендации по профилактике педофилии.

Ключевые слова: малолетние дети, уголовное правонарушение, отклонение, педофилия, уголовная ответственность.

R.A. Orsaeva, A.S. Suleimenov

East S.Amanzholov East Kazakhstan State University
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan

**Domestic criminal rejection of man: the problem of pedophilia
and punishment for them (criminal law qualification of violence against
young children)**

Abstract. The article deals with violent actions against young children, which have been growing up in recent years and often occur. As you know, violence against adolescents is the most serious of the offenses. Not to mention the fact that every act of a stranger committed against teenagers causes great damage to their future.

Violence leads to psychological «decline» of young children, as well as to moral stress. The sides of the immortal «heat» construction jaspinder through normal growth and improvement in the way, at a certain level in the future «interception»? What to do to avoid such antisocial criminal offense? What can we do to prevent it? And these are the questions that, despite the fact that the fate of the child will not leave indifferent, obvious.

Despite the fact that the criminal code of the Republic of Kazakhstan provides for strict criminal liability for criminal offences against minors, «violating» the norms of the law, it is no secret that in recent years the number of cases of sexual violence against young children has increased. It is an epidemic that is fighting society.

In the article, the authors intend to reveal pedophilia at the criminal law level, demonstrating it as an internal human deviation.

The article considers the main causes of «disease» and analyzes their prevention. In the article the author, based on the criminal code of the Republic of Kazakhstan, guided by the statistical indicator of the General Prosecutor's office of the Republic of Kazakhstan, analyzed his thoughts .it was combined with the opinion of famous scientists.

The authors of the article gave specific recommendations for the prevention of pedophilia.

Keywords: juvenile children, criminal offense, rejection, pedophilia, criminal liability.

References

- 1 Kazakstan Respublikasynyn Konstitucijasy. 1995 zhyly 30 tamyzda respublikalyk referendumda kabyldangan (koldanystagy redakcijasynda) [General provisions the Constitution of the Republic of Kazakhstan. Adopted at the Republican referendum on August 30, 1995 (as amended)]
- 2 Kazakstan Respublikasynyn Kylmystyk kodeksi. Kazakstan Respublikasynyn 2014 zhyly 3 shildedegi Kodeksi (koldanystagy redakcijasynda) [Criminal code of the Republic of Kazakhstan. Code of the Republic of Kazakhstan of July 3, 2014]
- 3 Aymanov J. Violentia contra filios progreditur, [Violence against children], «Yuridicheskaya Gazeta» of June 10 [Legal Kazakhstan newspaper on June 10], (2016)
- 4 Gilinskij Ja.I. Deviantologija: sociologija prestupnosti, narkotizma, prostitucii, samoubijstv i drugih «otklonenij» [Devianology: sociology, discrimination, narcotism, prostatitis, self-censorship and others «octloneniy»] (Piter.Kom., SPb, 2004, 518 p.)
- 5 Kairzhanov E. I. Criminology, [Criminology] (Almaty, 2009, 284 p.)
- 6 Sozakbai B. «Confúndar» notitia ratio[«Deviantology» disease]. [Electronic resource]. Available at: <https://baq.kz/> (Accessed: 21.07.2019)
- 7 Pedofilija v Kazahstane: informacionnyj aspect [Pedophilia in Kazakhstan: Informational aspect], Infografika [Infographics] [Electronic resource]. Available at: <https://vlast.kz/> (Accessed: 21.07.2019)
- 8 Fishbein D. Biobehavioral Perspectives in Criminology. Wadsworth, Thomson Learning, 2001, 95 p.

-
-
- 9 Bryant C. Encyclopedia of Criminology and Deviant Behavior. - 2001. Vol. 1. Historical, Conceptual, and Theoretical Issues. Brunner-Routledge, p. 88-92
 - 10 Сипа J. (2000) The Relativity of Deviance. SAGE Publications. Inc., 210 p.
 - 11 «Pedophilia-a disease of the XXI century» (2018) (input direction: <http://www.km.ru/v-rossii>)
 - 12 Hollos H., Cowan P.R. (1973) Social Isolation and Cognitive Development. // D.Levine /ed./ Nebraska Symposium and Motivation. Lincoln, 296 p.
 - 13 Finer C, Nellis M. (Eds.) (1998) Crime and Social Exclusion. Blackwell Publishers Ltd., 99 p.
 - 14 Neumeyer M.N., Neumeyer E.S. (1958) Leisure and Recreation. New York, 288 p.
 - 15 Cooperation and competition amend primitive peoples(1937). New York; London, 280 p.
 - 16 Downas D. Rock P. (2005) Understanding . B., 165 p.
 - 17 Uska A. (1987) Perspectives oni deviance. New Jersey, 387 p.

Авторлар туралы мәлімет:

Орсаева Р.А. - қылмыстық құқық және қылмыстық іс жүргізу кафедрасының доценті, заң ғ.к., С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан Мемлекеттік Университеті, Өскемен, Қазақстан.

Сүлейменов А. С. - С.Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан Мемлекеттік университеті, Экономика және құқық факультеті, «Құқықтану» бөлімінің студенті, Өскемен, Қазақстан.

Orsayeva R. A. - Ph.D., associate Professor of criminal law and criminal procedure, East Kazakhstan state University S. Amanzholova, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Suleimenov A. S. - East Kazakhstan State University S.Amanzholova, Faculty of Economics and Law, Student specialty 5B030100- «Jurisprudence», Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

XFTAP 10.79.35

Б.Р. Сембекова, Р.Н. Шайхаденов

*Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: b.sembekova@yandex.ru, renat-270586@mail.ru)*

Сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру мәселелері (практикалық қызметкерлерге жүргізілген сауалнама негізінде)

Аңдатпа. Белсенді заң шығару процесі жағдайында қалыптасатын құқық қолдану практикасы қылмыстық іс жүргізу қызметін жетілдіру жолдарын іздестіру және жаңа заңды іс жүзінде қолдануға байланысты проблемаларды шешуге бірыңғай тәсілді әзірлеу тұрғысынан тұрақты талдауды және өзгерістерді талап етеді. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасын өзгерту, жетілдіру туралы немесе қандай да бір жаңа нормаларды енгізу туралы кез келген ұсыныс тек таза логикалық дәлелдерге ғана емес, сондай-ақ жетілдіру ұсынылатын қылмыстық іс жүргізу нормаларының тиімділігін зерделудің нақты практикалық нәтижелеріне де сүйенуге тиіс. Осы мақала авторлардың қолданысында бар материалдардан: құқық қорғау органдарының қызметкерлеріне (прокурорларға, тергеушілерге, анықтаушыларға), судья, адвокаттарға Қазақстан Республикасының қылмыстық іс жүргізу заңнамасын жетілдіру мәселелері бойынша жүргізілген сауалнама нәтижелеріне негізінде отырып дайындалған. Сауалнама барысында жиналған респонденттердің жауаптарын талдай отырып, авторлар бүгінгі таңда ҚР ҚПК-нің кейбір мәселелері бойынша отандық ғалымдардың пікірлеріне сәйкестік жүргізіп, тиісті қорытындылар жасалады.

Түйін сөздер: қылмыстық процесс, сотқа дейінгі тергеу, қорғалуға құқығы бар куә, қылмыстық сот ісін жүргізу, процессуалдық келісім.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-128-105-113>

Осы жұмысты орындау барысында біз Google платформасын пайдалана отырып нақты қойылған сұрақтармен сауалнама нысанын жасап, содан кейін (<https://docs.google.com/forms/d/10eD>) сілтемесін құқық қорғау органдарының өкілдеріне, атап айтқанда, Қарағанды, Павлодар, Шығыс Қазақстан облысы прокуратурасының тергеушілеріне, Қарағанды қаласы ІІБ-нің тергеушілері мен анықтаушыларына жіберілді. Сонымен қатар, бұл сауалнама автордың жеке парақшасы арқылы «Facebook» әлеуметтік желісінде жарияланған.

Жүргізілген сауалнама нәтижелері бүгінгі таңда ҚР Қылмыстық процесстік кодексінде сот ісін жүргізуді айтарлықтай күрделендіретін нормалар бар екенін көрсетті. Бұл сауалнама барысында сұралған респонденттердің жауаптарымен расталады. Осылайша, тәжірибе қолданушыларға аса түсінікті емес және оларды қолдануда қиындық тудыратын сәттерді анықтау үшін респонденттерге келесі сипаттағы сұрақтар қойылды:

1. ҚР Қылмыстық процесстік кодексінде қарама-қайшы нормалар бар ма?
2. Қылмыстық процессті жүргізуді қандай нормалар қиындатады?
3. Қылмыстық істі сотқа беру мерзімдерінде проблемалар бар ма?
4. СДТБТ (сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімі) -да қандай кемшіліктер бар?
5. Сотқа дейінгі тергеу сатысында қылмыстық істерді тергеу мерзімінде проблемалар бар ма?
6. Қылмыстық іс жүргізу заңнамасының нормаларын жетілдіру бойынша қандай ұсыныстар бар?

Әрине, бір мақаланың шеңберінде сауалнама жүргізген адамдардан алынған жауаптардың барлық тізбесін ашып көрсету мүмкін емес, сондықтан біз бүгінгі күні алаңдаушылық және түсінбеушілік тудырған ҚР ҚПК-нің бірқатар маңызды баптары мен ұғымдарына тоқталуды жөн көрдік.

I. Іс жүргізу келісімі және кінәні мойындау туралы мәміле.

ҚР-ның жаңа қылмыстық процестік кодексінің жаңашылдығы процестік келісімнің енгізілуі болып табылады. ҚПК-нің 7-бабының 37) тармағында аталған ұғымға келесідей анықтама беріледі: « процестік келісім – қылмыстық процестің кез келген сатысында прокурор мен күдікті, айыпталушы немесе сотталушы немесе сотталған адам арасында осы Кодексте көзделген тәртіппен және негіздер бойынша жасалатын келісім». Процестік келісім туралы жаңа ҚПК-нің басқа да нормаларында айтылады. Алайда, толық нақтылау қажет, өйткені бұл институт әлі де бәріне түсінікті емес және практиктер арасында көптеген сұрақтар тудырады. Осылайша, осы институттардың қалай қолдану керектігін толық түсінбеген респонденттер арасында (негізінен прокуратура қызметкерлері) келесі сипаттағы мәселелер туындаған:

- Прокуратура қызметкерлерінің процестік келісім жасау туралы өтінішхаттарды қарау мерзімдерінің түсініксіз болуы. (Заң прокурор мен қорғау тарапының процестік келісімін қисынды мерзім ішінде жасау керектігін көздейді. Бұл ретте көрсетілген қисынды мерзімді айқындау кезінде қандай критерийлерді басшылыққа алу керек екендігі анық емес).

- Алынған ақпаратты оның келісім жасау үшін жеткіліктілігі тұрғысынан бағалау бойынша прокурордың іс-әрекетін регламенттеудің белгісіздігі

- Прокурор келісім жасауы керек пе, содан кейін ғана алынған ақпараттың шынайылығы мен іске асырылуын тексеруге кірісуі керек пе, немесе алдымен ол ақпаратты бағалау мақсатында белгілі бір тексеру әрекеттерін жүргізуі керек пе, содан кейін келісім жасауы керек пе?

- Аса ауыр қылмыс жасағаны үшін айыпталушы адаммен ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімін қандай прокурор жүргізетіні анық емес, себебі бұл жағдайда сотқа дейінгі тергеуді қадағалау және айыптауды қолдау аумақтық емес, облыстық прокуратурамен жүзеге асырылады. Істі тергеуді тікелей қадағалайтын немесе сотта айыптауды қолдайтын прокурор келісім жасасуға құқылы ма?

Құқықтанушылар атап өткендей, Қазақстанның бұрынғы қылмыстық және қылмыстық процестік құқығы процестік келісім ұғымын тікелей қамтымаған. Мысалы, ҚК-нің 67-бабында (татуласуға байланысты қылмыстық жауаптылықтан босату) қылмыс жасаған адамды жәбірленушімен татуласқан жағдайда қылмыстық жауаптылықтан босату мүмкіндігі мен шарттары көзделген. Бірақ заң шығарушы қылмыс жасаған адамды татуласу кезінде өзінің кінәсін ресми түрде мойындауға міндеттемеген [1].

Процестік келісімді жасасу тәртібі ҚР ҚПК-нің 13-бөлімінде реттелген. Заңда іс жүргізу келісімдерінің екі түрін жасау мүмкіндігі көзделген: кінәні мойындау туралы мәміле нысанында – онша ауыр емес, ауырлығы орташа не ауыр қылмыстар бойынша - күдікті, айыпталушы келтірілген күдікпен, айыптаумен келіскен жағдайда; ынтымақтастық туралы келісім нысанында - қылмыстық топ жасаған қылмыстарды, өзге де адамдар жасаған аса ауыр қылмыстарды, сондай-ақ экстремистік және террористік қылмыстарды ашуға және тергеп-тексеруге ықпал ету кезінде барлық санаттағы қылмыстар бойынша (ҚПК-нің 612-бабы).

Кінәні мойындау туралы мәміле күдіктінің, айыпталушының осындай келісімді жасауға еркін білдіруін, егер олар күдік, айыптауға, іс бойынша бар дәлелдемелерге, келтірілген зиянның сипаты мен мөлшеріне дау айтылмаса, сондай-ақ егер жәбірленуші осындай мәмілені жасаумен келіссе (ҚПК-нің 613-бабы) болжайды.

Тәжірибе көрсеткендей, келісу рәсімдері институты енгізілген сәттен бастап Астана қаласының соттары келісу өндірісінде 63 қылмыстық істі қарады, оның ішінде 11 – і орташа ауырлықтағы қылмыстар бойынша, 52-і ауыр қылмыстар бойынша. Барлық қылмыстық істер кінәні мойындау туралы келісім түріндегі іс жүргізу келісімдері бойынша келісу өндірісінде қаралды.

Ынтымақтастық туралы келісім бойынша қаралған қылмыстық істер жоқ, бұған мынадай факторлар әсер етеді: сот-тергеу тәжірибесінің болмауы, келісу рәсімдері мен қолдануға қатысты заңның кейбір нормаларының жетілмегендігі және т.б. [2].

Осы институтты іске асырудың басты проблемасы сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында қылмыстық қудалау органының күдіктіге (айыпталушыға) прокурорға өтініш білдіру не оған іс жүргізу келісімін жасау туралы өз келісімін білдіру құқығы түсіндірілмейтіні болып табылады.

Сонымен қатар, қылмыс жасады деп күдік келтірілген адамдарға, сондай-ақ сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында жәбірленушілерге іс жүргізу келісімінің мәні түсіндірілмейді, мұндай мәмілені жасау салдарына қатысты адамдарды жаңылыстыру фактілері бар. Осыған байланысты соттар қылмыстық істерді жаңа іс жүргізу келісімін жасау үшін прокурорға қайтаруға мәжбүр.

ҚР ҚПК-сі 616-бабының 1-бөлігінің 10-тармағының талаптарына сәйкес процестік келісімде жәбірленушінің іс жүргізу келісімін жасауға келісімі көрсетілуге тиіс. Жәбірленушінің іс жүргізу келісімін жасауға келісімін қалай және қандай нысанда алуға тиіс екендігі заңда жазылмаған.

Сотқа келіп түскен іс жүргізу келісімдерінде жәбірленушілердің нақты келісімі жоқ, бұл кейіннен істі келісу өндірісінде қарауды қиындатады.

Сұрау салынған респонденттер-прокурорлар кінәні мойындау мәміле түрінде процестік келісімді жасау үшін міндетті шарттың бірі жәбірленушінің процестік келісім жасауға келісімі болып табылады, бұл ҚР ҚПК-сі 613-бабы 1-бөлігінің 3-тармағында тікелей көзделген. Алайда, осы бапта да, ҚР ҚПК-сінің 63-тарауында да бұл келісім қандай нысанда ресімделуге тиіс екендігі көрсетілмеген. Бұл мәселе ҚПК-нің 616-бабында кінәні мойындау туралы мәміле нысанында процестік келісімді жасау тәртібі белгіленуімен, процестік келісіміге прокурор, адвокат, айыпталушы және оның қорғаушысы қол қояды деп көрсетілген. Осыған байланысты жәбірленушінің аталған келісімге қол қою құқығын заңды түрде бекіту қажет.

Өз кезегінде, жаңа келісу рәсімдері институтының маңыздылығы мен маңыздылығын, процестік келісімдерді дұрыс қолданудың маңыздылығын ескере отырып, біз қылмыстық қудалау органының ҚІЖК-нің 63-тарауының ережелерін қолдануды түсіндіру жөніндегі жұмысын күшейтуді және жандандыруды ұсынамыз. Сондай-ақ процестік келісімімен істі прокурорға жіберген кезде тергеу мерзімін үзуді көздесін.

Өкінішке орай, осы баптың шеңберінде оның көлемділігіне байланысты ынтымақтастық туралы іс жүргізу келісімі мен мұндай келісімнің салдары қалай регламенттелетінін көрсету мүмкін емес. Мұны болашақта жасауға болады деп ойлаймыз.

II. Іс бойынша сот ісін жүргізуді тоқтата тұру және сотқа дейінгі тергеу мерзімдерін тоқтату.

ҚР ҚПК-нің 45-бабы да біздің назарымызды аудартты, себебі құқық қорғау органдарының қызметкерлері «Сотқа дейінгі тергеп-тексеру сатысында қылмыстық істі тергеу мерзімінде қандай проблемалар бар?» деген сұраққа жауап бере отырып дәл осы бапқа назар аударады. Сондай-ақ үзілген мерзімдерді босатқан кезде тексеру мерзімдерін ұзарту қажеттілігі. Осыған байланысты, респонденттер белгілеген келесі ұсыныстарды баяндау орынды деп санаймыз:

- «ҚПК-де сараптаманы тағайындауға байланысты мерзімдерді үзуді қайтару қажет. Сонымен қатар, сотқа дейінгі тергеу мерзімдерін 6 айға дейін ұзарту процесті жүргізуші органның бірінші басшысына жүктелсін деп ойлаймыз. Белгіленген мерзімнен артық прокурормен ұзартады, бірақ бұл ретте кінәлі тұлғалардың жауапкершілігі туралы мәселе қойылады, бұл шарттар ведомстволық бақылау деңгейін арттырады деп ойлаймыз».

- «Тергеу мерзімі үзілген және аяқталған (2 айлық және т.б.) қылмыстық істер бой-

ынша тергеу әрекеттерін жедел жүргізу қажет болған жағдайда, прокурорда сотқа дейінгі тергеу мерзімдерін жедел ұзарту мүмкіндігі көп жағдайда болмайды. Тергеушінің қылмыстық істі қайта жаңартуы тергеушінің тағы бір айлық сотқа дейінгі тергеу мерзімі бар деп саналуы үшін сотқа дейінгі тергеу мерзімдерін ұзартпай, осындай істер бойынша тергеу әрекеттерін жүргізуге рұқсат ету қажет».

Біз өз кезегінде сараптама тағайындауға байланысты сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдерін үзу және іс бойынша сот ісін жүргізуді тоқтата тұру мүмкіндігін көздеу қажеттілігімен келісеміз, себебі сараптама ұзақ уақыт бойы созылуы мүмкін (45-бап).

«Сотқа дейінгі тергеу мерзімдерін үзу» институтын қолдануға байланысты мәселелерді регламенттеу мақсатында оны «іс бойынша іс жүргізуді тоқтата тұру» институтынан нақты ажырату және тергеу мерзімдерін үзу кезеңінде тергеу мерзімдерін үзуге негіз болған мән-жайларды жою мақсатында қажетті іздестіру іс-шараларын және жасырын тергеу әрекеттерін жүргізу мүмкіндігін көздеу қажет.

III. Сотқа дейінгі іс жүргізудің басталуы және сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімі (СДТБТ).

Біздің құқық қорғау органдарының қызметкерлері үшін ҚР ҚПК-нің ең проблемалық институты СДТБТ (сотқа дейінгі тергеудің бірыңғай тізілімі), ал дәлірек айтқанда, оның «кемшіліктері» болып табылады. Бұл мәселені көтере отырып, практикалық қызметкерлер мыналарды атап өтеді:

- Қылмыстық құқық бұзушылық құрамы жоқ фактілерді тіркеу.

- СДТБТ-де тіркеусіз бастапқы тергеу әрекеттерін (сараптама тағайындау) жүргізудің мүмкін еместігі.

Енгізілген жаңа СДТБТ институтының мәнін талдай отырып, профессор Г. Ж. Сүлейменованың осы тақырып бойынша сыни түрде айтылған дәлелдерін келтіруге болады.

Біз практик-респонденттерден алған жауаптарды және Г. Ж. Сүлейменованың сөздерін салыстыра отырып, осы институтқа қатысты оның сақтығы негізді болған деген қорытындыға келдік. Яғни, жоғарыда көрсетілген сауалнамаға жауап берушілердің «олқылықтарды» қоспағанда, осы мәселені егжей-тегжейлі аша отырып, ҚР ҚПК-нің 23-тарауының (сотқа дейінгі іс жүргізудің басталуы) бүгінгі күні СДТБТ бөлігінде «кемшіліктері» бар деп айта аламыз.:

1) өтінішті (хабарламаны) СДТБТ-да тіркегенге дейін тексеру жүргізудің бұрғыланған мүмкіндігі сақталады. ҚІЖК-де қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін көрсететін жеткілікті деректер болмаған кезде арызды тіркемеуге мүмкіндік беретін ережелер бар. Бұл ретте заң шығарушы емес, қалай жеткіліктілігі белгіленуі мүмкін. Ретінде өткізбей, қандай да бір тексеру әрекеттерін орнатуға болады мұндай жеткіліктілігі?

Осылайша, қылмыстық заңмен құқық бұзушылық белгілерін көрсететін деректердің жеткіліктілігін анықтау мақсатында өтінішті тіркеусіз тексеру жүргізуге мүмкіндік беріледі. Бұл ретте ҚПК-де шұғыл тергеу әрекеттерін жүргізгеннен кейін қылмыс белгілері анықталмаған жағдайда қылмыстық қудалау органдарының әрекеттері мен шешімдері көзделмеген. Сонымен қатар, бұл жағдайда СДТБТ-ға себеп тіркелуге жататындығы және қандай іс жүргізу актісі шығарылуға тиіс екендігі туралы (ҚПК-сі сотқа дейінгі тергеуден бас тарту туралы қаулы шығару мүмкіндігін қарастырмайды) мәселе реттелмеген?

Бұдан басқа, осыған байланысты басқа да мәселе туындайды: қылмыстық құқық бұзушылық белгілерін көрсететін деректердің жеткіліктілігін тексеру үшін шұғыл тергеу әрекеттері қандай уақыт ішінде жүргізілуге тиіс? Бұл сұраққа жауапты анықтау органдарына сотқа дейінгі тергеу басталған сәттен бастап есептелетін 5 күн ішінде шұғыл тергеу әрекеттерін жүргізуді ұсынатын ҚПК-нің 196-бабының 2-бөлігі береді. Ал басталуы тіркелген сәттен не бірінші кезек күттірмейтін тергеу әрекеті жүргізілген кезден бастап белгіленеді (ҚПК-нің 179-бабының 1-бөлігі). Мұндай регламенттеу арыздарды бірден емес, 5 күн өт-

кеннен кейін тіркеуге мүмкіндік береді, сол мерзім ішінде қылмыстық қудалау органдары күдіктілерді қарап-тексеруді, тінтуді, алуды, куәландыруды, ұстауды және олардан жауап алуды, жәбірленушілер мен куәлардан жауап алуды және басқа да тергеу әрекеттерін жүргізе алады (ҚПК-нің 196-бабының 1-бөлігі). Осылайша, егер ҚПК-нің 1997 ж. жасалған (дайындалып жатқан) қылмыс туралы тіркелген өтінішке байланысты тергеу әрекеттерінің шектеулі шеңберін жүргізу арқылы тергеуге дейінгі тексеру жүргізу мүмкіндігіне жол берген болса, онда ҚПК-тің жаңа редакциясы арыздарды тіркемей, шұғыл тергеу әрекеттерін жүргізуге мүмкіндік береді.

2) жоғарыда айтылғандардан көрсетілгендей, заң шығарушы сотқа дейінгі тергеу мерзімінің басталуын айқындауды қарама-қайшы регламенттеген. Сонымен, ҚПК-нің 180-бабының 1-бөлігіне сәйкес, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыруға себеп болған кезде қылмыстық қудалау органы істі өндіріске қабылдау туралы қаулы шығарады. Бұл үшін мұндай қаулы шығарылған, жеткілікті ғана қабылдауға себеп. Алайда, ҚПК-нің 192-бабының 2-бөлігі сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімі арыз тіркелген сәттен бастап есептеледі, ал ҚПК-нің 192-бабының 1-бөлігі, ҚПК-нің 179-бабы сотқа дейінгі тергеп-тексерудің басталуын СДТБТ-ға өтінішті тіркеумен ғана емес, сондай-ақ өтінішті тіркегенге дейін жүргізуге жол берілетін бірінші шұғыл тергеу әрекетін жүргізумен де байланыстырады.

Сондықтан, мерзім СДТБТ-да өтінішті (хабарламаны) тіркеген сәттен емес, сотқа дейінгі тергеуді жүзеге асыруға себеп болған (қабылдаған) сәттен бастап есептелуі тиіс деген қисынды [3].

V. «Қисынды мерзімдер».

Жауап алу барысында біздің назарымызды өзіне тартқан тағы бір жауап, бұл сотқа дейінгі тергеу сатысында қылмыстық істі тергеу мерзімінде «қисынды мерзімдер» ұғымы практиктер тарапынан белгілі бір түсініспеушілікке алып келеді.

Шынында да, ҚПК-де қандай да бір құқықтық салдарға әкеп соқпайтын декларативті норма болып табылатын «қисынды мерзім» ұғымы енгізілді. Мәселен, ҚПК-нің 192-бабының 1-бөлігі қисынды мерзімді айқындау кезінде «қылмыстық істің құқықтық және нақты күрделілігі, сотқа дейінгі іс жүргізуге қатысушылардың іс жүргізу құқықтарын іске асыруы, сотқа дейінгі тергеп-тексеруді жүзеге асыратын адамның сотқа дейінгі іс жүргізуді уақтылы жүзеге асыру мақсатында өз өкілеттіктерін іске асыру тәсілі сияқты мән-жайлар ескерілуге тиіс» деген. Осы баптың 2 — тармағы сотқа дейінгі тергеп-тексеру мерзімдерін белгілейді-анықтау істері бойынша ол алдын ала тергеу істері бойынша бір айдан және екі айдан аспауға тиіс, ал осы баптың 4-бөлігі мерзімдерді ұзарту тәртібін белгілейді. Бірақ бұл кезде заң шығарушы қылмыстық қудалау органдары қандай жағдайларда ҚПК-нің 192-бабының 1-бөлігінде (ақылға қонымды мерзім) тергеу мерзімінің ұзақтығын негіздеуге сілтеме жасай алатынын, ал олар қандай жағдайларда ҚПК-нің 192-бабының 2 және 4-бөліктерінде белгіленген тергеудің шектелген мерзімдерін басшылыққа алуға тиіс екендігін көздемеген. Сонымен қатар, заңмен тергеу мерзімінің қисынды екенін кім және қандай тәртіппен белгілейді, ұисынды мерзім бұзылған жағдайда қандай құқықтық салдарлар пайда болады деп белгіленген жоқ.

VI. Қорғалуға құқығы бар куә.

Біз жүргізген сауалнаманы талдау көрсеткендей, тәжірибелік қызметкерлер «қорғауға құқығы бар куә» ұғымында айқындық пен нақтылауды көргісі келеді.

ҚР ҚПК-де қорғалуға құқығы бар куәнің жағдайының түсініксіз болуына қатысты пікірлерді отандық ғалымдар бірнеше рет айтқан. Осылайша, А. Н. Ахпанов, А. Л. Хан сияқты ғалымдар қорғауға құқығы бар куәнің құқықтық және іс жүргізу мәртебесін реттейтін заңнамаға талдау жасай отырып, келесі қорытындылар мен ұсыныстарды жасады (әрине, келіспеу қиын):

- заң шығарушы айғақтарының дербес дәлел көздері маңызы бар куәлардың екі түрін ажыратады;

- қорғалуға құқығы бар куә мәртебесін алу сәті сотқа дейінгі тергеу органы шығарған қаулы болуға тиіс;

- қорғалуға құқығы бар куә мәртебесін анықтау үшін құқықтық негіз: тергеу органының шешімі, прокурордың нұсқауы немесе куәнің өзінің еркін білдіруі;

- егер қорғалуға құқығы бар куә айғақтар берудің іс жүргізу міндеттерінен бас тарту құқығын пайдаланса, онда бұл осындай бас тартқаны үшін заңды жауапкершіліктің басталуына байланысты қандай да бір теріс салдарға әкеп соқпайды;

- егер қорғалуға құқығы бар куә ұсынылған күдіктенуден өзінің қорғалуын жүзеге асыру мақсатында айғақтар беруге ниет білдірсе, онда оған үшінші тұлғаларға қатысты көрінеу жалған айғақтар бергені үшін қылмыстық жауапкершілік туралы ескертіледі, бұл ретте оның жауап алу кезінде айғақтау немесе кемсіту сипатындағы мәселелерге қатысты «үнсіздік» құқығы сақталады, бұл туралы хаттамаға белгі қойылады;

- қорғалуға құқығы бар куәнің көрсетілген мәртебеде болуын аяқтау сәті оны күдікті деп тану туралы қаулы не қорғалуға құқығы бар куә мәртебесінде болуын аяқтау туралы қаулы болып табылады.;

- айғақтары туындаған күдіктенуден қорғау үшін негіз болған өтініш берушінің немесе куәнің жауаптылығы қорғалуға құқығы бар куәнің тексерілетін оқиғаға қатыстылығы дәлелденбеуі салдарынан емес, өздері берген мәліметтердің көрінеу жалған екендігі дәлелденген жағдайда ғана болуы тиіс.;

- қорғалуға құқығы бар куәға бюджет қаражаты есебінен тегін заң көмегін алу құқығы таратылады [4].

Егер осы субъектіге қатысты шетелді айтатын болсақ, онда ағылшын-саксондық құқық жүйесі елдерінің қылмыстық процестерінде сотталушының оған жауап беруге келіскен жағдайда куәдан жауап алу рәсімі қолданылады және ол жалған жауап бергені үшін және соттың сұрақтарына жауап беруден бас тартқаны үшін қылмыстық жауаптылықта болады. Осылайша, ағылшын-саксондық қылмыстық іс жүргізу құқығы күдіктінің немесе айыпталушының айғақтары түрінде дәлелдемелердің дербес көзін бөлмейді. Олардың айғақтары куәлік айғақтарға жатады. Алайда куәгердің айыптаушы сипаттағы сұрақтарға жауап беруден бас тарту құқығы сақталады

Алынған деректерді талдай отырып, ҚР қылмыстық заңнамасындағы, атап айтқанда 2014 жылғы 4 шілдедегі Қылмыстық іс жүргізу кодексінде проблемалар мен олқылықтар сөзсіз бар және белгілі бір пысықтауды талап етеді деген қорытынды жасай аламыз. Бұл проблемалы мәселелер 2016 жылғы 18 қарашадағы парламенттік тыңдауларда да көтерілді, онда Қазақстан Республикасының Бас Прокуроры Жақып Асанов сөз сөйлеп, қылмыстық заңнаманың бес кемшілігін атап өтті [5].

Сондай-ақ, жедел анықтау және алдын ала тергеу (ҚР ҚІЖК 190-бабы), қылмыстық теріс қылықтар бойынша хаттамалық іс жүргізу (ҚР ҚІЖК 55-тарауы) институттары тергеу практикасы күтіліп отырған нәтиже бермегенін мойындайтын осы тыңдауларда ҚР ПМ Министрінің сөз сөйлеуін де ескермеуге болмайды. Тергеушілер мен анықтаушыларға түсетін жүктеме 3-5 есе өскен кезде бұрынғы ҚІЖК-мен салыстырғанда сотқа дейінгі тергеу мерзімдері бір жарым есе ұлғайды. Қылмыстық теріс қылықтар туралы істердің көпшілігі қысқартылады, себебі олар бойынша іс жүргізу қиындатылды. Әрбір бесінші қылмыстық істі прокурор қосымша тергеуге қайтарады.

Егер сауалнаманы қабылдаған респонденттердің, яғни бүгінгі күні қолданыстағы ҚПК-сімен жұмыс жасап жатқан адамдардың пікірін мұқият қарайтын болсақ, онда Бас прокурор мен ПМ министрі айтқан «кемшіліктердің» пысықтауды қажет ететін проблемалардың толық тізімі емес, өйткені оларды жоймай жаппай сот-тергеу қателіктеріне және

олардың салдары ретінде қылмыстық сот ісін жүргізу саласына тартылған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерінің бұзылуына әкеп соқтырады.

Қорытындылай келе, аталған мақалада көтерілген барлық сұрақтар жүргізілген сауалнама және жаңа қылмыстық процесілік кодексін қолдану саласындағы жоғарыда аталған проблемаларға күн сайын тап болатын қолданыстағы практик-респонденттердің жауаптарының деректерін талдау негізінде жасалғанын атап өткіміз келеді. Әрине, практиктер мен ғылым өкілдері арасында «кемшіліктердің» барлық маңыздылығын түсінетін және оларды әр уақытта көтеретін тұлғалар бар.

ҚР ҚПК жаңа редакциясын талқылау және қабылдау кезеңінде біздің ғалымдарымыз көтерген мәселелер негізсіз болып табылмайтынын және бүгінгі таңда заңнаманы қолдану практикасына түсініксіз болып табылатындығын сеніммен айта аламыз.

Егер сұралған респонденттер бойынша статистиканы көрсетер болсақ пайыздық қатынаста ол келесідей көрінеді:

Прокуратура қызметкерлері-38,7 %;

Судьялар – 9,7 %;

ІІМ қызметкерлері-29 %;

Басқалары (адвокаттар, жоғары оқу орындарының өкілдері, заңгерлер) – 22,6 %.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Лопатко И. Проблемные вопросы применения. [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.zakon.kz/4731216-problemnye-voprosy-primeneniya.html> (дата обращения: 10.08.2019)
- 2 Мергенова Г. Процессуальное соглашение – новый этап к сотрудничеству. [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.zakon.kz/4757112-processualnoe-soglashenie-novyyj-jetap.html> (дата обращения: 14.07.2019)
- 3 Сулейменова Г.Ж. Проблемы коллизий норм новой редакций УПК РК с основополагающими принципами уголовного процесса. [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.zakon.kz/4682684-problemy-kollizijj-norm-novojj-redakcii.html> (дата обращения: 18.07.2019)
- 4 Ахпанов А.Н., Хан. А.Л. О процессуальном статусе свидетеля, имеющего право на защиту: теоретические и прикладные аспекты. [Электронный ресурс]. - URL: <http://www.zakon.kz/4750061-o-processualnom-statuse-svidetelja.html> (дата обращения: 15.08.2019)
- 5 Выступление Генерального Прокурора Жакипа Асанова на парламентских слушаниях [Электронный ресурс]: - URL: <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/video/vystuplenie-generalnogo-prokurora-zhakipa-asanova-na-parlamentskih-slushaniyah> (дата обращения: 21.08.2019)

Б.Р. Сембекова, Р.Н. Шайхаденов

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан,
Казахстан*

Вопросы совершенствования Уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан в стадии досудебного расследования (на основе анализа опроса действующих практических работников)

Аннотация. Складывающаяся в условиях активного законодотворческого процесса правоприменительная практика, требует постоянного анализа и изменения, с точки зрения поиска путей совершенствования уголовно-процессуальной деятельности, и выработки единообразного подхода к

разрешению проблем, связанных с практическим применением нового закона. Всякое предложение об изменении, совершенствовании уголовно-процессуального законодательства или о введении каких-либо новых норм обязательно должно опираться не только на чисто логические аргументы, но и на конкретные практические результаты изучения эффективности тех уголовно-процессуальных норм, которые предлагается совершенствовать. Настоящая статья подготовлена на основе имеющихся в распоряжении авторов материалов: результатов опроса действующих работников правоохранительных органов (прокуроров, следователей, дознавателей), судей, адвокатов по вопросам совершенствования уголовно-процессуального законодательства Республики Казахстан. Анализируя собранные в ходе опроса ответы респондентов, авторы проводят параллели с высказываниями и аргументами отечественных ученых по некоторым имеющимся проблемам в УПК РК на сегодняшний день и делают соответствующие выводы.

Ключевые слова: уголовный процесс, ЕРДР, досудебное расследование, свидетель, имеющий право на защиту, уголовное судопроизводство, процессуальное соглашение

B. R. Sembekova, R. N. Shaikhadenov

L. N. Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Issues of improvement of the Criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan at the stage of pre-trial investigation (based on the analysis of the survey of existing practitioners)

Abstract. The law-enforcement practice that develops in the context of an active legislative process requires constant analysis and change, in terms of finding ways to improve criminal procedure, and the development of a uniform approach to solving problems associated with the practical application of the new law. Any proposal to amend or improve criminal procedure legislation or to introduce any new rules must necessarily be based not only on purely logical arguments, but also on the concrete practical results of studying the effectiveness of those criminal procedure rules that are proposed to be improved. This article is prepared on the basis of materials available to the authors: the results of a survey of existing law enforcement officials (prosecutors, investigators, investigators), a judge, lawyers on improving the criminal procedure legislation of the Republic of Kazakhstan. Analyzing the respondents' answers collected during the survey, the authors draw Parallels with the statements and arguments of domestic scientists on some existing problems in the CPC of Kazakhstan today and draw appropriate conclusions.

Keywords: criminal process, pre-trial investigation, witness entitled to defense, criminal proceedings, procedural agreement.

References

- 1 Lopatko I. Problemnye voprosy primeneniya [Problematic issues of application]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.zakon.kz/4731216-problemnye-voprosy-primeneniya.html> (accessed: 10.08.2019)[in Russian]
- 2 Mergenova G. Processualnoe soglashenie – novyi etap k sotrudnichestvu [Procedural agreement is a new stage of cooperation]. [Electronic resource]. Available at: <http://www.zakon.kz/4757112-processualnoe-soglashenie-novyjj-jetap.html> (accessed: 14.07.2019) [in Russian]
- 3 Suleymenova G. J. Problemy kollizii norm novoi redakcii UPK RK s osnovopolagayushimi principami ugolovnogo processa [The Problem of conflicts of norms of new editions of the code of criminal procedure with the fundamental principles of criminal trial. [Electronic resource.]. Available at: <https://www.zakon.kz/4682684-problemy-kollizijj-norm-novojj-redakcii.html> (accessed: 18.07.2019) [in Russian]
- 4 Ahpanov A. N., Khan. A. L. O processual'nom statuse svidetelya, imeyushago parvo na

zashitu: teoreticheskie i prikladnye aspekty. [On the procedural status of a witness entitled to defense: theoretical and applied aspects. [Electronic resource]. Available at: <http://www.zakon.kz/4750061-o-processualnom-statuse-svidetelja.html> (accessed: 15.08.2019) [in Russian]

5 Vystuplenie Generalnogo Prokurora Zhakipa Asanova na parlamentskih slushaniyah [Speech by Prosecutor General Zhakip Asanov at parliamentary hearings] [Electronic resource]. Available at: <http://prokuror.gov.kz/rus/novosti/video/vystuplenie-generalnogo-prokurora-zhakipa-asanova-na-parlamentskih-slushaniyah> (accessed: 21.08.2019) [in Russian]

Сведения об авторах:

Сембекова Б.Р. – Заң ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті қылымыстық-құқықтық пәндер кафедрасының профессоры, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Шайхаденов Р.Н. –Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті қылмыстық-құқықтық пәндер кафедрасының 3 курс докторанты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Sembekova B.R. - Candidate of legal Sciences, Professor of the Department of criminal law disciplines of L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Shaikhadenov R.N. - 3rd year doctoral student of the Department of criminal law disciplines of L. N. Gumilyov Eurasian national University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

МРНТИ 21.15.47: 10.45.01

З.И. Уткельбаева

Египетский университет исламской культуры «Нур Мубарак»

Алматы, Казахстан

(E-mail: abrali@mail.ru)

Наследственное право в исламском законодательстве и его отличие от других правовых систем

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы связанные с периодом развития мусульманского наследственного права и его месте и значении в исламском праве. В становлении наследственного права особая роль принадлежит разработанным нормам и принятыми решениями учеными правоведами. Правовая система наследственного права в Исламе существенно отличается от других правовых систем. Настоящим исследованием была предпринята попытка проанализировать возникновение систематизации наследственного права в различные периоды его становления, раскрыть основные постулаты, условия наследования, препятствия, вследствие которых наследники не допускаются к принятию наследства, основные принципы передачи наследственных прав, доли каждого наследника. Вопросы связанные с отличием распределения наследственных долей в исламе и его отличие от других правовых систем является важным не только с позиции религиозно-правовых норм, но и с изучением в нем местных особенностей и конкретных правовых споров.

Ключевые слова: наследственное право в Исламе, Фараид, мазхаб, исламское право, ученые богословы, ижитхад.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-114-126>

Введение

Развитие исламского права с начала его становления и распространения было представлено как конфессиональное право и отличалось от канонического права стран Европы тем, что регулировало не только сферы общественной и церковной жизни, но и выступало в качестве всеохватывающей и всеобъемлющей нормативной системы, утвердившейся в целом ряде стран Азии и Африки. Со временем нормы исламского права вышли далеко за пределы Ближнего и Среднего Востока и распространили свое действие на Среднюю Азию и часть Закавказья, на Северную, а также частично Восточную и Западную Африки и на ряд стран Юго-Восточной Азии. Однако столь бурное и широкое распространение ислама и шариата повлекло за собой большее проявление в нем местных особенностей и различий при толковании отдельных правовых институтов, и решений конкретных правовых споров (Жидков О.А, Крашенинникова Н.А., Савельев В.А., 2001). Мусульманская правовая система, как и любая система права определяет отношение к собственности и имуществу. Исламскими учеными была разработана концепция собственности, которая отражает образ жизни мусульман и их участие в политической, экономической и культурной деятельности. Основными вопросами в развитии средневековой мусульманской мысли стали труды, изучающие государственные финансы, налоги, наследство, завещание, а также имущественный статус различных слоев населения (Сюкияйнен Л., 2004). Институт наследования и

завещания в исламском праве занимает важное значение не только с позиций религиозно-правовых норм, связанных с семейно-брачными имущественными отношениями, но и стороны философско-этических норм, выраженных в соблюдении справедливости и уважения по отношению к каждому наследнику. Эволюция наследственного права развивалась в его тесной связи с историческими преобразованиями и формированием исламского права в целом, тем самым подразделяя его на два основных этапа: доисламский и исламский. В доисламский период наследственные правоотношения, как и все другие отрасли права, регулировались нормами обычного права арабских племен, отличавшихся не только своей архаичностью, но и отсутствием какой-либо регламентации. Письменные источники данного периода практически отсутствовали. Система наследования и ее основа были общепринятыми и несправедливыми. Мусульманское наследственное право возникло на территории Аравийского полуострова и считалось правовым обычаем арабов. Институт наследования, очередность и круг наследников и их доли не распределялись, но несмотря на это, эти основы были гармоничны с социальной жизнью арабских племен и их способами приобретения имущества. Он заключался в введении войн, набегов и захвате трофеев, являвшихся главным способом обогащения, и это то, что было под силу только мужчинам, и где роль женщин и детей была ущемлена ограничивая их в правах. Наследовать могли лишь те, кто мог носить оружие, владеть мечом, метать копье, скакать на лошади и содержать семью, а этим занимались только мужчины (Басюни Д.А., 2013). Таким образом, наследственное право доисламского периода основывалось на признании принципа гендерного превосходства мужчин и практическим отсутствием прав женщин. Процесс развития мусульманского наследственного права суннитского толка неразрывно взаимосвязан с эволюцией развития исламского законодательства в рамках Арабского халифата при деятельности Пророка Мухаммада начиная с VII века, правления четырех праведных халифов и крупнейших империй Омеядского и Абасидского халифата. Свое дальнейшее утверждение оно получает в рамках правовых – юридических школ и ученых богословов, приобретя статус самостоятельной отрасли права. Таким образом становление и развитие мусульманского наследственного права можно разделить на три основных периода (Таблица 1):

Таблица 1

Периоды становления и развития мусульманского наследственного права

Периоды развития наследственного права в Исламе		
Домазхабный период	Раннемазхабное развитие	Позднемазхабное развитие
(VII-нач. VIII вв.)	(VIII-конец X в.)	(конец X в.-по настоящее время)

Это период деятельности Пророка Мухаммада и правления четырех праведных халифов Абу Бакра ас-Сыдыка, Умара ибн Хатаба, Усмана ибн Аффана и Али ибн Абу Толиба, а также все высказывания сподвижников Пророка Мухаммада, табиитов, поколение следующее после сахабов и их последователей, разъясняющие высказывания Пророка Мухаммеда и принимавшие свои решения согласно традиции преемственности с применением поиска решений в спорных делах по вопросам наследования. Настоящий этап времени был характерен принятием правовых установок, составляющих не только юридическо-нормативную часть, но и включавших в себя религиозную догматику исламской религии (Sohail S., 2011).

Целью и задачами данного исследования является анализ развития эволюции наследственного права и его реформация, а также в исследовании приемственности передачи наследственных прав в исламском законодательстве.

Институт наследования в исламском законодательстве и история его формирования

являются малоизученными, что делает данное исследование актуальным не только в исламском праве, но и для всего правоведения в целом. Интерес к исламскому праву взаимосвязан с изучением его основных отраслей, так как они регулируют основные положения правоприемственности между мусульманами, а также являются малоизученными со стороны научного подхода.

В процессе исследования были применены методы перевода и анализа текста, сопоставительный метод, метод герменевтики.

Методологической и теоретической базой данного исследования являются труды отечественных и зарубежных ученых в области наследственного права исламской религии. Лучшими знатоками наследственного права домазхабного периода считаются такие сподвижники Пророка Мухаммада как Умар ибн аль Хаттаб, Зейт ибн Сабит, Али ибн Толиб, Абу Муса аль Ашари, Абдаллах ибн Масуд и другие (Изудинов Н., 2017). Именно с этого момента начинают рассматриваться вопросы, связанные с положением женщин и детей, раздел наследственных долей, наследование по причине кровности и родства, наследование по причине усыновления, наследование по причине хиджры и братства мухажиров и ансаров, наследование по причине клятвы, наследование восходящего родства, как например наследование бабушки по отцу и по матери согласно принятию решения Умар ибн Хаттаба, положение наследования дедушки с братьями и т.д. (Мухаммад Али ас-Сабуни, 2014). Данный период формирования наследственного права, относящиеся к периоду Пророка Мухаммеда, можно разделить на два этапа: до хиджры (переселение) и после хиджры: мекканский (609-622 гг.) и мединский (622-630 гг.). Первый мекканский период характеризуется ниспосланием Пророку Мухаммаду Откровений, в которых излагались основополагающие принципы наследственного права и провозглашались права целых групп населения, т.е. тех, кто согласно доисламскому традиционному арабскому праву были лишены права на наследование, как например женщины, дети и рабы (Дадашев муса Бахтияр оглы, 2018). Об этом упоминается в Священном Коране сура ан-Ниса (Женщины) 7 аят, где приводятся положения о правах женщин и малолетних детей:

هُنَّ مَلَاقٌ أُمَّةٌ نَّوْبَرُقُ أَلْأَوَّلِ كَرَّتْ أُمَّةٌ بِي صَنْعَ لَاجِرْل
أَصُورُفَمَّ أَبِي صَنْعَ رُثْكَ وَأُ

Мужчинам – доля из того, что оставили родители и родственники. И женщинам – доля из того, что оставили родители и родственники: мало оно из того или много – такова предписанная доля.

В данном аяте подчеркивается, что наряду с мужчинами, женщины также имеют долю в наследстве, оставленном родителями и родственниками. И в восьмом аяте:

أَفُورُعَمَّ أَلْوَاقُ هَلْ أَوْلُوقُ وَهُنَّ مَهُوقُ زَرَأْفُ نِي كَسَمَلْ أَوِي مَاتِي أَوِي بَرُقُ أَلْأَوَّلِ وَأُفَمَّ سَقْلَ رَضَحَ أَذِأُو

И когда при разделе [наследства] присутствуют родственники, сироты и мискины (нищие), то наделяйте их из него и говорите им слово доброе.

Раздел – совет правообладателей, собравшихся для распределения наследства. Стало быть, на совете по разделу имущества, помимо правообладателей, могут присутствовать и другие родственники, а также сироты и крайне бедные – мискины.

«И когда при разделе [наследства] присутствуют родственники, сироты и бедняки (мискины), то наделяйте их из него...» (Крачковский И.Ю., 1991).

По мнению большинства ученых-богословов, причинами ниспослания данных аятов были следующие предпосылки, переданные в хадисах:

От Джабира (Да будет доволен им Аллах) передается: «Меня навестил Пророк (С.А.С)

и Абу Бакр ас-Сыдык, когда я находился без сознания, Пророк Мухаммад попросил воды и сделал омовение потом брызнул на меня водой, после чего я пришел в себя и спросил: «О Пророк! Как мне поступить с моим имуществом? И он не ответил нечего пока не были ниспосланы аяты о наследстве», и тогда был ниспослан данный аят (Абдуль ал-газиз ибн Абдуллах Банбази, 2014).

Существует и другие хадисы, например, о том, что Аус бин Сабит аль-Ансари скончался в Медине и оставил жену и троих дочерей, сыновья дяди умершего (Аса) по отцовской линии, которых звали Сувайд и Гарафжа, выступили с завещанием от его имени и забрали его имущество, не оставляя его жене и дочерям нечего из наследства. Тогда жена Аус бин Сабит аль-Ансари обратилась к Пророку Мухаммаду с данным вопросом. Пророк вызвал Сувайд и Гарафжа спросив их об этом, на что они ответили ему: «О Пророк! Ее дети не скачут на лошади, не владеют оружием, и не сражаются с врагами», на что ответил Пророк: «Уходите до тех пор, пока Аллах не поведает мне насчет этих женщин», и тогда были ниспосланы данные аяты:

Сура ан-Ниса: 5 аят, и решение пророка Мухаммада принятого на основании откровения суры ан-Ниса 5 аят был следующим:

Для женщины одну восьмую доли наследства, а для дочерей две третьих, а остаток от наследства для братьев равномерно.

Хадис от Тиризи и Абу Дауда, ибн Маджа от Джабара ибн Абдуллаха о том, что жена Сагда бин ар-Рабиига обратилась к Пророку Мухаммаду: О Пророк, Сагд погиб, сражаясь с тобой при Ухуде, оставив двух дочерей и своего брата, и его брат намеревается забрать то, что оставил Сагд. Действительно на женщинах женятся из-за их имущества. Пророк Мухаммад не ответил ей. Затем она пришла снова нему: О Пророк, а как же дочери Сагда? На что Пророк ответил: «Позови ко мне его брата», и когда он пришел и Пророк Мухаммад сказал ему: заплати его дочерям две трети, а для его жены одну восьмую, а для тебя то что останется (Ибн Маджа, Глава Фараид: 2092).

Анализируя данные хадисов, мы узнаем то, что на момент данного Откровения арабы относились несправедливо к женщинам и ничего не давали им из наследства их мужей и родителей, утверждая, что они не сражаются с врагами и не охраняют или добывают трофеи. Поэтому было принято решение на основании приведенного аята, в котором было прямое указание на то, что женщины имеют право на наследство. И это решение было сложным для арабов, так как оно противоречило их обычаю настолько, что они хотели отменить или забыть эти нормы.

В хадисе ибн Джарира от ибн Аббаса передается, когда были ниспосланы нормы наследственного права (фараид), в которых Аллах вменил в обязанность то, что наследуют дети и родители, это не понравилось некоторым людям. И они сказали: Как можно отдать женщине одну четвертую или одну восьмую, дать дочери половину и дать ребенку, если нет среди них ни одного кто бы мог сражаться с врагом и добывать трофеи» и они не упоминали об этом хадисе и надеялись на то, что Пророк забудет или отменит его, и некоторые из них сказали: «О Пророк! Разве мы дадим дочерям половину того что оставил ее отец, в то время как она не скачет на лошади и не убивает врага, и ты дашь ребенку наследство, в то время как он не принес никакой трофей». Анализируя данные хадисы, мы приходим к выводу о том, что наследование в отношении женщин и детей в доисламский период было несправедливым, и это входило в обычное право арабских племен, но с приходом ислама и ниспосланием Откровения Пророку Мухаммаду арабы были вынуждены признать права наследования в отношении их. Мединский период был характерен активной судебной деятельностью Пророка Мухаммада и четырех праведных халифов, а также все судебные решения сподвижников Пророка Мухаммада и их последователей в вопросах формирования и регулирования наследственных правоотношений. В данный период возникают вопросы,

связанные с усыновлением, переселением из Мекки в Медину, становлением мусульманского государства, принятие наследства по причине клятвы между мусульманами. Одним из важных вопросов был акт усыновления, так как обычай усыновления был распространен среди арабов в доисламский период и продолжал действовать и в период начала распространения ислама. Из истории ислама известно то, Пророк Мухаммад до начала ниспослания Откровения освободил от рабства и усыновил Зейда ибн Хариса, назвав Зейдом ибн Мухаммад, и это продолжалось до тех пор, пока не были ниспосланы 4-5 аяты 33суры Ахзаб (Сонмы):

لَعَجَّ أَمُو مُكَيْتَاهُمْ أَنْهُمْ نَوْرَهُ أَظَّتْ يِيْ أَلْأَلْ مُكَيْجَ أَوْزَا لَعَجَّ أَمُو هِفْوَجَ يِيْ فَنِيْبَلَقَ نَمْلُ جِرْلُ دَلَلَا لَعَجَّ أَمُو
لِيْبَسَلَا يِدْهِيْ وَهُوَ قَحْلَا لَوْقِيْ دَلَلَا أَوْ مَكْهَ أَوْفَابَ مَكْلُوقَ مَكْلُذْ مَكْءَانَ بَأْ مَكْءَايْ عَدَا

Не устроил Аллах для человека двух сердец внутри, и не сделал ваших жен, которых вы называете хребтом матери, вашими матерями, и не сделал ваших приемышей вашими сыновьями. Это – только ваше слово в ваших устах, а Аллах говорит истину, и он ведет по пути.

سَيَلُوْ مَكَيْلِ أَوْ مَوْنِيْ دَلَا يِيْ فَنِيْ مَكْنُ أَوْ خِإْفَ مَهْءَا بَأْ أَوْ مَلْعَتَ مَلْ نِإْفَ دَلَلَا دِنْعُ طَسْقَا وَهُوَ مَهْيُ أَبِإْلِ مَهْوَعُ دَا:
أَمِيْ حَرَّ أَرْوْفَعُ دَلَلَا نَأْ كَوُ مَكْبُؤْلُقُ تَدَمَعَتَ أَمْ نَكْلُ وَهَبَ مُتَأَطَخَا أَمِيْ فَنِيْ حَأْنُ جُ مَكْيَلَع

Возводите их к их отцам, это более справедливо у Аллаха, а если не знаете их отцов, то это – ваши братья в вере и ваши близкими. Нет на вас греха, в чем вы ошиблись, а только в том, что замыслили ваши сердца, Аллах – Прощающий, Милосердный (Крачковский И.Ю., 1991).

Следующие аяты Священного Корана по мнению ученых богословов несут прямое указание на отмену прав наследования приемных детей. Одним из важных вопросов при становлении мусульманского государства были вопросы, связанные с наследованием по причине хиджры и союза заключения братства между мухажирами (переселенцами) и ансарами (местными жителями Медины, принявших ислам). После переселения из Мекки в Медину новообращенные мусульмане начали наследовать по причине хиджры и братства, т.е. заключения союза между ансарами Медины и мухажирами Мекки. И если был выбор между завещанием наследства между братом мухажиром и не мухажиром, предпочтение отдавалось брату мухажиру. По мнению исламских ученых руководствующихся хадисом, переданным от ибн Аббаса указание на данное действие содержалось в 8 суре аль-Анфаль (Трофеи) 72 аят Священного Корана.

كَيْلُؤَا أَوْ رَصَنَوَا أَوْ أَوْ نِيْ دَلَا أَوْ دَلَلَا لِيْبَسَلَا يِيْ فَنِيْ مَهْسُفْنَا أَوْ مَهْلُ أَوْ مَابَ أَوْ دَهَاجَا أَوْ رَجَاهَا أَوْ مَانِيْ دَلَا نَ
مَكْؤُورِصَنَتْسَانَا أَوْ أَوْ رَجَاهَا يِيْ تَحْ عَيْشَ نَمْ مَهْبَتِيْ أَلَا نَمْ مَكْلُ أَمْ أَوْ رَجَاهَا يِيْ مَلُوْ أَوْ مَانِيْ دَلَا أَوْ ضَعَبَ أَيْ لُؤَا مَهْضَعَبَ
رِيْ صَبَ نَوْلْمَعَتَ أَمْبَ دَلَلَا أَوْ قَأْتِيْ مَهْنِيْ بَوُ مَكْنِيْ بَ مَوْقِيْ لَعَالَا رُصَنَلَا مَكْيَلَعَفَنِيْ دَلَا يِيْ فَنِيْ

Поистине, те, которые уверовали и выселились, и боролись своим имуществом и душами на пути Аллаха, и те, которые дали убежище и помогли, – эти близкие друг другу. А те, которые уверовали, но не выселились, – нет у вас никакой близости к ним, пока они не выселятся! А если они попросят у вас в религии, то на вас лежит помощь, если только не против того народа, между которыми и вами есть договор. И Аллах видит то, что вы делаете! (Крачковский И.Ю., 1991).

Позднее данное указание было утверждено в 6 аяте 33суры аль-Ахзаб (Сонмы).

بِأَتِكَ يِيْ فَنِيْ ضَعَبَبَ يِيْ لُؤَا مَهْضَعَبَ مَأْحِرَالَا وَلُؤُوا أَوْ مَهْتَاهُمَا هُجْ أَوْزَا أَوْ مَهْسُفْنَانَا نَمْنِيْ مَوْمُإِبِإِلَ يِيْ لُؤَا يِيْ بِنَلَا
أَرْوُطْسَمَ بِأَتِكَ يِيْ فَنِيْ كَلْذَنَّاكَ أَفْؤُرْعَمَ مَكْيَلُؤَا يِيْ لُؤَا أَوْ لَعَالَا نَأْ أَلَا نِيْ رَجَاهُمَلَا أَوْ نِيْ مَوْمُإِلَا نَمْ دَلَلَا

Пророк ближе к верующим, чем они сами, а супруги его – их матери. И обладатели родства – одни ближе к другим по книге Аллаха, чем верующие и чем мухаджиры. В соответствии с предписанием Аллаха, кровные родственники ближе друг к другу, чем верующие и мухаджиры. Разве вы сделаете добро своим близким? Это в Книге начертано. (Хранимой скрижали) (Крачковский И.Ю., 1991: 260).

Т.е. кроме тех, кто наследует по Исламу и хиджре, и это было до тех пор, пока не были ниспосланы аяты Корана отменяющие данное указание в 33 суре аль Ахзаб (Сонмы) 6 аят:

رُّوْطُسَمَ بَاتِكُنَا يَفْ كَلِذَّنَا

Интерпретируя данный текст учеными богословами были рассмотрены два варианта комментирования данных слов: первое: «вы наследовали по хиджре согласно Писанию», второе: «завещание тому, кто не унаследовал», и то что наследования по союзу братства между мухаджирами (переселенцы из Мекки в Медину) и ансарами (местные жители Медины) было временным указанием, т.к. этот закон был обусловлен необходимостью укрепления связей между мусульманами и становлением мусульманского государства ,по причине того, что мухаджиры оставили все свое имущество в Мекке и нуждались в моральной и материальной поддержке мусульман Медины для установления связи между мусульманами и создания крепкого государства, и позднее, когда была открыта Мекка, были укреплены связи между мусульманами и хиджра уже не считалась обязательной ,согласно словам Пророка: «нет хиджры после открытия ,но есть старание и намерение», это установление на наследование по причине хиджры и союза братства было отменено данным текстом Священного Писания.

Наследование по клятве

В традициях арабийский племен существовала норма относительно наследования клятвой, т.е. путем объявления между двумя людьми клятвы о братстве. При Пророке Мухаммаде данное действие получило свое дальнейшее продолжение, например, он объявил братом своего зятя, Али ибн Талиба. Арабы широко использовали данную норму, по причине гарантии уверенности того, что их имущество или их действия в случае смерти не будут утеряны или оно не достанется людям отнюдь не близким им. Но, данная ситуация также имело место во время продолжительного путешествия, когда путник находился не один а его сопровождал попутчик, или когда один мужчина был связан с другим мужчиной словами клятвы, которая заключалась в следующем: моя кровь твоя кровь, моя смерть твоя смерть, ты мой наследник я твой наследник, ты потребуешь за меня, а я за тебя, если один из нас умрет раньше, то второй становится наследником 1/6 доли всего наследства, и только после этого остальные наследники смогут поделить его. Об этом упоминается в 4 суре ан-Ниса (женщины) 33 аят:

نَاكَ دَلَلَانِ مُهَبِّي صَنَّمُوهَاتُ أَفْمُكُنْ أَمْيَأْتَدَقَعَنْ يَدَلْ أَوْ نُوْبَرْقُ أَلْ أَوْ نَادِلْ أَوْلَا كَرَّتْ أَمَّ يَلْ أَوْمَ أَنْ لَعَجَلْ كَلْوِ
أَدِي هَشْ غَيْ شَلْ كَلْ ع

Каждому мы сделали наследников в том, что оставили родители и близкие, а те, с которыми ваши клятвы укрепили договор, – давайте им их долю. Поистине, Аллах – всякой вещи свидетель! (Крачковский И.Ю., 1991: 56).

Затем данный аят был отменен текстом Священного Корана и клятвенный договор утратил свою юридическую силу. Об этом упоминается в суре аль-Анфаль 74- 75 аят:

يَفِضُ عَجَبِي لَوْ أَمْضُ عَجَبِي مَأْحَرًا لَأَوْلُوهُ أَوْ مَكْنَمَ كَيْلُ وَفَأَمْ كَعَمَ أَوْ ذَهَابًا وَ أَوْ رَجَاهُ وَ دُعَابِي نَمَ أَوْ نَمَانِي ذَلَّ أَوْ
مَيْلِي عَجَبِي شَيْشَ لَكَبَ لَلَّ أَنْ إِرْدَلَّ إِبَاتِك

«А те, которые уверовали, которые приютили и помогли, они верующие; обязательством для них – прощение и щедрый удел. А те, которые уверовали потом и выселились, и боролись вместе с вами, – они из вас: обладатели же родства – одни ближе другим в писании Аллаха. Поистине, Аллах о всякой вещи знающ! (Крачковский И.Ю., 1991: 115).

Данного мнения придерживались большинство ученых богословов, но мнение ученых ханафитов в данном вопросе отличается и наследование по клятве не считается отмененным, а наоборот считают его последующим за наследованием по родству и по кровности ввиду отсутствия таковых. например: если умер человек, и у него не оказалось ни одного из родственников, кроме «брата по клятве», то тогда все наследство покойного переходит к нему. Таким образом: Применительно к мусульманскому наследственному праву раннего средневековья можно выделить следующие его принципы: принцип гендерного приоритета, принцип справедливости, принцип общинности, принцип этичности, принцип приоритетности. Развитие мусульманского семейного и наследственного права VIII-X вв. самым теснейшим образом связано с их становлением в VII в. – в период возникновения и окончательной победы на Аравийском полуострове Ислама, VII в. представлял собой этап становления важнейших основополагающих институтов мусульманского семейного и наследственного права, которые были зафиксированы в Коране и Сунне, в частности, сформулированы основополагающие условия заключения брака, права и обязанности супругов и детей, основополагающие условия и принципы бракоразводного процесса, определены категории лиц, имеющие право на наследование, условие наследования и пр. Отсутствие существенных разногласий между богословами-правоведами в вопросе наследственного права можно объяснить детальной регламентацией данных вопросов в предыдущую эпоху правового развития мусульманского права в VII в., когда мусульманское право в целом, носило казуальный характер В мусульманском наследственном праве раннего средневековья женщину нельзя рассматривать как дискриминируемого наследника, поскольку меньшие доли, получаемые женщинами-наследницами, компенсировалась правом женщин на махр (свадебный выкуп) и нафака (содержание).

Раннемазхабный период

В результате арабских завоеваний и распространению ислама с момента VII-XIII веков привело к образованию арабского халифата от Атлантики на западе до персидского залива на востоке. Мусульманская экспансия и арабская культура выявили недостаточность тех устоев на которых основывалось мусульманское право. Те сведения, которые содержались в Коране и Сунне и вошли в шариат имели сравнительно мало юридических положений, и они не могли удовлетворить мединское общество, даже при жизни Пророка Мухаммада, а тем более решить вопросы огромной империи, населенной народами, которые отличались друг от друга социально-экономическими и культурными особенностями. С появлением новых общественных структур в экономической и культурной жизни халифата возникла необходимость совершенствования мусульманского права, создания новых правовых норм, трансформации старых юридических представлений, которые бы отражали потребности развивающихся отношений, охраняли интересы богатых купцов, феодалов, мусульманского духовенства. Одновременно, эти нормы должны были считаться с правовыми традициями завоеванных народов. Тогда и появляются первые мазхабы – правовые школы, которые оказали влияние на дальнейшее развитие мусульманского права. Все мусульманско-правовые школы развивались в рамках одного направления и отличались друг

от друга в юридическом отношении тем, что при общих исходных позициях использовали различные рациональные способы формулирования позитивного права на основе которых применяли различные нормы по частным просьбам. К X веку среди суннитов окончательно сложились четыре основные правовые школы – ханафитская, маликитская, шафиитская и ханбалитская, согласно учению которых до сих пор живут мусульмане большинства стран Ближнего и Среднего Востока. Все эти юридические школы были названы по именам их основателей, которые еще в раннем Средневековье сформулировали ряд юридических правил и элементов вводя их в мусульманское право. При этом опираясь на основные источники Коран и Сунну. Эти юридическо-богословские школы выводили правила, из подробных доказательств и шли самостоятельными путями исследований, не выходя за рамки мусульманского законодательства (Ван ден Берг Л.В.С., 2005: 24). Поиск правил поведения в основе которого лежит рациональное толкование общих постулатов или многозначных положений Корана и Сунны, либо в случаи их отсутствия получил название Иджтихад (усердие, прилежание, настойчивость), который позволял поиск большинства норм регулирующих взаимоотношения между людьми. Иджтихад играет важную роль так как является гарантом соответствия шариата различным историческим, национальным, культурным, и иным условиям. Правовед, занимающийся исследованием и поиском таких нормы путем извлечения новых правил для решения данных вопросов в пределах шариата называется мужтахидом (Крушинская Е.В., 2009). Мазхабное (юридическо-правовые школы в Исламе) развитие наследственного права – это период, когда создается богатейшее научное наследие мусульманского права. Труды последующих поколений ученых богословов представляли собой комментарии, рассуждения, разъяснения и изложение работ предшественников. Данный этап по праву можно назвать этапом всеобщей активности, научной зрелости, продуктивного глубокого поиска, бесстрашного соперничества, абсолютного иджтихада (поиск новых решений) и свободного суждения. В этот период были созданы труды по различным дисциплинам мусульманского знания: такие как, коранические науки, хадисоведение (наука о хадисах), вероучение, арабский язык, фикх, наследственное и семейное право, рецитация Корана и его толкование, но религиозные науки требовали более четкой классификации и письменной фиксации. В результате чего возникает множество различных школ, каждая из которых стремилась превзойти другую, без разницы являлась ли она действующей в области фикха, арабской грамматики, математики или естествознания. Факторами, побуждающие к возрождению и подъему научной активности на данном историческом этапе стало покровительство и внимание правителей к мусульманскому праву и факихам (ученые правоведы), множество разнообразных правовых случаев, контакт с народами, представляющими другие культуры. Великий ученый имам Аль-Газали пишет о том, что главными целями шариата для человечества являются пять основ – это сохранение религии, жизни, разума, потомства и имущества. И все, что не противоречит данным целям является благом для мусульман, а то что противоречит считается злом. Например, опекуном распоряжающимся имуществом и выдающим замуж дочь, в первую очередь назначается отец, если же нет отца, его место занимает бабушка и так далее согласно порядку. Данная последовательность установлена прежде всего для заботы над своим подопечным с целью устранения и предотвращения вреда. Верующие мусульмане должны бережно относиться к своей стране, не допускать несправедливого отношения к людям и соблюдать «благоразумность», под данным термином имам аль-из ибн Абду-Салим понимал «умение грамотно распоряжаться своим имуществом» (Рафик Ю., 2015). Но также существовали дополнительные комментирующие нормы – это фетвы и решения авторитетных ученых-богословов, имеющих право на их вынесение. Например, к ним можно отнести фетвы отдельных мусульманских богословов-правоведов и сподвижников применительно к установленному порядку передачи наследства категории лиц, как в форме обязательных долей, так и необязательных долей.

Обязательными долями обладают наследники первой очереди, права чьих установлены Кораном и Сунной. К обладателям необязательных долей относятся наследники второй очереди. К ним относятся решения, принятые учеными богословами единогласным решением Ижма (единогласное мнение ученых). К наследникам обязательной доли можно отнести супругов, восходящее родство (отец, мать), нисходящее родство (дети). К наследованию необязательных долей относятся боковые наследники (родные, единокровные и единокровные братья и сестры), дети боковых наследников (сыновья родного и единокровного брата), дяди (родной и единокровный дядя) и дети дядей (сыновья родного и единокровного дяди). Мусульманский богослов, один из самых выдающихся знатоков основ исламского права Мухаммад Амин ибн Умар ад-Димашки, известный как ибн Абидин (род. 1198 г. – 1784г. по хиджре), автор многочисленных трудов в области фикха (исламская юриспруденция), арабского языка, тафсира (толкования Корана), хадиса и других наук, дал следующее определение науки наследования: «Наука Фараид (наука о наследственном праве в Исламе) – это наука основ фикха и математики, которая определяет право каждого наследника на наследство». Следовательно, данное определение указывает на то, что наука Фараид изучает права и порядок наследования, его основные положения, условия наследования, препятствия, которые делают его недоступным, причины, которые вытекают из этого, лиц, которые имеют право на наследство по наследованию и без наследования, доля каждого наследника, прекращение и отказ от наследства, аннулирование наследства, т.е. это знание правил на основе которых определяет право каждого наследника на наследство, и это наука, которая рассматривает совокупность общих юридических и математических правил, с помощью которых устанавливается доля каждого наследника на наследство» (Басюни Д.А., 2013). Большую роль в становлении института наследования сыграли арабские и персидские математики, сформулировав правила вычисления наследственных долей применив к ним правило линейных уравнений. Одним из первых основоположников вычисления наследственных долей был знаменитый ученый математик и основатель «Бейт аль хикма» (Дом мудрости) аль-Хорезми (783-850 г. по хиджре) (Muhammad bin Yazid Ibn Majah al-Qazvini). Его научный труд как начальное руководство по практической математике «Китаб аль джабраль мукабала...» в первой теоретической части начинается с рассмотрения уравнений первой и второй степени, а в двух заключительных разделах переходит к практическому применению алгебры в вопросах наследования, также «книга о завещаниях» посвященная математическим задачам, возникающим при разделе наследства в соответствии с мусульманским правом. Также о роли математиков из Персии упомянул академик В.В. Бартольд (Бартольд В.В., 1963). Первые самостоятельные труды по наследственному праву начали появляться после эпохи сахабов, в период табиитинов. Данном список указывает на хронологию развития наследственного права согласно научному труду:

1. Большинство ученых считают первыми трудами написанным по наследственному праву это труд Абу Бакра Аюб ибн Абу Тамима ас-Сижистани «Фараид Аюб аль-Басри», Абу Бакр Аюб ибн Аби Тамима ас-Сижжистани, был из табиитинов, и умер в 131 году по хиджре.

2. Фараид ат-Тахауи: аль-Аби Жагфар Ахмад ибн Мухаммад ал-Мисри аль-Ханафи, автор труда: «Понятие и проблемы доказательств» Умер в 321 г. хиджры.

3. «Фараид Ибн Абд ал-Барр: Юсуф ибн Абдуллах аль-Куртуби аль-маликии, один из известных представителей маликитского мазхаба, который написал следующие труды: «ат-тамхид» (Введение), «аль Истизкар» и многих других работ, умер в 463 г. хиджры.

4. Фараид Аби Насыр аль-Марвази: и он сказал о себе следующее: «... наша книга о наследстве имеет больше 1000 страниц».

5. Фараид аби-Рашид Мубашшир ибн Ахмад ибн Али ибн Ахмад ар-Рази аш-Шафии, умер в 569 г. хиджры,

6. «Фараид ибн аль-Либан: Мухаммад ибн Абдуллах аль-Мисри, умер в 402 г. хижры.
7. Фараид Аби Наср: Ахмад ибн Мухаммад ибн Али аль-Багдади ал-Ханафи, автор собраний собранных в томе: «Основные вопросы наследования».
8. «Фараид ал-Ашнахии: Аби ал-Фадл Абдуль Азиз Али Ашнахи аш-Шафии, умер в 550г.хижры.
9. «Фараид аль-Кулаби: Маули Мухаммад ибн Бир Али, умер в 981г.хиджры
10. «Фараид Туркмани»: Ахмад ибн Усман ибн Собих аль-Жаузажани ал-ханафи, умер в 744 г. хижры.
11. «Фараид Тимурташи», известный как Ахмад ибн Исмаил ат-Тимурташи ал-Хаузарамии, аль-ханафи, умер в конце 600 г. хижры
12. Аль-Фараид Ал-Жугдия: шейх имам Аби Мухаммад Ал-Хасан-ибн Али ибн-Ажгад-ас-Сакли ал- малики
13. «Фараид-Ал Хуфи» Факих Аби Ал-Касим Ахмад ибн Мухаммад ибн Халиф Ашбили. Умер в 580 г. хижра
14. «Ал-Фараид Ар-Рахибия»: Аби Абдуллах Мухаммад ибн Алиибн Мухаммад ибн аль-Хасан ар-Рахибии умер 577 году.
15. «Фараид Шихаб ад-дин»: он судья Абу Хамид Ахмад ибн Махмуд ибн Али, автор сборника для легкого заучивания.... «Сокращенный облегченный сборник для заучивания».
16. «Фараид ас-Сыгани»: имам Хасан ибн Мухаммад ал-Ханафи умер в 650 г. хижре
17. «Фараид Таши. Кубра до..... Ал-Маули Ахмад ибн Мустафа. Умер в 968 г. хижре
18. «Фараид ал Усмани» шейх Имам Бурхан ад-дин Аби аль-Хасан Али ибн Аби Бакр Ал-Маргинани. Автор «Хидая». Умер 593 году. Сказал автор «Хидая»после «хамд» Восхваления это собранное называется ал-Османи краткое изложение «кашаф аз-Зунун»-1243-1351 (Мухаммад Анур ал-Бадхашани, 1413: 4).

Заключение

Таким образом, исследовав полученный материал применив метод сравнительного анализа мы смогли проанализировать эволюцию развития наследственного права в исламском законодательстве и его отличие от других правовых систем, мы видим то, что институт наследования и завещания развивался в тесной взаимосвязи с историческими преобразованиями и формированием исламского права в целом. Учеными правоведами был внесен неоценный вклад путем иджтихада в вопросах, решения которых являются актуальными и для современных мусульман. Наследственное право преобрело нормативную-правовую систему, приобрета статус самостоятельной отрасли права. а также исследовать приемственность передачи наследственных прав в исламском законодательстве.Свое дальнейшее утверждение оно получает в рамках правовых – юридических школ и ученых богословов, приобрета статус самостоятельной отрасли права. Становление и развитие мусульманского наследственного права можно разделить на три основных периода:

Дальнейшие фетвы (богословско-правовые заключения) относились к второстепенным вопросам. Этот период можно разделить на три этапа:

- XI-XV вв. – продолжение развития математических способов расчета наследственных долей.

- XV-XX вв. – данный период в целом, характеризуется продолжением осмысления мусульманских наследственно- правовых норм и математических способов расчета наследственных долей;

- XX-XXI вв. – развитие мусульманского наследственного права в рамках развития национального права тех стран, в которых мусульманское право лежит в основе законодательства.

Список литературы

- Muhammad bin Yazid Ibn Majah al-Qazvini. Sunan Ibn Majah. (- URL: <https://www.sunnah.com/ibnmajah/23>).
- Sohail S. Hussaini. Inheritance: The Laws of Inheritance in Islam: Third edition. Outskirts Press, 2011.
- Абдуль ал-газиз ибн Абдуллах Банбази. Мактаб ал тавфикия. - Египет, 2014.
- Бартольд В.В. Сочинения. Т. II, Ч. 1., М., 1963.
- Басюни Д.А. Наследство и обязательное завещание в Исламском праве. - Египет: Каир, 2013.
- Ван ден Берг Л.В.С. Основные начала мусульманского права. - Москва, 2005.
- Дадашев муса Бахтияр оглы. Формирование института семейного и наследственного права в Арабском Халифате (VIII-X вв.): автореф. диссертации к.ю.н., Москва, 2018.
- Жидков О.А., Крашенинникова Н.А., Савельев В.А. История государства и права зарубежных стран. - Часть 1., - М., 2001.
- Ибн Маджа. Сунаан Ибн Маджа. Сборник хадисов. Хадис Хасан Ибн Маджа. Глава Фараид: № 2092.
- Изудинов Н. Исламское наследственное право. IslamDag.ru: <http://islamdag.ru/vse-ob-islame/46853>, 26 июля 2017.
- Крачковский И.Ю. Коран. - Москва, 1991.
- Крушинская Е.В. Специфика мусульманского правопонимания через призму особенностей его источников: автореф. диссертации к.ю.н., Астана, 2009.
- Мухаммад Али ас-Сабуни. Наследство в исламском законодательстве освещенное в Коране и Сунне: Бейрут, 2014.
- Мухаммад Анур ал-Бадхашани Разъяснение ал-Фараид ас-Сиражи. - Пакистан, 1413.
- Рафик Ю. Фикх имущественных отношений (пер. с араб. Джамиля Аджи., М.: Центр исслед. Исламской экономики при Унте короля Абдуль-Азиза, 2015)
- Сюкияйнен Л. Мусульманское право собственности: юридическое осмысление религиозных постулатов // Электронный научный журнал «Отечественные записки», -2004. №6. - URL: http://magazines.russ.ru/oz/2004/6/2004_6_9-pr.html

З.И. Уткельбаева

Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университеті, Алматы, Қазақстан

Ислам құқығындағы мұрагерлік құқық және оның басқа құқық жүйелерінен айырмашылығы

Аңдатпа. Бұл мақалада исламдық мұрагерлік туралы заңның даму кезеңіне және оның орнына қатысты мәселелер, сондай-ақ оның ислам құқығындағы маңызы талқыланады. Мұрагерлік заңын әзірлеу кезінде заңгерлер ғалымдары жасаған ережелер мен шешімдерге айрықша назар аударылады. Исламдағы мұрагерлік құқықтың құқықтық жүйесі басқа құқықтық жүйелерден айтарлықтай ерекшеленеді. Осы зерттеумен оның қалыптасуының әр түрлі кезеңдерінде мұрагерлік құқықты жүйелендірудің туындауын талдауға, негізгі постулаттарды, мұрагерлік шарттарын, олардың салдарынан мұрагерлердің мұраны қабылдауға жіберілмейтін кедергілерін, мұрагерлік құқықтарды берудің негізгі принциптерін, әрбір мұрагердің үлесін ашуға әрекет жасалды.

Түйін сөздер: исламдағы мұрагерлік туралы құқық, Фараид, мазһаб, ислам құқығы, ғалымдар, иждтхад.

Z.I. Utkelbayeva

Nur-Mubarak Egypt University of Islamic Culture, Almaty, Kazakhstan

Inheritance law in Islamic law and its difference from other legal systems

Abstract. This article discusses issues related to the period of development of Muslim inheritance law and its place, as well as its significance in Islamic law. In the development of inheritance law, a special role belongs to the developed rules and decisions made by scholars of law. The legal system of inheritance law in Islam differs significantly from other legal systems. This study was an attempt to analyze the emergence of systematization of inheritance law in different periods of its formation, to reveal the basic postulates, conditions of inheritance, obstacles, due to which heirs are not allowed to accept inheritance, the basic principles of transfer of inheritance rights, the shares of each inheritance. Issues related to the difference in the distribution of hereditary shares in Islam and its difference from other legal systems is important not only from the standpoint of religious and legal norms, but also the study of local peculiarities and specific legal disputes.

Key words: inheritance law in Islam, Faraid, mazhab, Islamic law, theologians, izhithad.

References

Muhammad bin Yazid Ibn Majah al-Qazvini. Sunan Ibn Majah. (Sunnah.com: <https://www.sunnah.com/ibnmajah/23>).

Sohail S. Hussaini. Inheritance: The Laws of Inheritance in Islam: Third edition (Outskirts Press, 2011).

Abdul' al-gaziz ibn Abdullah Banbazi. Maktab al tawfikija [Abdul al-ghaziz ibn Abdullah Banbazi. Maktab al tawfikiya] (Egypt, 2014)

Bartold V.V. Sochinenija [Works], Moscow 2 (1) (1963)

Basjuni D.A. Nasledstvo i objazatel'noe zavesshanie v Islamskom prave [Inheritance and Mandatory Testament in Islamic Law] (Egypt: Cairo, 2013)

Van den Berg L.V.S. Osnovnye nachala musul'manskogo prava [Van den Berg L.V. S. The main principles of Islamic law] (Moscow, 2005)

Dadashev musa Bahtijar ogly. Formirovanie instituta semejnogo i nasledstvennogo prava v Arabskom Halifate (VIII-X vv.) [Dadashev musa Bakhtiyar oglu. Formation of the institution of family and inheritance law in the Arab Caliphate (VIII-X centuries)] (Moscow, 2018)

Zhidkov O.A., Krasheninnikova N.A., Savel'ev V.A. Istorija gosudarstva i prava zarubezhnyh stran [Krasheninnikova N.A., Savelyev V.A. History of the state and law of foreign countries] (1) (Moscow, 2001)

Ibn Madzha. Sunan Ibn Madzha. Sbornik hadisov. (Hadis Hasan Ibn Madzha. Glava Faraid: 2092) [Ibn Maja. Sunan Ibn Maja. Collection of Hadith. (Hadith Hassan Ibn Maja. Head Faraid: 2092)]

Izudinov N. Islamskoe nasledstvennoe parvo [Islamic inheritance law] . (IslamDag.ru: <http://islamdag.ru/vse-ob-islame/46853>, 26.07.2017)

Krachkovsky I.Yu. Koran. (Moscow, 1991)

Krushinskaya E.V. Specifika musul'manskogo pravoponimaniya cherez prizmu osobennostej ego istochnikov [The specificity of Muslim legal understanding through the prism of the peculiarities of its sources] (Ph.D. dissertation, Astana, 2009)

Muhammad Ali as-Sabuni. Nasledstvo v islamskom zakonodatel'stve, osveshhennoe v Korane i Sunne [Muhammad Ali al-Sabuni. Inheritance in Islamic law highlighted in the Qur'an and Sunnah] (Beirut, 2014)

Muhammad Anur al-Badhashani. Razyasnenie al-Faraid as-Sirazhii [Muhammad Anur al-

Badhashani. Clarification of al-Faraid al-Syrah. (Pakistan 1413)

Rafik Ju. Fikh imushhestvennyh otnoshenij (per. s arab. Dzhamilja Adzhi., M.: Centr issled. Islamskoj jekonomiki pri Unte korolja Abdul'-Aziza, 2015) [Rafik Y. Fikh property relations (trans. From Arabic. Jamil Aji., Moscow: Center for the Study of Islamic Economics under Unte King Abdul-Aziz, 2015)]

Sjukijajnen L. Musul'manskoe pravo sobstvennosti: juridicheskoe osmyslenie religioznyh postulatov. (Jelektronnyj nauchnyj zhurnal «Otechestvennye zapiski», №6, 2004), http://magazines.russ.ru/oz/2004/6/2004_6_9-pr.html [Syukiyaynen L. Muslim property law: legal interpretation of religious postulates. (Electronic scientific journal «Domestic Notes», No. 6, 2004), http://magazines.russ.ru/oz/2004/6/2004_6_9-pr.html]

Сведения об авторе:

Уткельбаева З. - PhD, Египетский университет исламской культуры Нур-Мубарак, факультет Исламоведение, ул. аль-Фараби, 73, Алматы, Казахстан.

Utkelbayeva Z. - PhD student, Nur-Mubarak Egyptiyan University of Islamic Culture, Al-Farabi st.73, Almaty, Kazakhstan.

Еңбек құқығы
Labor law
Трудовое право

IRSTI 10.63.01

M.M.Yessirkepova, R.M.Anarova

L.N.Gumilyov Eurasian National University, Law faculty, Department of International Law, Nur-Sultan, Kazakhstan

(E-mail: madina_e85@mail.ru, rose_310197@mail.ru)

Legal regulation of labor discrimination in the Republic of Kazakhstan

Abstract: The article considers the problematic aspects of protection against discrimination in the workplace from the point of view of compliance with the legislation of the Republic of Kazakhstan, international practice and law enforcement practice with international labor standards. The authors give considerations about the need to increase responsibility for discrimination and the adoption of strict rules and make amendments to the labor legislation imposing the responsibility of the employer for discriminating an employee in labor relations. Also the article analyses different grounds for discrimination, considers its types and definitions. Authors have taken several foreign states which have the bright example of decent labor legislation that we are expected to reach.

Keywords: labor law, international law, international organization, age discrimination, disability, labor discrimination in the workplace.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-127-136>

Most of the population nowadays satisfies their needs at the expense of wages received for performing certain labor. That is why the freedom of labor is a fundamental human right and is of huge importance. Therefore countries from all over the world pay great attention to ensuring equality in access to work and equal pay for it. However, there is a big problem connected with discrimination in this sphere.

The problem of discrimination in the workplace has always been of particular interest. And it's not a coincidence, because it affects absolutely all areas of society. Discrimination is constantly reflected in various degrees of our everyday life. It negatively affects the democratic system and destroys justice in the labor sphere. Therefore, protection in this sphere is indeed necessary. People, and first of all, citizens, should freely choose the direction of their professional activity, develop in it, and equally acquire remuneration for professional work. Subsequently, this entire situation will have a positive impact on the use of human resources. It should be noted that the problems of discrimination play a huge role, both in national and in foreign legislation. More and more attention is paid to the fight against inequality in the sphere of labor around the world in various regulatory acts, which is particularly relevant at the present stage of development of society. The enormous importance of the issue of the prohibition of discrimination in the workplace is due to the novelty of its study.

So what is discrimination? In Kazakh legislation, there is no definition of labor discrimination. However, the Republic of Kazakhstan has ratified the main documents of International Labor Organization (ILO). For instance, ILO Convention of 1958 (№111) «On discrimination in labor and occupation», which was ratified in 1999. So, the principle of non-discrimination from this Convention is enshrined in Article 4 of the Labor Code of the Republic of Kazakhstan and

disclosed in Article 6, which states that everyone has equal opportunities to exercise their labor rights. No one can be limited in labor rights and freedoms or receive any benefits depending on circumstances not related to the business qualities of the employee. Literally, it says followings:

Prohibition of discrimination at work

1. Everyone has equal opportunities in the exercise of their rights and freedoms in the world of work;

2. No one may be limited in rights in the sphere of labor, except in cases and in the manner provided for by this Code and other laws of the Republic of Kazakhstan;

3. No one may be subjected to any discrimination in the exercise of labor rights on the basis of origin, social, official or property status, gender, race, nationality, language, attitude to religion, belief, place of residence, age or physical disabilities, and affiliation to public associations;

4. Discrimination does not constitute discrimination, exceptions, preferences, and restrictions that, in accordance with the laws of the Republic of Kazakhstan, are established for the relevant types of work or are due to the special care of the state for persons in need of increased social and legal protection;

5. Persons who consider that they have been subjected to discrimination in the sphere of labor are entitled to go to court or other instances in the manner established by the laws of the Republic of Kazakhstan [1] ;

Article 1 of №111 Convention reveals the essence of discrimination. According to it, the term “discrimination” includes:

a) any distinction, exception or preference based on race, color, sex, religion, political opinion, national origin or social origin and resulting in the elimination or violation of equality of opportunity or treatment in the field of labor and occupation;

b) any other distinction, exception or preference that results in the elimination or violation of equality of opportunity or treatment in the field of labor and occupation, as they may be determined by the member concerned in consultation with representative organizations of entrepreneurs and workers, where such exist, and with other relevant bodies [2].

Also in clause 2 of the above article, it is stated that any distinction, exclusion or preference based on the specific requirements associated with a particular job is not considered discrimination. Inequalities in treatment and remuneration, which are based on differences in labor productivity, also do not belong to discrimination. This is due to the different levels of skills and qualifications of workers, their labor achievements. It cannot be assumed that discrimination is, for example, providing an employee with limited capacity with any opportunities for his work activity or, for example, a ban on the possibility of using the work of pregnant women when working with harmful conditions [2].

According to one of the youngest scientists of the RK in the sphere of labor law Yessirkepova M.M., “Discrimination is the restriction or deprivation of the right of a certain category of citizens on some basis not specified in the relevant normative act, as well as the provision of unjustified benefits, benefits to individuals or categories of persons. This phenomenon contradicts the eternal aspirations of humankind to freedom, equality, and justice. It is especially perceived in the sphere of labor relations since the most important from the point of view of satisfying physical and spiritual needs are rights: the right to equal access to work, equal pay for equal work, equal chances of promotion, protection against unemployment, e.c.t.” [3, p.102] It is important to note here, that Yessirkepova M.M. along with other professors suggested draft law of the Republic of Kazakhstan “About the prohibition of discrimination in the sphere of labor law”. So, it will be made some amendments to the Labor Code of the RK soon and it is planned to give the exact definition of “discrimination” in it.

Along with the above mentioned ILO Convention there were ratified ILO Convention of 1981 (No. 156) “On Equal Treatment and Equal Opportunities for Men and Women Workers;

employees with family responsibilities, which was followed by adoption of law from 16.11.2012 No. 50-V in the Republic of Kazakhstan and ILO Convention of 1930 (No. 29) “On Forced Labor”, which was also followed by the adoption of law in the RK No. 120-11. Overall, the RK has ratified 24 ILO Conventions.

As for other states, in Germany, there is the General Law on Equal Treatment (Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz «AGG»), according to which discrimination, especially in the framework of employment, when searching for housing or during the procurement, is prohibited.

The AGG law protects people from discrimination in two areas in the workplace and, in certain cases, in everyday life, especially in everyday situations.

By “employment” it is meant that no one’s rights should be infringed:

- a. at employment;
- b. at a payment;
- c. within working conditions;
- d. in the decision on promotion;
- e. at dismissal.

This means, for example, that for the same work at the same enterprise you cannot pay employees less just because they come from another country [4].

Moreover, in the Baltic States, the issue of discrimination is regulated well. For example, General legal equality and the prohibition of discrimination are already contained in the Constitution of the Republic of Estonia adopted in 1992. The next important steps were the adoption in 2004 of the Law on Gender Equality, and in 2008 - the Law on Equal Treatment.

In the Law on Equal Treatment of Estonia it is stated:

In developing the principle of equal treatment, an employer should:

1. take the necessary measures for the protection of the employee from discrimination;
2. inform the employee in an appropriate way about the rights and duties established by this

Law[5, p. 270].

Speaking about such a problem as labor discrimination, it is necessary to highlight its main types. So Professor Mazin A.L. gives the following types of discrimination:

1. Wage discrimination. In particular, employees with the same qualifications and experience receive different wages for the absolutely identical performance of the same work in the same organization. Mostly they are women, as well as local residents compared with non-residents.

2. Discrimination in hiring or firing. Such discrimination is usually exposed to people released from prison, disabled, inexperienced youth. This is mainly due to age, race, and ethnicity. At least, these people are rarely taken to work and first dismissed.

3. Discrimination in the promotion of the service of those already working in the organization. This type of discrimination is most susceptible to women, immigrants, and national minorities.

4. Professional segregation. For example, there are professions traditionally associated with gender criteria. This type of discrimination is observed in the division of occupations between local and non-local workers, men and women.

5. Discrimination in education and training. Foreign citizens, people who do not know the language, immigrants, etc. are predisposed to this discrimination. [6, p. 80].

However, the most common types of discrimination are:

- a) gender;
- b) age;
- c) disability.

Religious affiliation, trade union activities, and even the appearance of a person (for example, being overweight, body piercing, tattoos, etc.) also quite often serve as grounds for discrimination.

According to the new labor legislation, the state gives 12 guarantees to citizens in the field of employment, including protection from any form of discrimination and ensuring equal

opportunities in obtaining a profession and work. In the Constitution, these factors are spelled out clearly - in Kazakhstan no one can be subjected to any discrimination for reasons of origin, social, official and property status, gender, race, nationality, language, attitude to religion, belief, place of residence or for any other circumstances. This constitutional principle is protected by Article 141 of the Criminal Code of the Republic of Kazakhstan, according to which intentional actions that violate the equality of citizens on the above grounds are punished in a criminal order, including fine, arrest and even imprisonment. Of course, there are cases of refusal to hire pregnant women, women with young children, minors, and disabled people. In these cases, the employer is obliged to provide the reason for the refusal in written form [7].

People who consider that they have been subjected to discrimination in the sphere of labor are entitled to apply to the court or other competent authorities to resolve these issues with the request to take action, take a decision or clarify the norms of the law.

As we see, the problem of discrimination most often concerns women, the disabled and unskilled youth. So, to protect women from inequality in labor relations, the UN International Convention of December 18, 1979 «On the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women» was adopted. This legal act spells out the main measures that ensure the equality of men and women. These measures include, first of all: the right to work as an inalienable right of all people, the right to equal employment opportunities, the right to free choice of profession, use of all benefits and conditions, the right to equal remuneration, social security, and the main thing is the right to health and safe working conditions [8].

Approximately all the above-mentioned norms are to some extent reflected in the national legislation of the Republic of Kazakhstan. In the Republic of Kazakhstan, national legislation, the Constitution of the Republic of Kazakhstan, the Labor Code of the Republic of Kazakhstan, discrimination in the sphere of labor and employment is prohibited. Over the 25 years of its independence, Kazakhstan has achieved quite a lot of progress in protecting the rights and legitimate interests of women. The main measures to eliminate discrimination against women are spelled out in the Labor Code, namely, in Article 25, enshrining the prohibition of direct or indirect restriction of rights or the establishment of any benefits when entering into an employment contract, depending on circumstances not related to the professional qualities of employees. Also, this article refers to the prohibition to refuse women to conclude an employment contract for reasons related to pregnancy or the presence of children. Thus, modern legislation fully supports women and contains provisions against discrimination in the workplace.

Inequality in the sphere of social and labor relations, and especially in the sphere of wages, forms the basis of economic and social inequality since wages are one of the main components of the income of the population. Despite significant progress in this area, there are still many problems with respecting women's rights. In this regard, we find this topic significant, since the problem of gender inequality and social discrimination of women cannot be solved only by reforms on the part of the state (in fact, there will be a system of norms prohibiting any kind of restriction of women's rights, but without an effective system to monitor the implementation of the latter .)

Currently, women are no less socially active category of the population than men. In recent years, the number of women employed in the economy has been growing steadily and almost equal to men. Women's employment is concentrated in a rather limited number of industries, compared to men's. Most women are engaged in the following sectors: communications, banking and social services — education, social welfare, and health care.

So women need to more actively protect their labor rights, do not be afraid to apply to the prosecution authorities, the state labor inspectorate, the court, not be in a hurry to write a letter of resignation, if the employer forces them to do so, and above all consult with labor the right to devote more time to the legal education of citizens in the sphere of labor legislation, the protection of their rights.

At the same time, the issue of discrimination against the work of disabled people is very important at the present stage of development of our country. In fact, the most common form of discrimination against people with disabilities, manifests itself in hiring [6]. International Labor Organization data shows that in most developing countries the unemployment rate for people with disabilities reaches 80% or more.

It should be noted that General Comment No. 51 on people with disabilities of the United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights noted that there is yet no internationally accepted definition of the term “disability”. Currently in the scientific literature can be found several classifications of the understanding of the term «disability» [9]. The most used are medical and social.

We need to remember, that “disabled” in the legal aspect is a person who has a certain legal status. The establishment of disability, according to the laws in force, carries with it certain benefits and restrictions.

According to the Ministry of Labor and Social Protection of the Population, the number of people with disabilities in Kazakhstan is increasing annually and this figure has reached 417,700 people. Persons with disabilities have a special place in the sphere of work. It should be noted that the state provides them with a wide range of benefits and the most favorable working conditions. Thus, these persons have the right in the case of easier types of work or reduction of working time to keep the same wage, as well as receive additional types of assistance. At the same time, even at the legal level, people with disabilities are limited in their professional self-realization, since recognizing a disabled person as disabled does not allow him to be classified as a “labor force”, which does not protect him in case of unemployment. Although the definition of «disabled» is not only incorrect but also contributes to some extent to the discrimination of persons with disabilities in the field of labor and employment, which contradicts the provisions of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities, ratified in Kazakhstan in 2015[10].

Usually, disagreement on hiring such a group of people is not related to the professional qualities of workers, employers simply do not want to enter into labor relations with this category of people, thinking that disability will interfere with the quality of their work. In this regard, the UN Convention of December 13, 2006, was adopted, which was subsequently signed and ratified by the Republic of Kazakhstan. It follows from this regulation that persons with disabilities are guaranteed legal protection against discrimination on any basis. Also in the Convention, there is a special article devoted to the topic of labor - Article 27. It enshrines the equal rights of people with disabilities on an equal basis with others to have the opportunity to earn a living by work that the disabled person freely chose [11].

In contrast to the fight against discrimination on the basis of race, nationality, language, the war against age discrimination is still not manifested as a priority assignment in the development of international legal and national instruments for ensuring equality.

Age discrimination is treated as a relatively «young» direction of discrimination, although in recent years has attracted increased attention from human rights defenders.

In Kazakhstan, at the state level, no one seriously deals with the issue of discrimination. The irreconcilable struggle in recent years has been waged only with racial, religious and national violence, while non-violent age discrimination, discrimination of ethnic, sexual minorities remains unnoticed.

It's important to note that there is no concept of age discrimination in the legislative acts of the Republic of Kazakhstan. Moreover, in Article 24 of the Constitution, there is no word about the prohibition of limiting the rights of citizens on the basis of age [12].

Discrimination on the basis of age is different from other forms of discrimination. For example, the basis of discrimination due to belonging to a particular gender or ethnic group is based on attributes that belong to a person from birth and remain unchanged throughout his life.

Age is a relative concept.

Belonging to a discriminated age group is not predetermined by the circumstances of the birth or upbringing of a person; therefore, any person can become a potential victim of such discrimination at any time during his life. In age discrimination, the following subgroups are discriminated:

1. young people from 16 to 24;
2. middle-aged people from 25 to 49;
3. older people from 50 years to retirement age;
4. elderly people (retirement age and older).

At the international level, the existence of age discrimination has been recognized. For example, in 1980, the International Labor Organization adopted the Recommendation “On Older Workers”. Paragraph 5 of this Recommendation states that older workers without age discrimination should enjoy equality of opportunity and treatment on an equal basis with other workers [13].

When hiring a new employee, in most cases, employers opt for 30–35-year-old candidates. This is due to the stereotypical notions of the employer that older people are not free from the rudiments of Soviet consciousness and labor skills. Especially at the age of 30–35 years today, most of the leaders are in many areas of society. The young manager prefers to see peers around him. Firstly, it is morally difficult to lead a person who is several times older than the leader himself; secondly, from the height of his age, the 50-year-old seems to be elderly, who, due to his age, cannot work effectively. Also, according to employers, there are many shortcomings among workers at the age, they are non-initiative, work slowly and have proven solutions, so it is difficult to teach them new methods of work.

One more problem is faced by people aged with direct employment in a new workplace. For example, the majority of employers have a question - why did a person with many years of experience and qualification come to get a new job. This skepticism discourages employers from employing older workers.

Many believe that the elderly are unpromising in all areas of life, and especially in the professional and business sphere. This is the main stereotype that is significant for a large number of people over the age of 50 years. This phenomenon is the concept of «ageism», it is a negative stereotype with respect to people of any age category, but more often it means the stereotype of the elderly.

It is difficult for many to understand how young people can be viewed as a discriminatory group in the same way as older people. The fact is that the discrimination faced by young people because of their age is different from that of older people. The main difference is the different stereotypes regarding the young and the elderly.

Most employers and the general public have the following stereotypes regarding young workers:

1. young workers have a lack of experience;
2. young people are frivolous, unreliable and irresponsible, it is difficult for them to entrust important work;
3. a separate item you can specify the attitude of the employer to young girls. Most employers refuse to hire young women, as the employer is not sure that this type of employee will work without interruption for maternity and parental leave. For an employer, this is, firstly, an additional financial burden, and secondly, the employer is not ready to spend time and money on her training and to receive nothing in return from the employee.

It is necessary to convince the employer that one of the most important conditions for the formation of a successful business is a multi-age team, as older workers will pass on experience and knowledge to young employees, and young people, in turn, are able to quickly learn everything

new, moreover, it is motivated to achieve career Successes.

According to experts, it is possible to move the situation off the ground and make the mechanism to combat discrimination in the workplace more effective. But it will be a difficult and multi-stage process that will require both changes in the current legislation and changes in the public consciousness of our citizens. Among the most important steps in this direction, we can make the following things.

First of all, change the procedure for proving discrimination. In our case, in contradiction to all international recommendations and conventions, there is no special distribution of the evidentiary duty for this category of cases, but the general principle is that each party must prove the circumstances to which it refers. Practice shows that it is impossible to prove discrimination in this situation. Therefore, it is necessary to shift the burden of proof of the absence of discrimination to the employer as a stronger link.

Secondly, to establish specialized discrimination body. Today the consideration of issues of discrimination in the sphere of work belongs exclusively to the prerogative of the courts. No other state bodies deal with the problems of protection against discrimination at all. If you feel that you have been discriminated, the only thing you can do is go to court. Appeal to the prosecutor will not give results. The prosecutor's office looks only from the point of view whether there are grounds for initiating a criminal case under article 145 of the Criminal Code of the RK («Violation of Equality of Rights and Freedoms of Man and Citizen»). And if we look at the statistics, we practically do not initiate criminal cases under this article [7].

Public organizations and/or ombudsmen could consider complaints of discrimination. And besides considering specific situations, they should have transferred the right to protect the interests of citizens in the courts.

It is also possible to think about creating a special working group that would take up the consideration of such disputes. This would initiate the creation of the first extrajudicial platform on discrimination issues. You can also open a specialized hotline.

The third recommendation is a more detailed approach of the legislator to discrimination. So, according to experts, it will be much more effective to protect the interests of citizens in court. Judges do not always understand how to handle cases of discrimination, because they rely solely on the very narrow definition of discrimination that exists in the law. They do not understand what the composition of discrimination is, what signs can be revealed, when there is discrimination and when it does not exist. If the judges themselves cannot understand what it is, how can they objectively resolve such an argument ?!

The fourth method is strengthening the participation of educational institutions in the replacement of students to work. This would allow combating discrimination against both young professionals and people with disabilities who were trained in a particular educational institution. In universities, there should be effectively working in graduate employment centers. In addition, it is necessary to make student practice payable, albeit on a small scale - this, on the one hand, would encourage employers to more clearly select the trainee's tasks, without taking on any functions that are not related to his/her future profession, but on the other hand, would ensure the future graduate required experience in the right field.

And finally, the formation of a society which is an intolerance to discrimination. Any discrimination is based on stereotypical attitudes towards this or that person. For example, the more society advocates for the main role of a woman as a mother, the greater the discrimination on the labor market. It is impossible to cope with the problem of discrimination only by state bodies. There must be very strong participation in society, civic organizations, and activists. Not only judges here do not really understand what discrimination is. Society, in principle, is not ready for this, since it shows a lot of discriminatory attitudes and practices. In this regard, it is worthwhile to consider measures that would allow one to fight stereotypical attitudes towards one or another

category of citizens, be they women, disabled people, retirees, or university graduates. Since, as already noted, everyone has equal opportunities to exercise their labor rights.

Список литературы

- 1 Трудовой кодекс Республики Казахстан // Параграф. [Электрон. ресурс]. - URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34690975#pos=0;0 (дата обращения: 25.01.2019).
- 2 Конвенция о дискриминации в области труда и занятий 1958 года (№ 111) // Международная организация труда. [Электрон. ресурс]. - URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C111 (дата обращения: 06.03.2019).
- 3 Есиркепова М.М. Международные трудовые стандарты в Республике Казахстан: проблемы реализации и охраны. - Астана: ЕНУ, 2019. - 163 с.
- 4 Общий закон о равном обращении Германии - Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (AGG) //. [Электрон. ресурс]. URL: https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/Downloads/DE/publikationen/AGG/agg_gleichbehandlungsgesetz.pdf?__blob=publicationFile (дата обращения: 23.03.2019).
- 5 Закон о равном обращении // Riigi Teataja. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013066/consolide> (дата обращения: 16.02.2019).
- 6 Мазин А. Л. Экономика труда. - 2. - М.: «Юнити-Дана», 2012. - 575 с.
- 7 Уголовный кодекс Республики Казахстан // Адилет. [Электрон. ресурс]. URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/K970000167_ (дата обращения: 02.02.2019).
- 8 Конвенция о ликвидации всех форм дискриминации в отношении женщин // URL: <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/cedaw.pdf> (дата обращения: 03.02.2019).
- 9 Замечание общего порядка № 5 Кэскп: инвалиды // Refworld. [Электрон. ресурс]. URL: <https://www.refworld.org/docid/4538838f0.html> (дата обращения: 03.02.2019).
- 10 План мероприятий по обеспечению прав и улучшению качества инвалидов в Республике Казахстан // Министерство труда и социальной защиты населения Республики Казахстан. URL: <http://www.enbek.gov.kz/en> [Электрон. ресурс]. (дата обращения: 09.02.2019).
- 11 Конвенция о правах инвалидов (КПИ) // Организация Объединенных Наций – Отдел инвалидности экономических и социальных отношений. [Электрон. ресурс]. URL: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html> (дата обращения: 21.02.2019).
- 12 Конституция Республики Казахстан // Акорда. [Электрон. ресурс]. URL: http://www.akorda.kz/en/official_documents/constitution (дата обращения: 15.02.2019).
- 13 Борьба с предрассудками и возрастной дискриминацией в отношении пожилых работников // Международная Организация Труда [Электрон. ресурс]. URL: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/OlderPersons/Submissions/ILO.pdf> (дата обращения: 25.03.2019).

М.М.Есиркепова, Р.М.Анарова

*Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан,
Казахстан*

Правовое регулирование трудовой дискриминации в Республике Казахстан

Аннотация. В статье рассматриваются проблемные аспекты защиты от дискриминации на рабочем месте с точки зрения соответствия законодательства Республики Казахстан, международной практики и правоприменительной практики международным трудовым нормам. Авторы выска-

зывают соображения о необходимости повышения ответственности за дискриминацию, принятия строгих правил и внесения поправок в трудовое законодательство, устанавливающих ответственность работодателя за дискриминацию работника в трудовых отношениях. Также в статье анализируются различные основания для дискриминации, рассматриваются ее виды и определения. В качестве примера авторы взяли несколько иностранных государств с хорошим трудовым законодательством, уровня которых могла бы достичь и наша страна.

Ключевые слова: трудовое право, международное право, международная организация, возрастная дискриминация, инвалидность, трудовая дискриминация на рабочем месте.

М.М. Есиркепова, Р.М. Анарова

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақстан Республикасындағы еңбек кемсітушілігін құқықтық реттеу

Аңдатпа. Мақалада Қазақстан Республикасының заңнамасын, халықаралық практиканы және құқық қолдану практикасын халықаралық еңбек нормаларына сәйкестігі тұрғысынан жұмыс орнында кемсітуден қорғаудың проблемалық аспектілері қарастырылады. Авторлар кемсітуге қатысты жауапкершілікті күшейту және қатаң ережелерді қабылдау және жұмыс берушінің еңбек қатынастарындағы қызметкердің кемсітушілікке қатысты жауапкершілігін белгілейтін еңбек заңнамасын өзгерту қажеттілігі туралы өз пікірлерін білдіреді. Сонымен қатар, мақалада кемсітушіліктің әртүрлі себептері, оның түрлері мен анықтамалары талданады. Авторлар біздің еліміз де қол жеткізе алатын лайықты еңбек туралы бірнеше шетел заңнамаларын үлгі ретінде қарастырды.

Түйін сөздер: еңбек құқығы, халықаралық құқық, халықаралық ұйым, жас бойынша кемсітушілік, еңбекке жарамсыздық, жұмыс орнындағы еңбек кемсітуі.

References

- 1 Trudovoy kodeks Respubliki Kazakhstan [Labour Code of the Republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=34690975#pos=0;0 (accessed: 25.01.2019).
- 2 Konvetsiya o diskriminatsii v oblasti truda i zanyatiy 1958 goda [Discrimination (Employment and Occupation) Convention, 1958] (No. 111) // Mezhdunarodnaya organizatsiya truda [International Labour Organization]. [Electronic resource]. Available at: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C111 (accessed: 06.03.2019).
- 3 Esirkepova M.M. Mezhdunarodnyye trudovyye standarty v Respublike Kazakhstan: problemy realizatsii i okhrany [International labor standards in the Republic of Kazakhstan: problems of implementation and protection]. - Astana : ENU, 2019. - 163 с.
- 4 Obshchiy zakon o ravnom obrashchenii Germanii [Allgemeines Gleichbehandlungsgesetz (AGG)]. [Electronic resource]. Available at: https://www.antidiskriminierungsstelle.de/SharedDocs/Downloads/DE/publikationen/AGG/agg_gleichbehandlungsgesetz.pdf?__blob=publicationFile (accessed: 23.03.2019).
- 5 Zakon o ravnom obrashchenii [Equal Treatment Act]// Riigi Teataja. [Electronic resource]. Available at: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/530102013066/consolide> (accessed: 16.02.2019).
- 6 Mazin A.L. Economica truda [Labor economics] - 2. - Moscow : «Yuniti-dana», 2012. - 575 с.
- 7 Ugolovnyy kodeks Respubliki Kazakhstan [Criminal Code of the Republic of Kazakhstan] // Adilet. [Electronic resource]. Available at: http://adilet.zan.kz/eng/docs/K970000167_ (дата обращения: 02.02.2019).

8 Konvetsiya o likvidatsii vsekh form diskriminatsii v otnoshenii zhenshchin [Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.ohchr.org/documents/professionalinterest/cedaw.pdf> (accessed: 03.02.2019).

9 Zamechaniye obshchego poryadka № 5 Keskp: invalidy [CESCR General Comment No. 5: Persons with Disabilities] // Refworld. [Electronic resource]. Available at: <https://www.refworld.org/docid/4538838f0.html> (accessed: 03.02.2019).

10 Plan meropriyatiy po obespecheniyu prav I uluchsheniyu kachestva zhizni invalidov v Respublike Kazakhstan [The action plan to ensure the rights and improve the quality of persons with disabilities in the Republic of Kazakhstan]// Ministerstvo truda i sotsialnoy zashchity naseleniya Respubliki Kazakhstan [Ministry of labor and social protection of population of the republic of Kazakhstan]. [Electronic resource]. Available at: <http://www.enbek.gov.kz/en> (accessed: 09.02.2019).

11 Konvetsiya o pravakh invalidov (KPI) [Convention on the Rights of Persons with Disabilities (CRPD)] // Organizatsiya Obyedinennykh Natsiy – Otdel invalidnosti ekonomicheskikh i sotsialnykh otnosheniy [United Nations – disability department of economic and social affairs]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.un.org/development/desa/disabilities/convention-on-the-rights-of-persons-with-disabilities.html> (accessed: 21.02.2019).

12 Konstitutsiya Respubliki Kazakhstan [The Constitution of the Republic of Kazakhstan] // Akorda. [Electronic resource]. Available at: http://www.akorda.kz/en/official_documents/constitution (accessed: 15.02.2019).

13 Borba s predrassudkami i vozrastnoy diskriminatsiyey v otnoshenii pozhilykh rabotnikov [Combating prejudice and age discrimination against older workers] // Mezhdunarodnaya Organizatsiya Truda [International Labour Organization]. [Electronic resource]. Available at: <https://www.ohchr.org/Documents/Issues/OlderPersons/Submissions/ILO.pdf> (accessed: 25.03.2019).

Сведения об авторах:

Есиркенова М.М. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің халықаралық құқық кафедрасының м.а. доценті, доктор PhD, Астана, Қазақстан, Сәтпаев көш. 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Анарова Р.М. - Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық Университеті, Заң факультеті, Халықаралық құқық кафедрасының магистранты, Сәтпаев көш. 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Yessirkepova M.M. – Ph.D International law Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Anarova R.M. - Master student of the International Law Department of the Law Faculty of the Eurasian National University named after L.N.Gumilyov, Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

XҒТАР 10.63.01

Кусаинова Л.И., Ахметова Г.И.

Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік мемлекеттік университеті, Ақтөбе,
Қазақстан

(E-mail: l.i.kusainova@mail.ru, asgudi@mail.ru)

Қазақстан Республикасында венчурлік қаржыландыру нарығы дамуының құқықтық негіздері

Аңдатпа. Мақалада венчурлік қаржыландырудың, нақты инновациялық компанияның, венчурлік қорлар мен венчурлық басқарушылардың мәні ашылады. ҚР-ғы венчурлық қорлардың қызметі көрсетілді. Венчурлік қаржыландыру механизмін жеңілдету мақсатында венчурлық қорлардың шартын қолданудың ерекшелігі анықталды. Акционерлік қоғамдар нысанындағы венчурлік қорларды қалыптастыру кезінде инвестициялық жобаларға инвестициялар тәуекелдерін төмендету мақсатында акционерлік Келісімнің мәні мен оны қолдану ерекшеліктері ашылады. Акционерлік қоғам нысанындағы венчурлік қорларды қалыптастыру кезінде инвестициялық жобалардағы тәуекелдерді төмендету мақсатында акционерлік келісім-шарттың мәні мен оны қолдану ерекшеліктері ашылды. Венчурлік қордың активтерін тиімді пайдалану үшін опциондық шарттарды қолдану тетігі көрсетілді. Осылайша, венчурлік қаржыландыру бойынша қабылданған жаңа нормативтік-заңнамалық актілер мониритарлық инвесторларды қорғауға ғана емес, сонымен қатар венчурлік қаржыландыру нарығын одан әрі дамытуға объективті ықпал етеді.

Түйін сөздер: Венчурлік қаржыландыру, венчурлік қор, венчурлік басқарушы, акционерлік келісім, опциондық шарт.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-137-144>

Инвестициялық жобалардағы тәуекелді инвестициялардың құқықтық қатынастары мен венчурлік қаржыландыру нарығының дамуы кез-келген мемлекеттің миноритарлық инвесторларды қорғау мақсатындағы өзекті міндеттерінің бірі болып табылады. Мұндай сұрақтардың шешусіз қалуы кәсіпкерлік ортаның бәсеңдеуіне, сонымен бірге кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің төмен деңгейіне және шетелдегі интеллектуальдық ресурстардың азаюына заң тұрғысынан әсер етеді.

Елбасы Н.Ә.Назарбаев «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» атты Қазақстан халқына Жолдауында «сандық және басқа да инновациялық шешімдерді әзірлеушілердің өзіндік экожүйесін дамыту маңызды мәселе болып отыр. Инновациялық экожүйе табысының негізгі факторлары нақты сектор тарапынан жаңа технологияларға сұранысты ынталандыру және венчурлік қаржыландырудың жеке нарығының жұмыс істеуі болып табылады. Бұл үшін тиісті заңнама қажет» – [1] деп атап көрсеткен болатын. Нәтижесінде кейбір заңнамалық актілерге венчурлік қаржыландыру мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы Заң жобасының Тұжырымдамасы әзірленді.

Қазақстан Республикасында венчурлік қорлардың қызметі мен құқықтық ережелерінің ерекшеліктері алғаш рет ашылуға және патенттік құқықты, зияткерлік меншікті

жақсартуға бағытталған венчурлік қаржыландыруды дамыту жөніндегі нормативтік-заңнамалық актілерге өзгерістер енгізілді.

Қазақстан Республикасы индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігінің деректері бойынша ҚР – да қазақстандық кәсіпорындардың инновациялық белсенділігінің төмендігі атап өтіліп және ол 9,3% – ды құрайды, бұл ЭЫДҰ елдерінің ұқсас көрсеткіштерінен орташа 5-7 есе аз (салыстыру үшін Швецияда бұл көрсеткіш 57% – ды, Германияда – 70% - ды, Финляндияда-46% - ды, Австрияда-70% - ды, Ұлыбританияда-62% - ды құрайды). Жаһандық бәсекеге қабілеттілік индексінің рейтингінде Қазақстан «Инновациялық әлеует» индикаторы бойынша 84-орынды, ал «Венчурлік капиталдың қолжетімділігі» қосалқы факторы бойынша 102 - орынды иеленеді [2]. Түзетулер Кәсіпкерлік Кодекс пен келесідей ҚР заңдарына енгізілген: «ҚР инвестициялық және венчурлік қорлар туралы», «ғылыми және ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерцияландыру туралы», «Авторлық құқық және сабақтас құқықтар туралы», «ҚР Бағалы қағаздар нарығы туралы», «Акционерлік қоғам туралы», «Селекциялық жетістіктерді қорғау туралы», «Интегралдық микросхемалар топологияларын құқықтық қорғау туралы», «Тауар таңбалары және қызмет көрсету таңбалары туралы», «Ақпараттандыру туралы».

Аталмыш өзгертулер венчурлық қаржыландыру, нақты инновациялық компания, венчурлық қор түсініктерінің мәнін кеңірек ашуға мүмкіндік берді. Осыған орай бұл заңдар жеке венчурлік капитал нарығын ынталандыруға, индустриальды-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау шараларын дамытуға және венчурлық қаржыландыру аясында қазіргі халықаралық тәжірибені есепке ала отырып инновациялық белсенділікті арттыруға бағытталған.

Венчурлік қаржыландыру дегеніміз – бұл индустриальды-инновациялық қызмет субъектілерін қаржыландырумен байланысты қызметтің айрықша түрі болып саналатын инновациялық қызмет, яғни олардың жарғылық капиталына инвестициялар, олар шығарған қаржы құралдарын сатып алу немесе оларға борыштық қаржыландыруды ұсыну жолымен қаржыландыруға байланысты қызмет түрі [3]. Яғни венчурлік қаржыландыру – бұл инновацияны әзірлейтін стартаптарға инвестициялар. Қаражатты қайтарудың қандай да бір кепілдігін болжайтын қарапайым инвестициялардан айырмашылығы венчурлік қаржыландыру кезінде жобаның сәтсіздігіне байланысты инвестицияларды жоғалтудың әрқашан жоғары ықтималдығы бар. Инвестор ең табысты салымдардан жоғары қайтарым есебінен пайда алады. Сонымен бірге шағын немесе орта кәсіпкерлік субъектілеріне жататын жеке кәсіпкер немесе заңды тұлға ретіндегі Стартап-компания мынадай талаптарға сәйкес болуы тиіс:

- ғылыми және ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерцияландыруға бағытталған ғылыми ұйымдар мен жоғары оқу орындарының қатысуымен құрылған;
- жаңа өнім түрлерін ойлап табатын немесе бар өнімдерді (тауарлар, қызметтері, технологиялар, бағдарламалық қамтамасыз етулер) жетілдіретін[4].

Еліміздегі венчурлік қаржыландыру жағдайы туралы нақты статистика табу қиын. Алайда, бұл салада ҚР-да бірнеше жеке компаниялар мен мемлекеттік даму институттары жұмыс істейді. Жеке секторда, мысалы, «Сентрас» тобының қоры жұмыс істесе, ал екіншісі-екі қазақстандық және үш шетелдік венчурлік қорларға ие ТДҰА (Технологиялық даму бойынша ұлттық агенттік). Әдетте мұндай қорлардың заңдық нысаны-акционерлік қоғам негізінде болады.

Бұрын қолданыста болған заң бойынша Қазақстанда қорлардың екі түрін ұйымдастыруға болатын еді: акционерлік инвестициялық қорлар (АИҚ) және пайлық инвестициялық қорлар (ПИҚ). Мұндағы мәселе олардың ұйымдастырушылық құрылымында болды. АИҚ үшін Директорлар кеңесі мен атқарушы органмен жарғылық капитал мен құрылымдар қажет болды. Бұдан басқа, инвестициялық қорлар саласын қатаң қаржылық есептілікті талап ететін ҚР Ұлттық Банкі реттеді. Осыған байланысты венчурлік қаржыландыру қорларын

ашу әлеуетті инвесторлар үшін өте тартымды емес және оған қызығушылық та болмады.

Нормативтік-заңнамалық актілердегі өзгерістер мен толықтырулар «венчурлік қор» және «венчурлік басқарушы» сияқты ұғымдарды енгізуге, сондай-ақ қорлардың заңды нысанын анықтауға байланысты.

Венчурлік қор келесідей нысанда құрылуы мүмкін [3]:

-Шаруашылық серіктестік және акционерлік қоғам;

-Жеке және заңды тұлғалардың бірлестігі, ондағы қарым-қатынас заңды тұлға құрмастан шарт негізінде құрылады.

Заңды тұлға құрмастан құрылған венчурлік қор өз қызметін оның қатысушыларының бірлескен венчурлік қызметті жүзеге асыру туралы шарт жасасуы негізінде жүзеге асырады (венчурлық қордың шарты). Венчурлық қордың қатысушыларының саны екеуден артық бола алмайды. Венчурлік қор қызметінің айрықша түрлеріне венчурлік қаржыландыруды жүзеге асыру мақсатында ақша мен өзге де мүлікті тарту және жинақтау кіреді. Венчурлік қор ҚР Екінші деңгейлі банктерге депозиттеріне ақша салу құқығына ие [3]. Сонымен қатар, венчурлық қорлардың жабылу рәсімі жеңілдетілген. Венчурлік қорларды жабудың оңайлатылған механизмі жарғылық капиталды капиталдандыруда талап шегінің төмендеуіне әкеледі.

Венчурлік қордың шарты бойынша екі немесе одан да көп тұлға өз салымдарын біріктіруге және пайда табу үшін заңды тұлға құрмастан венчурлік қаржыландыру бойынша бірлескен қызметті жүзеге асыруға міндеттенеді. Венчурлік қор шарты Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде баяндалған шарттың еркіндік қағидаты негізінде жасалады және онда Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген, сол сияқты көзделмеген, бірақ оған қайшы келмейтін әр түрлі шарттардың элементтері болуы мүмкін [5].

Венчурлік қордың шартына тараптар Қазақстан Республикасының Азаматтық кодексінде белгіленген шекте және көлемде қатысады, бұл ретте бір немесе бірнеше Тараптар (венчурлік басқарушылар) осындай шарттың барлық тараптарының атынан венчурлік қордың жалпы жұмыстарын жүргізуді жүзеге асырады. Венчурлік қор шартының тараптары жеке тұлғалар, коммерциялық және коммерциялық емес ұйымдар болуы мүмкін. Шетелдіктер, азаматтығы жоқ адамдар, шетелдік заңды тұлғалар, сондай-ақ шетелдік құқық бойынша заңды тұлғалар болып табылмайтын шетелдік ұйымдар, егер Қазақстан Республикасының заңдарында және халықаралық шарттарда өзгеше көзделмесе, Қазақстан Республикасының азаматтарымен және заңды тұлғаларымен тең түрде венчурлік қор шартының тараптары ретінде қатысады [3].

Венчурлік басқарушы – венчурлік қордың қатысушылары жасасатын Шартқа сәйкес іс-қимыл жасау арқылы венчурлік Қорға қатысушылардың мүддесінде венчурлік қордың активтерін басқару жөніндегі қызметті жүзеге асыратын заңды тұлға, венчурлік қордың қатысушысы. Венчурлік басқарушы құқылы:

- қор активтерін басқару жөніндегі қызметке байланысты венчурлік қордың өкілі ретінде, сондай-ақ сотта венчурлік қордың атынан өкілдік етуге (арбитраж);

- бірнеше венчурлік қорлардың активтерін басқаруға. Алайда, венчурлік басқарушы, егер венчурлік қор шарттарының ең болмағанда біреуінде қатысуға тыйым салынған болса, бір мезгілде екі немесе одан да көп венчурлік қор шарттарына қатысуға құқығы жоқ. Венчурлік басқарушы көрсетілген шектеуді бұза отырып жасаған венчурлік қор шарты осы шарттың кез келген басқа тарапының талап етуі бойынша венчурлік басқарушыға мұндай шарттың барлық тараптарына осыған байланысты өзі келтірген шығындарды өтеу міндетін жүктей отырып, сот тәртібімен жарамсыз деп танылуы мүмкін [4].

Венчурлік қордың шарты осы Шартқа тұтастай қатысуға ниет білдірген тұлғаны қосу жолымен жасалуы мүмкін. Бұл жағдайда венчурлік басқарушы мен осындай тұлға арасында венчурлік қорға жаңа қатысушының салымды ортақ іске енгізу шарттарын, тәртібі мен

мерзімдерін айқындайтын бірігу туралы келісім жасалады. Бұл ретте венчурлік қордың шартына өзгерістер енгізу талап етілмейді. Яғни, венчурлік қор шартының тараптарын венчурлік қор шарты бойынша құқықтар мен міндеттерді басқа тұлғаға беруге байланысты, оның ішінде құқықтық мирасқорлық нәтижесінде ауыстыруға мүмкіндік бар. Бұл жағдайда жаңа тұлғаның венчурлік қорының шартына қосылуы қолданыстағы венчурлік қордың шартын тоқтатуға және барлық инвесторлар арасында венчурлік қордың жаңа шартын жасасуға әкеп соқпайды [3].

Венчурлік қор немесе қызметі үшін венчурлік қаржыландыру ұсынатын тұлға болып табылатын қоғамның акционерлері Акционерлік келісім (shareholders' agreement) жасасуға құқылы. Акциялармен куәландырылған құқықтарды жүзеге асыру және (немесе) акцияларға құқықтарды жүзеге асырудың ерекшеліктері туралы шарт акционерлік келісім деп танылады. Акционерлік келісім бойынша оның Тараптары акциялармен куәландырылған құқықтарды және (немесе) акцияларға құқықтарды белгілі бір түрде жүзеге асыруға және (немесе) аталған құқықтарды жүзеге асырудан қалыс қалуға (бас тартуға) міндеттенеді. Акционерлік Келісімде акционерлік Келісім тараптарының акцияларына қатысты осы Келісім жасалған қоғамның басқару органдарының нұсқауларына сәйкес дауыс беру міндеттемелері бола алмайды. Акционерлік Келісім оның Тараптары үшін ғана міндетті болып табылады. Акционерлік келісім тарабы акционерлік Келісімді бұза отырып жасасқан шартты, егер басқа тараптың шарт бойынша акционерлік Келісімде көзделген шектеулер туралы білгені немесе білетіні дәлелденсе ғана акционерлік келісімнің мүдделі тарабының талабы бойынша сот жарамсыз деп тануы мүмкін. Акционерлік келісімде акционерлік Келісімнен туындайтын міндеттемелерді орындауды қамтамасыз ету тәсілдері және осындай міндеттемелерді орындамағаны немесе тиісінше орындамағаны үшін азаматтық-құқықтық жауапкершілік шаралары көзделуі мүмкін[4].

Акционерлік Келісім (оның бір бөлігі немесе бөліктері) өзінің қолданысын мынадай жағдайларда тоқтатады:

- 1) акционерлік келісім жасалған мерзім аяқталған;
- 2) бұрын жасалған акционерлік Келісімнің ережелеріне қайшы келетін жаңа Акционерлік келісім жасасу;
- 3) Акционерлік Келісімде көзделген өзге де жағдайларда [6].

Акционерлік келісім мен бір акционерлік қоғам жарғысының арасында қайшылықтар туындаған жағдайда, бір акционерлік қоғам жарғысының талаптары төмендегідей жағдайда қолданылуы тиіс.:

- 1) акционерлік келісімде, егер олар акционерлердің өзара қарым-қатынастарына қатысты болса;
- 2) жарғыда, егер оларды қолдану акционерлік қоғамның үшінші бір тұлғамен қатынасы үшін маңызды болса.

Венчурлік Қорға қатысушылар, венчурлік Қорға қатысушы болуға ниет білдірген тұлғалар, венчурлік қор, стартап-қызметі үшін венчурлік қаржыландыру берілетін компания және (немесе) осындай стартап-компаниялардың қатысушылары (акционерлері) венчурлік қордың және(немесе) стартап-компанияның активтеріне не оларға қатысуға қатысты өзара опциондық шарттар (stock option) жасасуға құқылы. Стартап-қызметі үшін венчурлік қаржыландыру ұсынылатын компания және (немесе) осындай стартап-компаниялардың қатысушылары (акционерлері) стартап-компанияның қызметкерлерімен стартап-компанияның мүлкіне немесе оған қатысуға қатысты опциондық шарттар жасасуға құқылы. Опциондық шарт, егер опциондық шартта көзделген іс-әрекеттерді жасау туралы талап белгіленген мерзімде мәлімделмесе, тоқтатылады. Шарт жасасуға арналған опцион қайтарып алынбайтын Офертаның акцептіне арналған мерзім белгіленбеген жағдайда, егер шарттың немесе әдет-ғұрыптың мәнінен өзгеше туындамаса, бұл мерзім бір жылға тең деп

есептеледі. Егер шартты жасасуға опцион өзгеше көзделмесе, ол бойынша төлем қайтарып алынбайтын Офертаның негізінде жасалатын шарт бойынша төлемдер есебіне есептелмейді және акцепт болмаса, қайтаруға жатпайды. Шарт жасасуға арналған Опцион шарттың жасалуы тиіс нысанасын және басқа да маңызды талаптарын айқындауға мүмкіндік беретін шарттарды қамтуы тиіс. Жасалуға жататын шарттың мәні қайтарып алынбайтын Офертаның акцепті кезінде оны сәйкестендіруге мүмкіндік беретін кез келген тәсілмен сипатталуы мүмкін. Шарт жасасуға арналған Опцион жасалуға жататын шарт үшін белгіленген нысанда жасалады. Егер мұндай келісімнің мәнінен өзгеше туындамаса, шарт жасасуға арналған Опцион басқа келісімге енгізілуі мүмкін. Шарт жасасуға арналған опцион бойынша құқық, егер осы келісімде өзгешекөзделмесе немесе оның мәнінен өзгеше туындамаса, басқа тұлғаға берілуі мүмкін [3]. Сондай-ақ, енді шартқа «кепілдіктер туралы» (warranties) ережені қосуға болады. Бұл Шарт талаптарын, мысалы, баға, қандай да бір шектеулердің күшін сақтау мерзімі және т.б. анықтайтын өтініштер. Оларды бұзу инвесторға шартты бұзуды және шығындарды өтеуді талап етуге құқық береді. Венчурлік қаржыландыру мақсатында шарт жасасқан тарап шарт жасасу, оны орындау немесе тоқтату үшін маңызы бар мән-жайлар туралы екінші Тараптың дұрыс емес растамаларына негізделген ақылға қонымды түрде сүйене отырып, ол келтірілген залалдарды өтеуге құқылы, егер:

1) мән-жайлар туралы дұрыс емес растама берген Тарап олардың дұрыс еместігі туралы және контрагенттің келісілген шарттарда шарт жасасу кезінде осындай дұрыс емес растауларға сүйенетіні туралы білсе немесе білуге тиіс болса;

2) мән-жайлар туралы растамалар жазбаша нысанда жасалса және осындай растауларды берген адамның өзі үшін міндеттемелер немесе өзге де азаматтық-құқықтық салдарлар жасау ниетін білдірсе.

Міндеттеме тараптары өздерінің венчурлік қаржыландыруды жүзеге асыруы кезінде әрекет ете отырып, шартта бір тараптың басқа тараптың шартта айқындалған мән-жайлар басталған кезде туындаған және оның тарапының міндеттемені бұзуына байланысты емес мүліктік жоғалтуларын (міндеттемені орындаудың мүмкін болмауынан, үшінші тұлғалардың немесе мемлекеттік билік органының шартта көрсетілген тарапқа немесе үшінші тұлғаға талаптар қоюынан туындаған жоғалтулар және басқалары) көздеуі мүмкін. Шартта мұндай шығындарды өтеу мөлшері немесе оны анықтау тәртібі айқындалуға тиіс. Егер Тарап шығындардың мөлшерін ұлғайтуға қасақана жәрдемдескені дәлелденсе, сот шарт тараптары көздеген шығындарды өтеу шегін азайтуға құқылы. Егер шартта өзгеше көзделмесе, Шарттың Тараптары көзделген шығындар Шарттың жасалмаған немесе жарамсыз деп танылуына қарамастан өтеледі. Егер шығындар үшінші тұлғаның заңсыз әрекеттеріне байланысты туындаған жағдайда, мұндай шығындарды өтеген тарапқа кредитордың шығындарды өтеу туралы талабы осы үшінші тұлғаға ауысады [3].

Осылайша, нормативтік актілердегі қабылданған өзгерістер Қазақстан Республикасында венчурлік қаржыландыру нарығын дамыту үшін құқықтық негіз береді. Сонымен, венчурлық қаржыландырудың құқықтық базасын құру және оны жетілдіру арқылы индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау жүйесін дамыту көзделген. Жалпы, еліміздегі жеке венчурлық капитал нарығын ынталандыру - шетелдік инвестицияларды инновациялық қызметке тартудың тағы бір маңызды қадамы.

Венчурлік қорлар инновациялық инфрақұрылымның бір бөлігі болып табылады. Венчурлік қорларды қоса қаржыландыруды ұлттық даму институттары және тиісті саланың уәкілетті мемлекеттік органдарымен келісім бойынша индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау саласындағы уәкілетті орган бекітетін индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдауға қатысатын индустриялық-инновациялық жүйенің өзге де субъектілері жүзеге асырады. Индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдауға қатысатын даму институттары осындай қорларды бірлесіп қаржыландыра алады.

Мұнымен айналысатын институттардың толық тізімін уәкілетті мемлекеттік орган – индустрия және инфрақұрылымдық даму министрлігі бекітеді. Олардың қатарына ТДҰА АҚ жатады. Қазіргі таңда бұл агенттіктің атауы QazTech Ventures АҚ-ға ауыстырылды. Оның мақсаты – венчурлық капитал нарығы мен технологиялық кәсіпкерлікті дамыту болып табылады. Аталмыш мақсатты жүзеге асыру келесідей үш бағытқа негізделген: 1) венчурлық қаржыландыру; 2) жеке бизнес-инкубаторларды қолдау; 3) технологиялық консалтинг.

Венчурлік қаржыландыру көлемінің жалпы әлемдік көрсеткіші 2017 жылы \$155 млрд құрады, бұл ретте АҚШ үлесіне жаһандық инвестициялардың 70%, ал Еуропа мен Азияға инвестициялардың 14% тиесілі.

Жалпы алғанда, Қазақстанда венчурлік қаржыландыру дәуірі 2003-2004 жылдары ұлттық инновациялық қор (бүгінде QazTech Ventures АҚ) құрылғаннан басталды, оның негізгі мақсаты - гранттық қаржыландыру және тікелей инвестициялар арқылы инновацияларды ілгерілету болатын. ТДЖҰА гранттарын бөлудің басым бағыттары: ақпараттық-коммуникациялық технологиялар, биотехнологиялар, энергия тиімділігі, робототехника.

Сондай – ақ венчурлік қорлар қатарында-»Самұрық-Қазына» ұлттық әл-ауқат қоры (мұнда шетелдік қатысушылардың қазақстандық әріптеспен бірлескен серіктестігі болуы мүмкін). 100 миллион доллар капиталы бар жаңа қорлардың бірі-Singulari Team-жасанды интеллект пен робототехниканы инвестициялайды. Тағы бір венчурлік қор – «Сентрас» («Сентрас» қаржы тобы мен Қазақстанның ұлттық инновациялық қоры құрған) – фин-тех-ке маманданған. Қор-Қазақстанның венчурлік нарығы көшбасшыларының бірі, оның портфелінде орта есеппен 15 жоба. Бүгінде Қазақстандағы Венчурлік капиталдың жиынтық көлемі 260 млн. ҚР Ұлттық инновациялық жүйесін қалыптастырудың мемлекеттік бағдарламасында Венчурлік капитал қаражаты есебінен ақпараттық технологиялар мен интернет-бизнес саласына инвестициялау қарастырылған [7].

Қазақстандағы венчурлық қаржыландырудың ағымдағы жай – күйі оның қалыптасудың бастапқы кезеңінде екенін мойындауға тура келеді. Венчурлік қаржыландырудың дамуын тежейтін факторлардың бірі – батыс елдеріне қарағанда қор нарығының терең емес сыйымдылығы, және венчурлық қорлардың өсу серпіні қор нарығының дамуымен байланыстылығында. Көбінесе белгілі бір жоба шеңберінде венчурлік инвестициялар жобаның неғұрлым жетілген кезеңдерінде IPO арқылы іске асырылады. Капитал салымдарын шығару рәсімінің қарапайымдылығы – венчурлік қорлар/инвесторлар тарапынан қызығушылықты айқындайтын маңызды артықшылық.

Сонымен, венчурлік қаржыландырудың құқықтық базасын құру және оны жетілдіру арқылы индустриялық-инновациялық қызметті мемлекеттік қолдау жүйесін дамыту көзделген. Жалпы, еліміздегі жеке венчурлік капитал нарығын ынталандыру – отандық және шетелдік инвестицияларды инновациялық қызметке тарта отырып венчурлік капиталдың табысты нарығын құру болып табылады.

Әдебиеттер тізімі

- 1 Қазақстан Республикасының Президенті Нұрсұлтан Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. 2018 жылғы 10 қаңтар. Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері. [Электрон. ресурсы]. – URL: http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-10-kantar (Қар. мерзімі: 04.07.2019)
- 2 Токтабаев Т. В МИР РК состоялись публичные слушания по вопросам рискованного (венчурного) финансирования от 02.04. 2018. [Электрон. ресурсы]. – URL: <http://dep-jurid.miid.gov.kz/ru/news/v-mir-rk-sostoyalis-publichnye-slushaniya-po-voprosam-riskovogo-venchurnogo-finansirovaniya> (Қар. мерзімі: 10.07.2019)

- 3 Қазақстан Республикасының «Инвестициялық және венчурлік қорлар туралы» Заңы (01.01.2019 ж. толықтырулар мен өзгерістермен) [Электрон. ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=51049233 (Қар. мерзімі: 13.07.2019)
- 4 Қазақстан Республикасының «Ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық қызмет нәтижелерін коммерцияландыру туралы» Заңы (01.01.2019 ж. толықтырулар мен өзгерістермен) [Электрон. ресурс]. – URL: <http://adilet.zan.kz/kaz/archive/docs/Z1500000381/04.07.2018/info> (Қар. мерзімі: 17.07.2019)
- 5 ҚР Азаматтық кодексі (27.02.2017 ж, толықтырулар мен өзгерістермен) [Электрон. ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=62006061 (Қар. мерзімі: 25.07.2019)
- 6 Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексі 2015 жылдың 29 қазаны, (01.01.2019 ж. толықтырулар мен өзгерістермен) [Электрон. ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=39147530 (Қар. мерзімі: 31.07.2019)
- 7 Ж.Кулибаева Существует ли венчурное финансирование в Казахстане? Часть 2... The wall street journall Курсив. [Электрон. ресурс]. – URL: 04 июля 2018г. <https://kursiv.kz/news/finansy/2018-07/suschestvuet-li-venchurnoe-finansirovanie-v-kazakhstane-chast-2> (Қар. мерзімі: 05.08.2019)

Кусаинова Л.И., Ахметова Г.И.

*Актюбинский региональный государственный университет им.К.Жубанова,
Актобе,Казахстан*

Правовые основы развития рынка венчурного финансирования в Республике Казахстан

Аннотация. В статье раскрывается сущность венчурного финансирования, конкретной инновационной компании, венчурного фонда, венчурного управляющего. Показана деятельность венчурного фонда в РК. С целью упрощения механизма венчурного финансирования раскрыта особенность применения договора венчурного фонда. С целью снижения рисков инвестиций в инвестиционные проекты при формировании венчурных фондов в форме акционерных обществ раскрыт сущность акционерного соглашения и особенности его применения. Для эффективного использования активов венчурного фонда показан механизм применения опционных договоров. Таким образом, принятые новые нормативно-законодательные акты по венчурному финансированию позволят не только защитить мониритарных инвесторов, но и объективно способствует дальнейшее развитие рынка венчурного финансирования.

Ключевые слова: Венчурное финансирование, венчурный фонд, венчурный управляющий, акционерное соглашение, опционный договор.

Kussainova L.I., Akhmetova G.I.

K. Zhubanov Aktubinsk Regional State University, Aktobe, Kazakhstan

Legal basis of development of the market of venture financing in the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article reveals the essence of venture financing, a specific innovation company, venture capital fund, venture manager. The activity of the venture fund in the Republic of Kazakhstan is shown. In order to simplify the mechanism of venture financing, a feature of the application of a venture fund agreement has been disclosed. In order to reduce the risks of investment in investment projects in the formation of venture funds in the form of joint-stock companies, the essence of the shareholder

agreement and the features of its application are disclosed. For the effective use of the assets of the venture fund, the mechanism for applying option contracts is shown. Thus the adopted new regulatory acts on venture financing will not only protect monitored investors, but also objectively contribute to the further development of the venture capital market.

Keywords: Venture financing, venture fund, venture manager, shareholder agreement, option agreement.

References

- 1 Qazaqstan Respýblikasynyń Prezidenti Nursultan Nazarbaevtyń Qazaqstan halqyna Joldaýy. 2018 jylǵy 10 qańtar. Tórtinshi ónerkásiptik revoliýtsıa jaǵdaındaǵy damýdyń jańa múmkindikleri [Address by the President of the Republic of Kazakhstan Nursultan Nazarbayev to the People of Kazakhstan. January 10, 2018. New opportunities for the development of the Fourth Industrial Revolution.] [Electronic resource]. Available at: http://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylgy-10-kantar (Accessed: 04.07.2019).
- 2 Toktabaev T. Informatsıa MIR RK po voprosam riskovogo (venchýrnogo) finansirovaniya ot 02.04. 2018 [RK MIR held public hearings on risk (venture) financing] [Electronic resource]. Available at: <http://dep-jurid.miid.gov.kz/ru/news/v-mir-rk-sostoyalis-publichnye-slushaniya-po-voprosam-riskovogo-venchurnogo-finansirovaniya> (Accessed: 10.07.2019).
- 3 Qazaqstan Respýblikasynyń «Investitsıalyq jáne venchýrlik qorlar týraly» Zańy (03.07.2019 j. tolyqtyrýlar men ózgeristermen) [The Law of the Republic of Kazakhstan «On Investment and Venture Funds» (as amended and amended by 01.01.2019)] [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=51049233 (Accessed: 13.07.2019).
- 4 Qazaqstan Respýblikasynyń «Ǵylymı jáne (nemese) ǵylymı-tehnikalıq qyzmet náttjelerin kommertsıalandırý týraly» Zańy (04.07.2018 j. tolyqtyrýlar men ózgeristermen) [Law of the Republic of Kazakhstan «On Commercialization of Scientific and (or) Scientific and Technological Activities» (as amended and amended by 01.01.2019)] [Electronic resource]. Available at: <http://adilet.zan.kz/kaz/archive/docs/Z1500000381/04.07.2018/info> (Accessed: 17.07.2019).
- 5 QR Azamattyq kodeksi (Jalpy bólim) (01.07.2019 j. tolyqtyrýlar men ózgeristermen) [Civil Code of the RK (27.02.2017, with additions and changes)] [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/m/document/?doc_id=62006061 (Accessed: 25. 07.2019).
- 6 Qazaqstan Respýblikasynyń Kásipkerlik kodeksi 2015 jylдың 29 qazany, (01.08.2019 j. tolyqtyrýlar men ózgeristermen) [The Code of Business Conduct of the Republic of Kazakhstan as of October 29, 2015 (with amendments and additions as of 01.01.2019)] [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/m/Document/?doc_id=39147530 (Accessed: 31.07.2019).
- 7 Kýlibaeva J. Sýestvıet li venchýrnoe finansirovanıe v Kazahstane? Chast 2. The wall street jurnall Kursiv. 04 iyulya 2018g. [Is there venture financing in Kazakhstan? Part 2 ... The wall street jurnall Italic] [Electronic resource]. Available at: <https://kursiv.kz/news/finansy/2018-07/suschestvuet-li-venchurnoe-finansirovanie-v-kazahstane-chast-2> (Accessed: 05.08.2019).

Авторлар туралы мәлімет:

Кусаинова Л.И. - к.э.н., доцент АРГУ им К.Жубанова, Актөбе, Қазақстан.

Ахметова Г.И. - к.э.н., ст. преподаватель АРГУ им К.Жубанова, Актөбе, Қазақстан.

Kusainova L.I. - Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of A.G. Zhubanov ARGU, Aktobe, Kazakhstan.

Akhmetova G.I. - Ph.D., Art. Lecturer at the ARSU named after K. Zhubanov, Aktobe, Kazakhstan.

Халықаралық құқық
International law
Международное право

МРНТИ 10.87.27

Ш.В. Глепина

*Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан,
Казахстан*

(E-mail: tlepina_shv@enu.kz)

Законодательное обеспечение международно-правовых норм в области гражданских и политических прав и свобод человека в Республике Казахстан

Аннотация: Гражданские и политические права имеют более длительную историю, чем другие категории прав и свобод. Признание государством прав и свобод человека означает обязанность государства утвердить эти права в Конституции, законодательстве и в процессе правоприменения. Конституция Республики Казахстан (1995) инкорпорирует в национальную правовую систему подавляющее большинство положений Всеобщей Декларации прав человека (1948), других основных международных источников прав и свобод человека и гражданина. Государство должно обеспечить такое состояние политической и правовой системы, которое гарантировало бы соблюдение соответствующих гражданских и политических прав. Принимая на себя гарантию обеспечения конституционных прав и свобод, государство устанавливает юридические механизмы их осуществления (реализации). К ним относятся: законодательные акты (законодательная база), принимаемые в соответствии с Конституцией РК, и направленные на развитие ее положений, а также система государственных органов (Конституционный Совет РК, Министерство юстиции РК), специальные институты (Комиссия по правам человека при Президенте Республики, Уполномоченный по правам человека в Республике Казахстан). В статье рассмотрены вопросы законодательного и административно-организационного обеспечения международно-правовых норм в области гражданских и политических прав и свобод человека в Республике Казахстан.

Ключевые слова: право, права человека, государство, законодательное обеспечение, функции государства по законодательному обеспечению соблюдения, реализации прав человека, гражданские и политические права, Конституция, Республика Казахстан

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6844-2019-128-3-145-161>

Введение

Взаимодействие с договорными органами ООН в целях адаптации мирового опыта выполнения международно-правовых обязательств и сохранения национальной специфики в процессе модернизации законодательства в Казахстане имеет большое значение в науке и практике международного права. Изучение вопросов законодательного закрепления международно-правовых норм в области гражданских и политических прав и свобод человека в Республике Казахстан основано на практике законотворческого процесса, научно-исследовательских разработках, нормативных и правовых актах универсальной международной организации и действующего законодательства Республики Казахстан.

Конституционная поправка «... порядок и условия действия на территории Республики Казахстан международных договоров, участником которых является Казахстан, определяются законодательством Республики» (10 марта 2017 г.) актуализирует вопрос порядка и

пределов действия международного права и его соотношения с законодательством и Конституцией Республики Казахстан. Для нашей страны взаимодействие с договорными органами ООН, наделенных полномочиями по осуществлению международного контроля за соблюдением международных договоров по правам человека, имеет значение содействия реализации Национального плана модернизации старны, реализации конституционных положений об утверждении Республики Казахстан демократическим и правовым, социальным государством, высшими ценностями которого являются человек, его жизнь, права и свободы. Система договорных органов ООН служит предоставлению руководства государствам в выборе эффективных способов обеспечения соответствия их внутренней политики и мер нормам международных договоров по правам человека. Эффективность способов обеспечения соответствия международно-правовым нормам в области гражданских и политических прав и свобод человека выражается в правотворческой и правоприменительной деятельности, в объеме осуществления на национальном уровне рекомендаций по обеспечению соблюдения, реализации, защиты и предотвращению нарушений прав человека. Большое значение имеет совершенствование законодательства Республики Казахстан в сфере прав человека.

Постановка задачи

В статье ставятся задачи – 1) изучение международно-правового и национально-правового закрепления гражданских и политических прав человека и гражданина в Республике Казахстан; 2) гражданские, административные и организационные мероприятия государства и гражданского общества, направленные на реализацию названных прав человека в Казахстане; 3) присоединение Казахстана к международному Пакту о гражданских и политических правах и Факультативным протоколам данного Пакта.

Статья 40 Международного пакта о гражданских и политических правах (1966) обязывает государства, ратифицировавшие названный Пакт, представлять доклады о состоянии прав в их странах и о тех мерах, которые они принимают в процессе соблюдения ими своих обязательств.

Цели

Цель данной статьи заключается в изучении практики реализации международно-правового и национально-правового обеспечения гражданских и политических прав и свобод человека в Республике Казахстан. Реализация международно-правового и национально-правового обеспечения гражданских и политических прав и свобод человека в Республике Казахстан отражается в национальных докладах в сфере осуществления гражданских и политических прав человека и предоставляется в Комитет ООН по правам человека.

История

Позитивные изменения в общественно-политическом сознании населения, уровень правовой компетентности и правовой культуры в вопросах обеспечения, реализации и защиты прав человека детерминировали процесс научного изучения вопросов прав человека. Одновременно в Казахстане исследование проблем взаимодействия с договорными органами ООН по выполнению международно-правовых обязательств в сфере прав человека носит комплексный характер: правовой, социально-экономический, общественно-политический. Исследования в области прав человека получили развитие в условиях независимости. Становление и развитие научных исследований в области международного права, международного права прав человека оказало влияние на рост исследований в рассматриваемой области международно-правовой науки Казахстана. В ряду исследователей многообразных проблем прав человека и, в частности конкретно в вопросах законодательного обеспечения международно-правовых норм в области гражданских и политических прав и свобод человека в Республике Казахстан следует назвать Баймаханову Д.М., Досымбекову М.С., Салимбаеву Ж.Ч., Кулжабаеву Ж.О., др. Ими были рассмотрены вопросы прав человека в

системе конституционализма, принципа уважения прав и свобод человека и гражданина, современные тенденции правопонимания в сфере защиты прав человека, международного договора в нормативно-правовом обеспечении в Республике Казахстан.

Методы исследования

При подготовке статьи были использованы методы эмпирического уровня. На основе эмпирического уровня был применен метод корреляционного анализа – согласованное изменение двух признаков: изменчивость одного признака находится в соответствии с изменчивостью другого. Данное мы наблюдаем в соотношении указанных первой и второй задач, их влияние на постановку и реализацию третьей. Эмпирический метод выступает началом теоретического уровня методов исследования. Теоретический уровень содействовал более углубленному изучению научных фактов, установленных эмпирическими данными. Методы теоретического уровня – абстрагирование, общелогические методы составили основу, позволившую провести теоретическое обобщение и анализ поставленных задач, направленных на достижение цели статьи. Получению новых научных знаний способствуют и другие методы научного исследования. Наряду с названными были использованы философские методы – диалектики, общенаучные; общелогические методы : анализ, синтез, др. Общенаучные и общелогические методы оказывают влияние на формирование познавательных средств, способных обеспечить получение новых научных знаний.

Основная часть

Гражданские и политические права имеют более длительную историю, чем другие категории прав и свобод. Поэтому и их нормативное содержание, как правило, весьма четкое и определенное. Это свободы человека от государства, его права перед государством [1, 52 стр.]. Признание государством прав и свобод человека означает обязанность государства утвердить эти права в Конституции, законодательстве и в процессе правоприменения. Конституция Республики Казахстан (далее – РК) (1995) инкорпорирует в национальную правовую систему подавляющее большинство положений Всеобщей Декларации прав человека (1948), других основных международных источников прав и свобод человека и гражданина [2, 114 стр.].

Государство должно обеспечить такое состояние политической и правовой системы, которое гарантировало бы соблюдение соответствующих гражданских и политических прав. Принимая на себя гарантию обеспечения конституционных прав и свобод, государство устанавливает юридические механизмы их осуществления (реализации). К ним относятся: законодательные акты (законодательная база), принимаемые в соответствии с Конституцией РК, и направленные на развитие ее положений, а также система государственных органов (Конституционный Совет РК, Министерство юстиции РК), специальные институты (Комиссия по правам человека при Президенте Республики, Уполномоченный по правам человека в Республике Казахстан) [2, 115 стр.].

Гражданские и политические права – в чем различие между ними? Какого-то абсолютного раздела между ними не существует. Гражданские права – это те права и свободы, которые принадлежат человеку как члену гражданского общества. Это право на жизнь, свобода от пыток и других форм бесчеловечного обращения, право на свободу и личную неприкосновенность и т. д. Этими правами обладают как граждане данного государства, так и иностранцы и лица без гражданства (апатриды).

Политические права – это, как правило, права только граждан данного государства. Эти права связаны с участием в политической жизни государства, в управлении государственными делами и, следовательно, на обладание ими не могут претендовать все проживающие или находящиеся в пределах страны. Это видно и из формулировок соответствующих статей Пакта о гражданских и политических правах (1966) [3]. Так, ст. 9 говорит, что каждый человек имеет право на свободу и личную неприкосновенность», ст. 10, что «все

лица, лишённые свободы, имеют право на гуманное обращение и уважение достоинства, присущего человеческой личности», ст. 14, что «все лица равны перед судами и трибуналами», ст. 19, что «каждый человек имеет право беспрепятственно придерживаться своих мнений» [3].

В отличие от этих статей, ст. 25 определяет, что «каждый гражданин должен иметь без какой бы то ни было дискриминации право и возможность: а) принимать участие в ведении государственных дел; б) голосовать и быть избранным.; в) допускаться в своей стране на общих условиях равенства к государственной службе» [3].

Конституции различных стран мира провозглашают права и свободы самого различного характера и содержания, прослеживается процесс расширения перечня конституционных прав и свобод, что требует их определенной классификации с целью изучения связанных с данным институтом правовых проблем [1, 52 стр.]. В основе классификации могут быть различные критерии, но следует иметь в виду, что любая классификация весьма условна. Одно и то же право может принадлежать к нескольким классификационным группам. В целом же права человека неделимы и составляют единый комплекс.

Гражданские (личные) права и свободы предоставляются человеку как физическому лицу вне зависимости от того, является он гражданином данной страны или нет.

Гражданские права и свободы выражают гуманистические основы жизни общества, защищают пространство личной жизни человека, индивидуальную свободу от вмешательства извне. Эта группа прав неотчуждаема и принадлежит каждому от рождения. Исходя из определения гражданства как устойчивой политико-правовой связи граждан с государством, следует, что именно граждане постоянно политически связаны с государством, а значит обладают политическими правами и свободами, тесно связанными с управлением государством, с демократией.

Политические права раскрывают социальные позиции граждан по отношению к власти, уровень их политической свободы, вовлеченность в управление государством и участие в политических процессах. Чем шире перечень политических прав свобод, тем больше возможностей у граждан в участии в управлении государством, тем шире демократия [4, 95 стр.].

Большое значение на уровне государственной политики отводится правам и свободам человека. Ученые-юристы-конституционалисты считают, что конституционный строй-это система важных общественных отношений и основных государственно-правовых институтов, основных прав и свобод человека и гражданина, закрепленных в Конституции и защищаемых ею, включая идею подчинения государства Конституции, или систему конституционных установлений, закрепляющих все это [5, 59 стр.].

Изменение и ускорение темпов развития общества, государства и права, усложнение и совершенствование механизма их воздействия на граждан превращают проблему прав человека из рядовой задачи теории и практики управления в одну из главных, оттесняют на задний план многие из прежде приоритетных и модных. От этапа к этапу ее роль, удельный вес, значимость, влияние на другие проблемы постепенно усиливаются. Это объясняется возрастающей ролью прав в жизни каждого члена общества: они позволяют реализовать на практике его природный и социальный потенциал, обеспечивают ему возможность раскрыть свои способности дарования. Если права человека в своей реализации наталкиваются на постоянные препятствия со стороны власти, то это несовместимо с демократией и курсом на повышение благосостояния населения. Юридическая наука все полнее, глубже, пристальнее занимается правами человека, превращая их в ведущую составную часть своего предмета.

Историческое развитие института прав человека осуществлялось исключительно внутригосударственным правом. Законодательное закрепление правового положения лич-

ности даже в первые годы после принятия Устава ООН (1945) относилось к внутренней компетенции государства. В современном мире положение изменилось, и права человека регулируются не только национальным, но и международным правом. При этом все более возрастает роль международного права, что выражается в более детальной разработке и индивидуализации международных принципов и норм, регулирующих основные права и свободы человека, которые должны соблюдаться субъектами, т.е. государствами, в создании международных органов по контролю над выполнением государствами возложенных ими же на себя обязательств.

В Древнем мире [6, 50 стр.] и в Средние века иностранцы были или бесправны, или же в значительной мере изымались из местной юрисдикции [6, 75 стр.]. Лишь в XIX веке положение стало ощутимо меняться, прежде всего, под влиянием развития международных экономических связей. На иностранных граждан стал распространяться специальный режим, который предусматривал лишь некоторую ограниченность тех прав, которые были у граждан данного государства. Последний режим был типичен для зависимых стран. Так, в странах Ближнего Востока и в Китае существовал так называемый режим капитуляций (он был основан на статьях договора – капитулах).

Наиболее существенный вклад в последующее развитие данных аспектов был сделан, в частности, Францией, так как идеи, выдвинутые в ходе революции и частично закрепленные в Декларации прав человека и гражданина (1789) [7, 26 стр.], в Конституциях Франции (1791) [8, 233 стр.] (1793) [9, 118 стр.] касались таких вопросов, как признание суверенитета народа, невмешательство во внутренние дела, признание неприкосновенности территории, правовое положение иностранцев (иностранцы на территории Франции обладали теми же правами, что и французы). Было введено понятие гражданина, что предполагало наличие у индивида не только обязанностей по отношению к государству, но и прав. Революционные идеи оказали значительное влияние на последующее развитие международного права.

Признание приоритета прав человека и их универсального характера в качестве основы правового сознания и принципов права в XVIII веке сначала во Франции, а потом и в странах западной демократии, расширение сферы международно-правового регулирования и формирование универсальных и региональных стандартов, которых должны придерживаться страны, в определенной степени способствовали нивелированию различий в правовом положении граждан страны и иностранцев.

Новый этап в развитии правового режима иностранцев начинается в XX веке после принятия Устава ООН (1945) [10]. Возникает всестороннее развитие связей между государствами и интернационализация общественной жизни, что, в свою очередь, влечет за собой значительное увеличение численности иностранцев в большинстве стран и усиление их влияния и прежде всего в области экономики. Заинтересованность государств в таком развитии привела к необходимости обеспечить иностранцам достаточно широкий круг прав. В результате широкое распространение получил национальный режим, в силу которого иностранцы за некоторыми исключениями приравниваются в правах к местным гражданам.

Более того, основной формой сотрудничества при защите прав и свобод человека является установление совершенно новых форм международных соглашений, которые содержат в себе определенные стандарты, направленные на правовой статус человека, обязательства государства при соблюдении определенных стандартов в рамках внутреннего правопорядка, и подавляющее большинство этих соглашений разработано в рамках ООН.

Сейчас под эгидой ООН функционирует разветвленная система органов, занимающихся разработкой международных стандартов и осуществлением международного контроля за соблюдением уже принятых документов. В частности, основной формой контроля со стороны международных структур стала процедура представления докладов, установление фактов и рассмотрение споров в специальных наблюдательных комитетах. Если на

начальных этапах становления и развития государственности права человека были предметом регулирования со стороны только (или почти только) национального законодательства, то на последующих этапах начинает возрастать и усиливаться роль международного права в этом процессе. Постепенно международно-правовой компонент регулирования прав человека вовлекает в свою орбиту более широкий круг вопросов жизнедеятельности человека, придает своим принципам и нормам возрастающую весомость и значимость, вступает в конкуренцию с внутригосударственным компонентом. Он как бы приближается по объему и значению к внутригосударственному компоненту, затем в зависимости от конкретных условий отдельных стран, регионов и континентов, а также в зависимости соотношения политических и иных сил на международной арене утверждается либо паритет международно-правового и национального правового регулирования, либо приоритетная роль национального законодательства по отношению к международному праву, либо преобладание воздействия международно-правовых средств над средствами внутригосударственного регулирования. В современный период большое значение имеет гармоническое сочетание международного и национального права. Параллельно этому активизируется исследовательская деятельность, проводимая как наукой международного права, так и смежными с ней юридическими дисциплинами в области прав человека [5, 77 стр.].

Признание большей частью мирового сообщества определенных принципов и норм международного права, независимо от их происхождения и статуса, дает возможность считать эти нормы и принципы общепризнанными [5, 336 стр.]. Во многом благодаря действию международно-правовых принципов и норм постепенно утверждается в сфере прав человека некоторое единообразие подходов к их оценке, преодолеваются крайности регулирования. Большая доля заслуг международного права в том, что теперь интересы, права и свободы человека стоят в центре деятельности государства и общества, а также многих их институтов и структур [5, 326 стр.]. В Казахстане наряду с законодательным обеспечением проводятся организационные мероприятия государственного и самодеятельного [11, 149 стр.] уровня, направленные на реализацию гражданских и политических прав и свобод человека.

Комиссия по правам человека при Президенте Республики Казахстан была создана Указом президента Н. Назарбаева 12 февраля 1994г [12]. Главная цель – усиление общественных механизмов поддержки и защиты прав человека. С тех пор компетенция и направления работы Комиссии неоднократно совершенствовались.

19 марта 2003г. указом Президента Республики Казахстан было утверждено новое положение о Комиссии по правам человека при Президенте Республики Казахстан [13]. В действующее Положение Комиссии по правам человека при Президенте Республики Казахстан были внесены изменения и дополнения в пп. 1, 2, 10, 11 в 2004 году. В соответствии с ним, Комиссия по правам человека является консультативно-совещательным органом, содействующим реализации Главой государства его конституционных полномочий гаранта прав и свобод человека и гражданина, признаваемых и гарантируемых в соответствии с Конституцией Республики Казахстан. Координацию деятельности Комиссии осуществляет государственный секретарь Республики Казахстан.

Основными задачами Комиссии являются:

- 1) создание условий для реализации Президентом Республики Казахстан его конституционного статуса гаранта прав и свобод человека и гражданина в Республике Казахстан;
- 2) содействие совершенствованию механизма обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина;
- 3) содействие деятельности центральных и местных государственных органов по реализации государственной политики в области обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина;

4) участие в разработке концепций и программ государственной политики в сфере обеспечения и защиты прав и свобод человека;

5) содействие укреплению международного сотрудничества в области обеспечения и защиты прав и свобод человека [12].

Комиссия по правам человека в пределах своей компетенции: рассматривает адресованное Главе государства и непосредственно Комиссии обращения граждан Казахстана, иностранных граждан, лиц без гражданства, а также организации, содержащие информацию о фактах нарушения прав и свобод человека и гражданина; составляет ежегодные и специальные доклады о соблюдении прав человека и гражданина в Казахстане на имя главы государства; рассматривает предложения государственных органов, общественных объединений, иных организаций и граждан по вопросам, входящим в компетенцию комиссии; вырабатывает предложения о совершенствовании механизма обеспечения и защиты прав и свобод человека и гражданина и вносит их на рассмотрение Президенту Казахстана; анализирует законодательство республики, затрагивающие вопросы обеспечения и защиты прав и свободы человека и гражданина, участвует в подготовке законопроектов, регулирующих данные вопросы; готовит аналитические материалы, эксперт-рекомендательные заключения и предложения по международным договорам в области прав человека; принимает участие в работе международных организаций по правам человека, других неправительственных правозащитных организаций.

Для проведения экспертно-аналитических исследований при Комиссии создается Экспертный совет из представителей научных учреждений, организаций образования и неправительственных организаций, работающих на общественных началах. Состав Экспертного совета утверждается на заседании Комиссии. Председатель Экспертного совета назначен доктор юридических наук, профессор, советник президента КазГЮУ С.Ф. Ударцев [14].

Важным событием в развитии механизмов обеспечения прав человека в Казахстане является создание в сентябре 2002 г. института Омбудсмена-Уполномоченного по правам человека [15]. Это независимый государственный институт, который в соответствии с законодательством Республики Казахстан, осуществляет наблюдение за соблюдением прав человека, рассматривает жалобы на действия государственных органов и должностных лиц, приведших к нарушению прав человека, содействует развитию национального законодательства в строгом соответствии с международными стандартами в области прав человека, поощряет развитие образования в сфере прав человека.

Согласно законодательству Казахстана, Уполномоченный по правам человека назначается Президентом страны после консультации с Комитетами Парламента. Эта процедура отражает высокий общественно-политический статус Уполномоченного и соответствует международной практике. Хотя в большинстве случаев омбудсмен избирается парламентом, в ряде стран он назначается президентом. К последним, как известно, относятся такие страны как Кипр, Ирландия, Мальта, Новая Зеландия и ряд других государств, где практика назначения омбудсмена схожа с казахстанской [11, 16 стр.].

Международная Ассоциация юристов определила понятие «омбудсмена» как «службу, предусмотренную Конституцией или иным актом законодательной власти и возглавляемая независимым публичным должностным лицом высокого ранга, которая ответственна перед законодательной властью, получает от пострадавших лиц обращения на действия государственных органов и служащих нанимателей и действует по своему усмотрению и уполномочена проводить расследования, рекомендовать корректирующие действия и предоставлять доклады» [16].

В Казахстане институт народного защитника был создан указом Президента РК «Об учреждении должности Уполномоченного по правам человека» от 19 сентября 2002 года № 947 [15]. В данном указе отмечается, что должность Уполномоченного по правам человека

утверждается с целью совершенствования системы защиты конституционных прав и свобод граждан. Этим указом утверждено Положение об Уполномоченном по правам человека, состоящее из 6 разделов и 36 пунктов.

В п. 1 Положения отмечается, что «Уполномоченный по правам человека (далее – Уполномоченный) – должностное лицо, осуществляющее наблюдение за соблюдением прав и свобод человека и гражданина, наделенное в пределах своей компетенции полномочиями принимать меры по восстановлению нарушенных прав и свобод человека и гражданина» [15]. Уполномоченный своей деятельностью дополняет существующие государственные средства защиты прав и свобод человека и гражданина. Он назначается на должность на срок 5 лет Президентом РК после консультации с Комитетами Палат Парламента, перечень которых определяет Президент РК. Уполномоченный после назначения на должность в торжественной обстановке приводится Президентом РК к присяге [15].

В п.18 Положения отмечается, что Уполномоченный не рассматривает жалобы на действия и решения Президента, Парламента РК и его депутатов, Правительства РК, Конституционного Совета, Генерального прокурора, Центральной избирательной комиссии, судов РК [15].

Уполномоченный в установленном законодательстве порядке имеет право: запрашивать от должностных лиц и организаций, за исключением вышеперечисленных, необходимые для рассмотрения жалобы сведения; на безотлагательный прием руководителями и другими должностными лицами государственных органов, иных организаций; привлекать на договорной основе организации и специалистов к выполнению экспертных и консультационных работ для подготовки заключений по подлежащим выяснению обстоятельствам, связанным с нарушением прав человека и гражданина; принимать меры по защите нарушенных прав и свобод человека и гражданина, по предъявлению служебного удостоверения входить и находиться на территории и в помещениях государственных органов и организаций, в том числе воинских частях и соединениях, а также посещать места лишения свободы, встречаться и беседовать с лицами, содержащимися в них; вносить предложения в соответствующие государственные органы о привлечении к установленной законом ответственности лиц, действия которых повлекли нарушение прав и свобод человека и гражданина, а также о принятии мер к возмещению материального и морального вреда; публиковать в средствах массовой информации официальные сообщения по результатам проведенных проверок.

6 декабря 2004 года Указом Президента РК были расширены правозащитные возможности казахстанского омбудсмена. В частности, ему были предоставлены следующие новые права: с целью защиты нарушенных прав и свобод человека и гражданина принимать участие в судебном рассмотрении дела; обращаться в суд и прокуратуру с ходатайством о проверке вступившего в законную силу решения, приговора суда, определения или постановления суда; по результатам рассмотрения жалоб граждан РК, иностранных граждан и лиц без гражданства, а также при получении иным путем информации о нарушениях их прав и свобод обращаться к палатам парламента с предложениями провести по этим вопросам парламентские слушания; обращаться к уполномоченным госорганам или должностным лицам с ходатайством о возбуждении дисциплинарного или административного производства, либо уголовного дела в отношении должностного лица, нарушившего права и свободы человека и гражданина, а также о принятии мер к возмещению материального или морального ущерба [17].

В то же время Комиссия по правам человека при Президенте РК, взаимодействуя с Уполномоченным по правам человека и другими органами, будет также обеспечивать защиту прав и свобод человека. Актами реагирования Уполномоченного являются рекомендации. По результатам проверки обращений Уполномоченный вправе направить должност-

тному лицу, действиями которого нарушены права и свободы заявителя, рекомендации, обязательные для восстановления нарушенных прав. [18, 18 стр.]

Для обеспечения деятельности уполномоченного создан Национальный центр по правам человека [19]. «Положение о Национальном центре по правам человека» утверждено Президентом Республики Казахстан от 10 декабря 2002 г. № 992 [20, 17 стр.] При Уполномоченном по правам человека действует Комиссия по избранию членов Координационного совета при Уполномоченном по правам человека (10 декабря 2013 года № 29) [20, 18 стр.], также Экспертный совет и Консультативный совет неправительственных организаций г. Астаны. В перспективе планируется открытие региональных представительств [21].

Принципами работы уполномоченного является гласность, объективность и беспристрастность. Срок действия его полномочий законодательно зафиксирован и составляет пять лет, что является одной из гарантий его независимости. В своей деятельности уполномоченные выделяют пять основных приоритетов: защита прав детей, женщин, национальных меньшинств, осуждённых и лиц, содержащихся под арестом, социально уязвимых групп населения. Большое внимание в этой работе уделяется сотрудничеству с неправительственными организациями, средствами массовой информации и международными организациями. Одной из первостепенных задач Уполномоченного является развитие и совершенствование законодательства Республики Казахстан в области прав и свобод человека, приведение его в соответствии с международными стандартами.

Международное сотрудничество является неотъемлемой частью работы Уполномоченного по правам человека. В марте 2003 года Уполномоченный по правам человека участвовал в работе заседаний 59-й сессии Комиссии по правам человека ООН (Женева). В своем выступлении о состоянии и перспективах демократических преобразований ситуации в области прав человека в Казахстане уполномоченный отметил о прогрессе, достигнутом в этой области за 2002 год, в частности о мерах, предпринятых для приближения казахстанского законодательства к международным стандартам по правам человека, развитие институтов защиты прав человека, других изменениях в сфере демократизации [22].

Во время проведения 59-й сессии Комиссии Уполномоченный посетил ряд ключевых комитетов и управление Верховного Комиссара ООН по правам человека, которые выразили готовность оказать необходимую помощь новому правозащитному государственному институту [23].

Проводятся встречи, налажены взаимоотношения Уполномоченного с Председателями иностранных государств, международных организаций таких, как Программа Развития ООН (UNDP), Управление Верховного Комиссара ООН по правам человека (UN HCHR), Управление Верховного комиссара ООН по делам беженцев (UNHCR), Детский фонд ООН (UNICEF), Фонд ООН по делам женщин (UNIFEM), ОБСЕ, Европейская комиссия, Норвежский институт международных отношений и других. Налаживаются связи с институтами омбудсменов стран Финляндии, Литвы, СНГ [11, 17 стр.].

С первых дней независимости Республика Казахстан провозгласила себя демократическим, светским, правовым и социально ориентированным государством. Высшими ценностями государства явились человек, его права и свободы. Казахстан развернул активную программу демократизации. Эта программа нацелена на неуклонное соблюдение прав и свобод личности, недопущение любых форм дискриминации. Обеспечение эффективной защиты прав и свобод человека является одним из приоритетных направлений как внешней, так и внутренней политики Республики Казахстан. Большое значение приобретают международные стандарты прав человека.

Казахстан взял на себя обязательства законодательного обеспечения гражданских и политических прав и свобод человека. Республика стала участником основных международных конвенций в области прав человека.

Гражданские и политические права являются своего рода фундаментом, лежащим в основе всего комплекса прав человека, базовым элементом демократического общественного устройства, основанного на верховенстве закона, уважении принципа равенства и достоинства человеческой личности. Законодательное обеспечение осуществления гражданских и политических прав и свобод актуальны для всех государств, независимо от уровня их социально-экономического развития.

2 декабря 2003 года Республика Казахстан присоединилась к Международному пакту о гражданских и политических правах и Международному пакту об экономических, социальных и культурных правах 1966 года [11, 31 стр.].

Присоединение к Пактам подтвердило намерение Казахстана следовать курсу демократических реформ. Ратифицировав Пакты, Казахстан взял на себя обязательства гарантировать права человека, провозглашенные в ней, и предоставлять эффективные средства правовой защиты на национальном уровне в случае нарушений прав человека [24].

Заинтересованным министерствам и ведомствам также было поручено внести предложения по вопросу о присоединении Республики Казахстан к Первому и Второму Факультативным протоколам к Международному пакту о гражданских и политических правах [25].

Имплементация Пактов в законодательство и применение их норм в правоприменительной практике Казахстана позволит влиять на совершенствование реализации и дальнейшего обеспечения гражданских и политических прав человека на территории государства [11, 34 стр.].

В Законе Республики Казахстан «Об органах юстиции» [26] закрепляются положения о том, что «... органами исполнительной власти, в пределах своей компетенции осуществляющими правовое обеспечение деятельности государства, поддерживающими режим законности в работе государственных органов, организаций, должностных лиц и граждан, обеспечивающими защиту прав и законных интересов граждан и организаций» [11, 35 стр.]. В вопросах обеспечения конституционных прав и законных интересов граждан на органы юстиции Республики возлагаются ответственные задачи, поскольку органы юстиции непосредственно обеспечивают соблюдение прав и законных интересов граждан.

Министерство юстиции, руководствуясь требованиями закона принимает участие в формировании национального законодательства, направленного на обеспечение верховенства прав и свободы человека и гражданина. В этой связи его законотворческая деятельность тесно связана с процессом реформирования существующих институтов в области политических прав человека.

Наибольший интерес в этом плане могут вызвать изменения и дополнения в Конституционный закон Республики Казахстан «О выборах в Республике Казахстан», ряд других законодательных актов в сфере поддержки регулирования других политических и гражданских прав [11, 69 стр.].

Конституция Республики Казахстан закрепила статьей 39 Конституции то, что права и свободы человека и гражданина могут быть ограничены только законами и лишь в той мере, в какой это необходимо в целях защиты конституционного строя, охраны общественного порядка, прав и свобод человека, здоровья и нравственности населения [2, 283 стр.]. Конституция устанавливает не общий приоритет норм международного права, а приоритет применения. Если придерживаться теории общего приоритета, то это означает, что в случае противоречия международной норме закон прекращает свое действие [27, 24 стр.]. Конституция страны содержит права человека, которые не подлежат ограничению: приобретение гражданства, недопустимость изгнания из страны, защита и покровительство гражданину республики за ее пределами, признание правосубъектности человека и др. В целях надежной защиты закрепленных в Конституции положений функционирует Конституционный

Совет Республики Казахстан, определяющий соответствие Конституции принятых законов и подзаконных актов. Принятое Конституционным Советом решение является обязательным для исполнения и обжалованию не подлежит [11, 74 стр.]. Казахстан, как полноправный субъект международного права, взял на себя обязательства, связанные с соблюдением и защитой прав и свобод человека. Казахстан является участником многосторонних международных конвенций, регулирующих различные аспекты прав человека. Значительным шагом Казахстана на пути развития демократии и гражданского общества стало подписание Международных пактов 1966 года о гражданских и политических правах, об экономических, социальных и культурных правах.

Результаты

Содержание статьи соответствует основным направлениям развития государства, изложенным в политико-правовых документах: Стратегия «Казахстан – 2050: Новый политический курс состоявшегося государства» (14 декабря 2012 г.), посланию Президента К.К. Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана» (2 сентября 2019 г.). Республика Казахстан последовательно утверждает себя демократическим и правовым государством, совершенствует законодательство в сфере обеспечения гражданских и политических прав человека.

Международно-правовые и национально-правовые механизмы реализации, обеспечения и защиты гражданских и политических прав человека и гражданина в Республике Казахстан оказывают непосредственное влияние на внутреннюю и внешнюю политику государства.

Гражданские, административные и организационные мероприятия государства и гражданского общества, направленные на реализацию прав человека подтверждают приверженность Республики принципам международного права.

Присоединение Казахстана к международному Пакту о гражданских и политических правах и Факультативным протоколам данного Пакта дает возможность развития национального права, совершенствования международного права с учетом устоявшихся конституционных норм государства – Республика Казахстан в сфере прав человека.

Заключение

Несомненно, что укреплению законодательной базы на национальном уровне соответствует присоединение к международным договорам. Для этого должны быть конструктивно предусмотрены соответствующие механизмы. Так, в соответствии с упомянутыми международными конвенциями Республике Казахстан принят ряд законов, регламентирующих гражданские и политические права человека, ведется большая работа по их соблюдению и защите. Многие положения данных конвенций имплементированы в национальное законодательство Казахстана. Реализация ратифицированных Казахстаном норм Международных конвенций ООН по правам человека способствует укреплению законодательной базы республики, развитию национальной системы защиты прав человека в Казахстане [11, 89 стр.].

Деятельность государственных органов власти и управления направлена на законодательное обеспечение, фактическую реализацию, комплексную защиту гражданских и политических прав человека и гражданина в Республике Казахстан. Государственные органы, государственные служащие, институты гражданского общества, казахстанское общество в целом заинтересовано в обеспечении прав и свобод человека и гражданина. Отдельные международно-правовые нормы имплементированы в национальное законодательство Республики. Республика Казахстан присоединилась к Факультативным протоколам Международного Пакта о гражданских и политических правах (1966). Для Республики Казахстан характерна положительная динамика исполнения обязательств, принятых в соответствии с Международным пактом, которые способствуют раскрытию широких возможностей в по-

литическом, экономическом и социальном формате для обеспечения более эффективной защиты прав человека. Данное обязывает Республику Казахстан соблюдать принципы международного права, во внутренней политике руководствоваться законодательным и фактическим обеспечением реализации, соблюдения и защиты гражданских и политических прав человека.

Список литературы

- 1 Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность. - М.: Юридическая литература, 1991. – 160 с.
- 2 Конституция Республики Казахстан. Научно-практический комментарий. – Астана: 2018. – 640 с.
- 3 Международный пакт о гражданских и политических правах. Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года. [Электронный ресурс] – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (Дата обращения: 22.10.2019г.)
- 4 Исакова Г.К. Права человека в РК. – Алматы: Білім, 1999. – 192 с.
- 5 Баймаханова Д.М. Проблемы прав человека в системе конституционализма в РК. – Алматы., 2010. – 368 с.
- 6 Тлепина Ш.В. История международного права: учебно-методическое пособие. – Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2016. – 169 с.
- 7 Французская Республика: Конституция и законодательные акты. / Сост.: Маклаков В.В., Энтин В.Л. / Редкол.: Барабашев Г.В., Жидков О.А., Ильинский И.П., Калямин Г.П., Страшун Б.А., Туманов В.А. (Под ред. и со вступ. ст.), Чиркин В.Е. / Пер.: Маклаков В.В., Пучинский В.К., Энтин В.Л. – М.: Издательство: Прогресс, 1989. – 448 с.
- 8 Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII-XIX. – М.: Государственное издательство юридической литературы, 1957. – 588 с.
- 9 Документы истории Великой французской революции. Т.1. / Отв. ред. А.В. Адо. – М.: Издательство Московского университета, 1990. – 528 с.
- 10 Устав ООН [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.un.org/ru/charter-united-nations/> (Дата обращения: 01.11.2019 г.)
- 11 Развитие механизмов защиты прав человека в Казахстане / Под общ. Ред. Е.Ж. Бабакумарова, Л.А. Байшиной. – Астана: Изд-во LEM, 2004. – 244 с.
- 12 Указ Президента Республики Казахстан от 12 февраля 1994 года № 1567 «Об образовании Республиканской комиссии по правам человека» // САПП. – 1994. – № 9. – Ст. 89. Утратил силу с 22.04.1997 г. [Электронный ресурс]. – URL: <https://bestprofi.com/document/500637525;jsessionid=EF8A3FB798C87888D09BF35B3C73803C?0> (Дата обращения: 31.10.2019 г.); Положение о Комиссии по правам человека при Президенте Республики Казахстан. Указ Президента Республики Казахстан от 19 марта 2003 года N 1042 [Электронный ресурс]. – URL: https://zakon.uchet.kz/rus/history/U030001042_/19.03.2003 (Дата обращения: 31.10.2019 г.)
- 13 Комиссия по правам человека. Положение о Комиссии по правам человека при Президенте Республики Казахстан [Электронный ресурс]. – URL: https://www.akorda.kz/ru/executive_office/presidential_commissions/komissiya-po-pravam-cheloveka (Дата обращения: 31.10.2019 г.)
- 14 [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.automan.kz/217583-v-sostave-jekspertno-konsultativnogo-soveta.html> (Дата обращения: 31.10.2019 г.)
- 15 Положение об Уполномоченном по правам человека в Республике Казахстан. Об учреждении должности Уполномоченного по правам человека Указ Президента Республики

Казахстан от 19 сентября 2002 года № 947 [Электронный ресурс]. – URL: <https://ombudsman.kz/ru/zakon/polozhenie-ob-upolnomochennom-po-pravam-cheloveka-v-respublike-kazakhstan> (Дата обращения: 01.11. 2019 г.)

16 Информация о ИВА – Международной Ассоциации юристов. Резолюции, принципы, стандарты, заявления и другие документы [Электронный ресурс]. – URL: <http://www.i-b-a.ru> (Дата обращения: 01.11. 2019 г.)

17 6 декабря 2004 года Указом Президента РК были расширены правозащитные возможности уполномоченного по правам человека – казахстанского омбудсмена [Электронный ресурс]. – URL: <https://articlekz.com/article/16310> (Дата обращения: 01.11. 2019 г.)

18 Досымбекова М.С. Реализация принципа уважения прав и свобод человека и гражданина // Права человека: международный опыт, проблемы и перспективы. Сборник материалов научно-технической конференции, посвященной международному Дню защиты прав человека, Алматы, 2004 / Отв. ред. Айдарбаев С.Ж. – Алматы: Қазақ университеті, 2005. – С. 13-18.

19 Положение о Национальном центре по правам человека. Утверждено Указом Президента Республики Казахстан от 10 декабря 2002 года N 992 [Электронный ресурс]. – URL: <https://ombudsman.kz/ru/zakon/polozhenie-o-natsionalnom-tsentre-po-pravam-cheloveka> (Дата обращения: 01.11. 2019 г.)

20 Салимбаева Ж.Ч. Защита прав человека: современные тенденции правопонимания. // Права и свободы человека и гражданина: актуальные проблемы правовой науки и практики: коллективная монография. – Алматы: АФ НОУ ВПО СПб, гуманитарный университет профсоюзов, 2016. – С. 19-20.

21 Консультативный совет [Электронный ресурс]. – URL: http://astana.gov.kz/ru/news/konsultativnyy_sovet (Дата обращения: 01.11. 2019 г.)

22 В Женеве на сессии Комиссии ООН по правам человека выступил Уполномоченный по правам человека в РК [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.caravan.kz/news/v-zheneve-na-sessii-komissii-oon-po-pravam-cheloveka-vystupil-upolnomochennyj-po-pravam-cheloveka-v-rk-182918/> (Дата обращения: 01.11. 2019 г.)

23 Резолюции 59-й сессии Генеральной Ассамблеи Организации Объединенных Наций [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.un.org/ru/ga/59/docs/59res2.shtml> (Дата обращения: 01.11. 2019 г.)

24 Закон Республики Казахстан от 11 февраля 2009 года № 130-IV «О ратификации Факультативного протокола к Международному пакту о гражданских и политических правах» [Электронный ресурс]. – URL: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000130_ (Дата обращения: 01.11. 2019 г.)

25 Факультативный протокол к Международному пакту о гражданских и политических правах Принят резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966года [Электронный ресурс]. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/ractpro1.shtml (Дата обращения: 01.11. 2019 г.)

26 Закон Республики Казахстан от 18 марта 2002 года N 304-III «Об органах юстиции» (с изменениями и дополнениями по состоянию на 02.04.2019). [Электронный ресурс]. – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1029934#pos=3;-156 (Дата обращения: 01.11. 2019 г.)

27 Кулжабаева Ж.О. Роль и значение международного договора в нормативно-правовом обеспечении в Республике Казахстан // Материалы международной научной конференции «Международное право и международные отношения в XXI в.: состояние и тенденции развития» (13 ноября 2007 г., Алматы). – Алматы, 2007. – 147 с.

Ш.В. Глепина

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Адамның азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары саласындағы халықаралық-құқықтық нормаларды Қазақстан Республикасында заңнамалық қамтамасыз ету

Аңдатпа: Азаматтық және саяси құқықтардың адамның басқа да санаттағы құқықтары мен бостандықтарына қарағанда тарихы ұзақ. Мемлекеттің адам құқықтары мен бостандықтарын мойындауы мемлекеттің бұл құқықтарды Конституцияда, заңнамада және құқық қолдану процесінде бекіту міндетін білдіреді. Қазақстан Республикасының Конституциясы (1995) Адам құқықтарының жалпы декларациясының (1948), адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтары туралы негізгі халықаралық шарттардың басым көпшілігін ұлттық құқықтық жүйеге инкорпорациялаған. Мемлекет тиісті азаматтық және саяси құқықтардың сақталуына кепілдік беретін саяси және құқықтық жүйенің жағдайын қамтамасыз етуге тиіс. Конституциялық құқықтар мен бостандықтарды қамтамасыз ету кепілдігін өзіне ала отырып, мемлекет оларды жүзеге асырудың (іске асырудың) заңды тетіктерін белгілейді. Оларға ҚР Конституциясына сәйкес қабылданатын және оның ережелерін дамытуға бағытталған заңнамалық актілер (заңнамалық база), сондай-ақ, мемлекеттік органдар жүйесі (ҚР Конституциялық Кеңесі, ҚР Әділет министрлігі), арнайы институттар (Республика Президенті жанындағы Адам құқықтары жөніндегі Комиссия, Қазақстан Республикасындағы Адам құқықтары жөніндегі уәкіл) жатады. Мақалада Қазақстан Республикасындағы адамның азаматтық және саяси құқықтары мен бостандықтары саласындағы халықаралық-құқықтық нормаларды заңнамалық және әкімшілік-ұйымдастырушылық қамтамасыз ету мәселелері қарастырылған.

Түйін сөздер: құқық, адам құқықтары, мемлекет, заңнамалық қамтамасыз ету, адам құқықтарының сақталуын, іске асырылуын заңнамалық қамтамасыз ету жөніндегі мемлекеттің функциялары, азаматтық және саяси құқықтар, Конституция, Қазақстан Республикасы.

Sh. V. Tlepina

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Legislative support of international legal norms in the field of civil and political human rights and freedoms in the Republic of Kazakhstan

Abstract: Civil and political rights have a longer history than any other categories of rights and freedoms. The recognition of human rights and freedoms by the state means the obligation of the state to affirm these rights in the Constitution, legal system and in the process of enforcement. The Constitution of the Republic of Kazakhstan (1995) incorporates into the national legal system the overwhelming majority of the provisions of the Universal Declaration of Human Rights (1948), and other major international sources of human and civil rights and freedoms. The state must ensure a state of the political and legal system that guarantees the observance of relevant civil and political rights. Accepting the guarantee of ensuring constitutional rights and freedoms, the state establishes legal mechanisms for their implementation (realization). These include: legislative acts (legislative framework) adopted in accordance with the Constitution of the Republic of Kazakhstan and aimed at developing its provisions, as well as a system of state bodies (Constitutional Council of the Republic of Kazakhstan, Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan), special institutions (Commission on Human Rights under the President of the Republic, Commissioner for Human Rights in the Republic of Kazakhstan). The article considers the issues of legislative and administrative-organizational support of international legal norms in the field of civil and political human rights and freedoms in the Republic of Kazakhstan.

Keywords: law, human rights, state, legislative support, state functions on legislative enforcement, implementation of human rights, civil and political rights, Constitution, Republic of Kazakhstan.

References

- 1 Mjullerson R.A. Prava cheloveka: idei, normy, real'nost' [Human rights: ideas, norms, reality] (Juridicheskaja literatura, Moscow, 1991) [in Russian]
- 2 Konstitucija Respubliki Kazahstan. Nauchno-prakticheskij kommentarij [Constitution of Kazakhstan. Scientific and practical commentary] (Astana: 2018) [in Russian]
- 3 Mezhdunarodnyj pakt o grazhdanskih i politicheskikh pravah. Prinjat rezoljuciej 2200 A (XXI) General'noj Assamblei ot 16 dekabrja 1966 goda. [International Covenant on civil and political rights] [Electron. resource], Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpol.shtml (accessed: 22.10.2019) [in Russian]
- 4 Iskakova G.K. Prava cheloveka v RK [Human rights in Kazakhstan] (Bilim, Almaty, 1999) [in Russian]
- 5 Bajmahanova D.M. Problemy prav cheloveka v sisteme konstitucionalizma v RK [Problems of human rights in the system of constitutionalism in Kazakhstan] (Almaty, 2010) [in Russian]
- 6 Tlepina Sh.V. Istorija mezhdunarodnogo prava: uchebno-metodicheskoe posobie [History of International Law] (ENU im. L.N. Gumileva, Astana, 2016) [in Russian]
- 7 Francuzskaja Respublika: Konstitucija i zakonodatel'nye akty. (Pod red. i so vstup. st. Chirkin V.E.) [French Republic: Constitution and legislative acts] (Izdatel'stvo: Progress, Moscow, 1989) [in Russian]
- 8 Tekst vosproizveden po izdaniju: Konstitucija Francii ot 3 sentjabrja 1791 g [The French Constitution of 3 September 1791] Konstitucii i zakonodatel'nye akty burzhuaznyh gosudarstv XVII-XIX [the Constitution and legislative acts of bourgeois States of XVII-XIX] (Gosudarstvennoe izdatel'stvo juridicheskoy literatury, Moscow, 1957) [in Russian]
- 9 Konstitucija Francii 1791 g. [The Constitution of France 1791] Deklaracija prav cheloveka i grazhdanina 3 sentjabrja 1791 g. g [Declaration of human and civil rights of 1789] Dokumenty istorii Velikoj francuzskoj revoljucii. T.1. [Documents of the history of the great French revolution] (Izdatel'stvo Moskovskogo universiteta, Moscow, 1990) [in Russian]
- 10 Ustav OON [Charter of the United Nations] [Electron. resource], Available at: <https://www.un.org/ru/charter-united-nations/> (accessed: 01.11.2019) [in Russian]
- 11 Razvitie mehanizmov zashhity prav cheloveka v Kazahstane [Development of human rights protection mechanisms in Kazakhstan] (LEM, Astana, 2004) [in Russian]
- 12 Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 12 fevralja 1994 goda № 1567 «Ob obrazovanii Respublikanskoj komissii po pravam cheloveka» [Decree of the President of the Republic of Kazakhstan No. 1567 of 12 February 1994 «On the establishment of the Republican Commission on human rights»] (SAPP, Almaty), (9), (1994) Utratil silu s 22.04.1997 [expired at 22.04.1997] [Electron. resource], Available at: <https://bestprofi.com/document/500637525;jsessionid=EF8A3FB798C87888D09BF35B3C73803C?0> [in Russian]; Polozhenie o Komissii po pravam cheloveka pri Prezidente Respubliki Kazahstan. Ukaz Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 19 marta 2003 goda N 1042 [Electron. resource], Available at: https://zakon.uchet.kz/rus/history/U030001042_/19.03.2003 (accessed: 31.10.2019) [in Russian]
- 13 Komissija po pravam cheloveka. Polozhenie o Komissii po pravam cheloveka pri Prezidente Respubliki Kazahstan [Commission on human rights. Regulations on the Commission on human rights under the President of the Republic of Kazakhstan] [Electron. resource], Available at: https://www.akorda.kz/ru/executive_office/presidential_commissions/komissiya-po-pravam-cheloveka (accessed: 31.10.2019) [in Russian]
- 14 [Electron. resource], Available at: <http://www.automan.kz/217583-v-sostave-jekspertno-konsultativnogo-soveta.html> (accessed: 31.10.2019) [in Russian]
- 15 Polozhenie ob Upolnomochennom po pravam cheloveka v Respublike Kazahstan. Ob uchrezhdenii dolzhnosti Upolnomochennogo po pravam cheloveka Ukaz Prezidenta Respubliki

Kazakhstan ot 19 sentjabrja 2002 goda № 947 [Regulations on the Commissioner for human rights in the Republic of Kazakhstan. On the establishment of the post of Commissioner for human rights presidential Decree No. 947 of 19 September 2002] [Electron. resource], Available at: <https://ombudsman.kz/ru/zakon/polozhenie-ob-upolnomochennom-po-pravam-cheloveka-v-respublike-kazakhstan> (accessed: 01.11.2019) [in Russian]

16 Informacija o IBA – Mezhdunarodnoj Asociacii juristov. Rezoljucii, principy, standarty, zajavlenija i drugie dokumenty [Information about IBA-International bar Association. Resolutions, principles, standards, statements and other documents] [Electron. resource], Available at: <http://www.i-b-a.ru> (accessed: 01.11.2019) [in Russian]

17 6 dekabrja 2004 goda Ukazom Prezidenta RK byli rasshireny pravozashitnye vozmozhnosti upolnomochennogo po pravam cheloveka – kazhstanskogo ombudsmena [On December 6, 2004, the presidential decree expanded the human rights capabilities of the Commissioner for human rights-the Kazakh Ombudsman] [Electron. resource], Available at: <https://articlekz.com/article/16310> (accessed: 01.11.2019) [in Russian]

18 Dosymbekova M.S. Realizacija principa uvazhenija prav i svobod cheloveka i grazhdanina [Implementation of the principle of respect for human and civil rights and freedoms.] Prava cheloveka: mezhdunarodnyj opyt, problemy i perspektivy. Sbornik materialov nauchno-tehnicheskoy konferencii, posvjashennoj mezhdunarodnomu Dnju zashhity prav cheloveka [Human rights: international experience, problems and prospects. Collection of materials of scientific and technical conference dedicated to the international Human rights day] (Kazak universiteti, Almaty, 2005) [in Russian]

19 Polozhenie o Nacional'nom centre po pravam cheloveka. Utverzhdeno Ukazom Prezidenta Respubliki Kazahstan ot 10 dekabrja 2002 goda N 992 [Regulation on the National centre for human rights. Approved by the decree of the President of the Republic of Kazakhstan dated December 10 2002 N 992] [Electron. resource], Available at: <https://ombudsman.kz/ru/zakon/polozhenie-o-natsionalnom-tsentre-po-pravam-cheloveka> (accessed: 01.11.2019) [in Russian]

20 Salimbaeva Zh.Ch. Zashita prav cheloveka: sovremennye tendencii pravoponimaniya [Protection of human rights: modern trends of law understanding] Prava i svobody cheloveka i grazhdanina: aktual'nye problemy pravovoj nauki i praktiki [Human and civil rights and freedoms: actual problems of legal science and practice] (Gumanitarnyj universitet profsojuzov, Almaty, 2016) [in Russian]

21 Konsul'tativnyj sovet [Constitutional Council] [Electron. resource], Available at: http://astana.gov.kz/ru/news/konsultativnyy_sovet (accessed: 01.11.2019) [in Russian]

22 V Zheneve na sessii Komissii OON po pravam cheloveka vystupil Upolnomochennyj po pravam cheloveka v RK [The Commissioner for human rights in Kazakhstan addressed the session of the UN Commission on human rights in Geneva] [Electron. resource], Available at: <https://www.caravan.kz/news/v-zheneve-na-sessii-komissii-oon-po-pravam-cheloveka-vystupil-upolnomochennyj-po-pravam-cheloveka-v-rk-182918/> (accessed: 01.11.2019) [in Russian]

23 Rezoljucii 59-j sessii General'noj Assamblei Organizacii Ob'edinennyh Nacij [Resolutions of the 59th session of the United Nations General Assembly] [Electron. resource], Available at: <https://www.un.org/ru/ga/59/docs/59res2.shtml> (accessed: 01.11.2019) [in Russian]

24 Zakon Respubliki Kazahstan ot 11 fevralja 2009 goda № 130-IV «O ratifikacii Fakul'tativnogo protokola k Mezhdunarodnomu paktu o grazhdanskih i politicheskikh pravah» [Act No. 130-IV of 11 February 2009 on ratification of the optional Protocol to The international Covenant on civil and political rights»] [Electron. resource], Available at: http://adilet.zan.kz/rus/docs/Z090000130_ (accessed: 01.11.2019) [in Russian]

25 Fakul'tativnyj protokol k Mezhdunarodnomu paktu o grazhdanskih i politicheskikh pravah. Prinjat rezoljuciej 2200 A (XXI) General'noj Assamblei ot 16 dekabrja 1966goda [Optional Protocol to The international Covenant on civil and political rights] [Electron. resource],

Available at: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactpro1.shtml (accessed: 01.11.2019) [in Russian]

26 Zakon Respubliki Kazahstan ot 18 marta 2002 goda N 304-II «Ob organah justicii» (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 02.04.2019) [Law of the Republic of Kazakhstan of 18 March 2002 N 304-II «On justice bodies»] [Electron. resource], Available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=1029934#pos=3;-156 (accessed: 01.11.2019) [in Russian]

27 Kulzhabaeva Zh.O. Rol' i znachenie mezhdunarodnogo dogovora v normativno-pravovom obespechenii v Respublike Kazahstan [The role and importance of the international Treaty in the legal support in the Republic of Kazakhstan] Materialy mezhdunarodnoj nauchnoj konferencii «Mezhdunarodnoe pravo i mezhdunarodnye otnoshenija v XXI v.: sostojanie i tendencii razvitija» [Proceedings of the international scientific conference « International law and international relations in the XIX century: state and trends of development»] (Almaty, 2007) [in Russian]

Сведения об авторе:

Тлепина Ш.В. – доктор юридических наук, профессор, заведующая кафедрой международного права, Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. Сатпаева 2, Нур-Султан, Казахстан.

Tlepina Sch.V. – doctor of law, professor, head of the International law department, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Satpayev str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

**«Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Құқық сериясы» журналында мақала жариялау ережесі**

1. Журнал мақсаты. Заң ғылымдары бойынша мұқият тексеруден өткен ғылыми құндылығы бар мақалалар жариялау.

2. Журналда мақала жариялаушы автор мақаланың қол қойылған бір дана қағаз нұсқасын Ғылыми басылымдар бөліміне (редакцияға, мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы, Нұр-Сұлтан қаласы, Қ. Сәтпаев көшесі, 2, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті,

Бас ғимарат, 402 кабинет) және vest_law@enu.kz электрондық поштасына Word форматындағы нұсқаларын жіберу қажет. Мақала мәтінінің қағаз нұсқасы мен электронды нұсқалары бірдей болулары қажет.

Мақалалар қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде қабылданады.

3. Автордың қолжазбаны редакцияға жіберуі мақаланың Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысында басуға келісімін, шетел тіліне аударылып қайта басылуына келісімін білдіреді. Автор мақаланы редакцияға жіберу арқылы автор туралы мәліметтің дұрыстығына, мақала көшірілмегендігіне (плагиаттың жоқтығына) және басқа да заңсыз көшірмелердің жоқтығына кепілдеме береді.

4. Мақаланың көлемі: 8 беттен 18 бетке дейінгі көлемде қабылданады;

Мақаланың құрылымы: (А4 беттінде, кітап өлшемінде, жолдың барлық жақтауы – 20 мм. Шрифт: Times New Roman, размер (кегель) - 14);

5. XFTAP <http://grnti.ru/> - бірінші жолдың сол жақтауында;

Автор(лар)дың аты-жөні – жолдың ортасында;

Мекеменің толық атауы, қаласы, мемлекеті (егер авторлар әртүрлі мекемеде жұмыс жасайтын болса, онда әр автор мен оның жұмыс мекемесі қасында бірдей белгі қойылу керек) – жолдың ортасында;

Автор(лар)дың E-mail-ы – жақша ішінде, курсивпен, жолдың ортасында;

Мақала атауы – жолдың ортасында, жартылай қою кіші әріппен жазылады;

Аннотация (100-200 сөз; мақаланың атауын мейлінше қайталамауы қажет; әдебиеттерге сілтемелер болмауы қажет; мақаланың құрылысын (кіріспесі, мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды) сақтай отырып, мақаланың қысқаша мазмұны берілуі қажет).

Түйін сөздер (6-8 сөз не сөз тіркесі)

Түйін сөздер мақала мазмұнын көрсетіп, мейлінше мақала атауы мен аннотациядағы сөздерді қайталамай, мақала мазмұнындағы сөздерді қолдану қажет. Сонымен қатар, ақпараттық-іздістіру жүйелерінде мақаланы жеңіл табуға мүмкіндік беретін ғылым салаларының терминдерін қолдану қажет.

Негізгі мәтін мақаланың мақсаты, міндеттері, қарастырылып отырған сұрақтың тарихы, зерттеу әдістері, нәтижелер/талқылау, қорытынды бөлімдерін қамтуы қажет – жоларалық интервал - 1, азат жол «қызыл жолдан» - 1,25см, беттеу жолағы – еніне сай жасалады.

Таблица, суреттер – аталғаннан кейін орналастырылады. Әр таблица, сурет қасында оның аталуы болу қажет. Сурет айқын, сканерден өтпеген болуы керек.

Мақаладағы формулалар тек мәтінде оларға сілтеме берілсе ғана номерленеді.

Жалпы қолданыста бар аббревиатуралар мен қысқартулардан басқалары міндетті түрде алғаш қолданғанда түсіндірілуі берілуі қажет.

Қаржылай көмек туралы ақпарат бірінші бетте көрсетіледі.

Әдебиеттер тізімі

Мәтінде әдібиеттерге сілтемелер тікжақшаға алынады. Мәтіндегі әдебиеттер тізіміне сілтемелердің номерленуі мәтінде қолданылуына қатысты жүргізіледі: мәтінде кездескен әдебиетке алғашқы сілтеме [1] арқылы, екінші сілтеме [2] арқылы т.с.с. жүргізіледі. Кітапқа жасалатын сілтемелерде қолданылған беттері де көрсетілуі керек (мысалы, [1, 45 бет]). Жарияланбаған еңбектерге сілтемелер жасалмайды. Сонымен қатар, рецензиядан өтпейтін басылымдарға да сілтемелер жасалмайды (әдебиеттер тізімін әзірлеу үлгілерін төмендегі **мақаланы рәсімдеу үлгісінен қараңыз**).

6. Мақала соңындағы әдебиеттер тізімінен кейін библиографиялық мәліметтер орыс және ағылшын тілінде (егер мақала қазақ тілінде жазылса), қазақ және ағылшын тілінде (егер мақала орыс тілінде жазылса), орыс және қазақ тілінде (егер мақала ағылшын тілінде жазылған болса) беріледі.

Авторлар туралы мәлімет: автордың аты-жөні, ғылыми атағы, қызметі, жұмыс орны мен мекенжайы, телефон, e-mail – **қазақ, орыс, ағылшын тілдерінде толтырылады.**

7. Қолжазба мұқият тексерілген болуы қажет. Техникалық талаптарға сай келмеген қолжазбалар қайта өңдеуге қайтарылады. Қолжазбаның қайтарылуы оның журналда басылуына жіберілуін білдірмейді.

Редакцияға түскен мақала жабық (анонимді) тексеруге жіберіледі. Барлық рецензиялар авторға жіберіледі. Автор (рецензент мақаланы түзетуге ұсыныс берген жағдайда) ескертулерді күн аралығында қайта қарап, қолжазбаның түзетілген нұсқасын редакцияға қайта жіберуі керек. **Рецензент жарамсыз деп таныған мақала қайтара қарастырылмайды.** Мақаланың түзетілген нұсқасы мен автордың рецензентке жауабы редакцияға жіберіледі.

8. Төлемақы. Басылымға рұқсат етілген мақала авторларына төлем жасау туралы ескертіледі. 2019 жылға төлемақы көлемі ЕҰУ қызметкерлері үшін - 4500 теңге, басқа ұйым мен мекеме қызметкерлері үшін - 5,500 теңге.

Реквизиттер:

**РГП на ПХВ «Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилева»
БИН 010140003594**

**АО «Банк ЦентрКредит»
БИК банка: KСJBKZKX
ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)
Кнп 859
Кбе 16**

**АО «Bank RBK»
Бик банка: KINCKZKA
ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)**

**АО «ForteBank»
БИК Банка: IRTYKZKA
ИИК: KZ599650000040502847**

АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKZZKX
ИИК: KZ946010111000382181

Положение о рукописях, представляемых в журнал «Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева. Серия: Право»

- 1. Цель журнала.** Публикация тщательно отобранных оригинальных научных работ по юридическому направлению.
- 2. Автору,** желающему опубликовать статью в журнале необходимо представить рукопись в твердой копии (распечатанном варианте) в одном экземпляре, подписанном автором в Отдел научных изданий (по адресу: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, Евразийский национальный университет им. Л.Н.Гумилева, Учебно-административный корпус, каб. 402) и по e-mail vest_law@enu.kz. При этом должно быть строго выдержано соответствие между Word-файлом и твердой копией.

Язык публикаций: казахский, русский, английский.

- 3. Отправление статей** в редакцию означает согласие авторов на право Издателя, Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, издания статей в журнале и переиздания их на любом иностранном языке. Представляя текст работы для публикации в журнале, автор гарантирует правильность всех сведений о себе, отсутствие плагиата и других форм неправомерного заимствования в рукописи, надлежащее оформление всех заимствований текста, таблиц, схем, иллюстраций.
- 4. Объем статьи** не должен превышать 18 страниц (от 8 страниц).
- 5. Схема построения статьи** (страница – А4, книжная ориентация, поля со всех сторон – 20 мм. Шрифт: тип – Times New Roman, размер (кегель) - 14):

MPНТИ <http://grnti.ru/> - первая строка, слева

Инициалы и Фамилию автора(ов)- выравнивание по центру, курсив

Полное наименование организации, город, страна (если авторы работают в разных организациях, необходимо поставить одинаковый значок около фамилии автора и соответствующей организации)

E-mail автора(ов) – в скобках курсив

Название статьи – выравнивание по центру полужирным шрифтом

Аннотация (100-200 слов; не должна содержать формулы, по содержанию повторять название статьи; не должна содержать библиографические ссылки; должна отражать краткое содержание статьи, сохраняя структуру статьи – введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы).

Ключевые слова (6-8 слов/словосочетаний).

Ключевые слова должны отражать основное содержание статьи, использовать термины из текста статьи, а также термины, определяющие предметную область и включающие другие важные понятия, позволяющие облегчить и расширить возможности нахождения статьи средствами информационно-поисковой системы).

Основной текст статьи должен содержать введение, постановка задачи, цели, история, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы – межстрочный интервал – 1, отступ «красной строки» -1,25 см, выравнивание по ширине.

Таблицы, рисунки необходимо располагать после упоминания. С каждой иллюстрацией должна следовать надпись. Рисунки должны быть четкими, чистыми, несканированными. В статье нумеруются лишь те формулы, на которые по тексту есть ссылки.

Все аббревиатуры и сокращения, за исключением заведомо общеизвестных, должны быть расшифрованы при первом употреблении в тексте.

Сведения о финансовой поддержке работы указываются на первой странице в виде сноски.

Список литературы

В тексте ссылки обозначаются в квадратных скобках. Ссылки должны быть пронумерованы строго по порядку упоминания в тексте. Первая ссылка в тексте на литературу должна иметь номер [1], вторая - [2] и т.д. Ссылка на книгу в основном тексте статьи должна сопровождаться указанием использованных страниц (например, [1, 45 стр.]). Ссылки на неопубликованные работы не допускаются. Нежелательны ссылки на нерецензируемые издания (примеры описания списка литературы, описания списка литературы на английском языке см. ниже в образце оформления статьи).

В конце статьи, после списка литературы, необходимо указать библиографические данные на русском и английском языках (если статья оформлена на казахском языке), на казахском и английском языках (если статья оформлена на русском языке) и на русском и казахском языках (если статья оформлена на английском языке).

Сведения об авторах: фамилия, имя, отчество, научная степень, должность, место работы, полный служебный адрес, телефон, e-mail – на казахском, русском и английском языках.

6. Рукопись должна быть тщательно выверена. Рукописи, не соответствующие техническим требованиям, будут возвращены на доработку. Возвращение на доработку не означает, что рукопись принята к опубликованию.

7. Работа с электронной корректурой. Статьи, поступившие в Отдел научных изданий (редакция), отправляются на анонимное рецензирование. Все рецензии по статье отправляются автору. Авторам в течение трех дней необходимо отправить корректуру статьи. Статьи, получившие отрицательную рецензию к повторному рассмотрению не принимаются. Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редколлегии журнала для обсуждения и утверждения для публикации.

Периодичность журнала: 4 раза в год.

8. Оплата. Авторам, получившим положительное заключение к опубликованию необходимо произвести оплату по следующим реквизитам (для сотрудников ЕНУ – 4500 тенге, для сторонних организаций – 5500 тенге):

Реквизиты:

РГП на ПХВ «Евразийский Национальный Университет имени Л.Н. Гумилева»

БИН 010140003594

АО «Банк ЦентрКредит»

БИК банка: КСЖВКЗКХ

ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)

Кнп 859

Кбе 16

АО «Bank RBK»

Бик банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)

АО «ForteBank»

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

АО «НародныйБанкКазахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Provision on articles submitted to the journal
“Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Law Series”

1. Purpose of the journal. Publication of carefully selected original scientific works in the fields of Juridical sciences.

2. An author who wishes to publish an article in a journal must submit the article in hard copy (printed version) in one copy, signed by the author to the scientific publication office (at the address: 010008, Republic of Kazakhstan, Nur-Sultan, Satpayev St., 2. L.N. Gumilyov Eurasian National University, Main Building, room 402) and by e-mail vest_law@enu.kz in Word format. At the same time, the correspondence between Word-version and the hard copy must be strictly maintained.

Language of publications: Kazakh, Russian, English.

3. Submission of articles to the scientific publication office means the authors' consent to the right of the Publisher, L.N. Gumilyov Eurasian National University, to publish articles in the journal and the re-publication of it in any foreign language. Submitting the text of the work for publication in the journal, the author guarantees the correctness of all information about himself, the lack of plagiarism and other forms of improper borrowing in the article, the proper formulation of all borrowings of text, tables, diagrams, illustrations.

3. The volume of the article should not exceed 18 pages (from 8 pages).

4. Structure of the article (page – A4 format, portrait orientation, page margins on all sides - 20 mm. Font: type - Times New Roman, font size - 14)

IRSTI <http://grnti.ru/> - first line, left

Initials and Surname of the author (s) - center alignment, italics

Full name of the organization, city, country (if the authors work in different organizations, you need to put the same icon next to the name of the author and the corresponding organization) - center alignment, italics

Author's e-mail (s) - in brackets, italics

Article title - center alignment, bold

Abstract (100-200 words, it should not contain a formula, the article title should not repeat in the content, it should not contain bibliographic references, it should reflect the summary of the article, preserving the structure of the article - introduction, problem statement, goals, history, research methods, results /discussion, conclusion).

Key words (6-8 words/word combination. Keywords should reflect the main content of the article, use terms from the article, as well as terms that define the subject area and include other important concepts that make it easier and more convenient to find the article using the information retrieval system).

The main text of the article should contain an introduction, problem statement, goals, history, research methods, results / discussion, conclusion - line spacing - 1, indent of the “red line”-1.25 cm, alignment in width.

Tables, figures should be placed after the mention. Each illustration should be followed by an inscription. Figures should be clear, clean, not scanned.

In the article, only those *formulas* are numbered, to which the text has references.

All *abbreviations*, with the exception of those known to be generally known, must be deciphered when first used in the text.

Information on *the financial support* of the article is indicated on the first page in the form of a footnote.

References

In the text references are indicated in square brackets. References should be numbered strictly in the order of the mention in the text. The first reference in the text to the literature should have the number [1], the second - [2], etc. The reference to the book in the main text of the article should be accompanied by an indication of the pages used (for example, [1, 45 p.]). References to unpublished works are not allowed. Unreasonable references to unreviewed publications (examples of the description of the list of literature, descriptions of the list of literature in English, see below in the sample of article design).

At the end of the article, after the list of references, it is necessary to indicate bibliographic data in Russian and English (if the article is in Kazakh), in Kazakh and English (if the article is in Russian) and in Russian and Kazakh languages (if the article is English language).

Information about authors: surname, name, patronymic, scientific degree, position, place of work, full work address, telephone, e-mail - in Kazakh, Russian and English.

6. The article must be carefully verified. Articles that do not meet technical requirements will be returned for revision. Returning for revision does not mean that the article has been accepted for publication.

7. Work with electronic proofreading. Articles received by the Department of Scientific Publications (editorial office) are sent to anonymous review. All reviews of the article are sent to the

author. The authors must send the proof of the article within three days. Articles that receive a negative review for a second review are not accepted. Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office. Articles that have positive reviews are submitted to the editorial boards of the journal for discussion and approval for publication.

Periodicity of the journal: 4 times a year.

8. Payment. Authors who have received a positive conclusion for publication should make payment on the following requisites (for ENU employees - 4,500 tenge, for outside organizations - 5,500 tenge):

Requisites:

RSE on PVC «Eurasian National University named after L.N. Gumileva»

BIN 010140003594

АО “Банк ЦентрКредит”

БИК банка: КСЖВКЗКХ

ИИК: KZ978562203105747338 (KZT)

Кнп 859

Кбе 16

АО “Bank RBK”

Бик банка: KINCKZKA

ИИК: KZ498210439858161073 (KZT)

АО “ForteBank”

БИК Банка: IRTYKZKA

ИИК: KZ599650000040502847

АО «НародныйБанкКзахстан»

БИК Банка: HSBKKZKX

ИИК: KZ946010111000382181

Мақаланы рәсімдеу үлгісі
Образец оформления статьи
Template

МРНТИ 10.27.23 (IRSTI 10.27.23), (ХФТАР 10.27.23)

С.Б. Жаркенова¹, Т.А. Филиппова²

¹*Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан*

²*Алтайский государственный университет, Барнаул, Россия*

(E-mail: ¹zharkenova_sb@enu.kz, ²philippova@law.asu.ru)

**Совершенствование сферы государственной регистрации прав
на недвижимое имущество**

Аннотация. На основе сравнительного анализа правовых актов о государственной регистрации прав на недвижимое имущество двух стран, Республики Казахстан и Российской Федерации, была предпринята попытка выявить проблемные аспекты казахстанского законодательства. Во введении к статье раскрыто значение недвижимости в гражданском обороте, обоснована потребность в обязательной государственной регистрации прав на недвижимое имущество [100-200 слов].

Ключевые слова: Гражданское законодательство, объекты гражданских прав, недвижимость, государственная регистрация, момент возникновения права собственности у приобретателя, процедура регистрации, сроки и формы обращения [5-7 слов / словосочетаний].

Основной текст статьи

Основной текст статьи должен содержать введение, постановку задачи, цели, историю, методы исследования, результаты/обсуждение, заключение/выводы – межстрочный интервал - 1, отступ «красной строки» - 1,25 см., выравнивание – по ширине.

Список литературы

- 1 Уголовно-процессуальное право Российской Федерации: учебник / отв. ред. П.А. Лупинская. - 2-е изд., перераб. и доп. - Москва: Норма, 2009. - 1072 с. - учебник
- 2 Барабанов П.К. Уголовный процесс в Великобритании. / П.К. Барабанов - Москва: Издательство «Спутник +», 2015. – 702 с. . – книга
- 3 Уголовно-процессуальное право. [Электронный ресурс] - URL: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/05_irrc_857_zayas_rus.pdf. (Дата обращения: 12.01.2019) - **интернет источник**
- 4 О науке: закон Республики Казахстан от 18 февраля 2011 года № 407-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 10.04.2019 г.) [Электронный ресурс] – URL: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30938581 (Дата обращения: 15.05.2019). – нормативный акт, **электронный ресурс**
- 5 Walker C.J. Inside Agency Statutory Interpretation // Stanford Law Review. - 2015. – Т. 67. - № 5. - С. 999-1079. – **статья**

С.Б. Жаркенова¹, Т.А. Филиппова²

¹*Л.Н. Гумилев ат. Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

²*Алтай мемлекеттік университеті, Барнаул, Ресей*

Жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу саласын жетілдіру

Андатпа. Екі мемлекеттің - Қазақстан Республикасы мен Ресей Федерациясының жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеу туралы құқықтық актілерін салыстыру негізінде қазақстандық заңнаманың өзекті мәселелерін анықтау бойынша әрекет жасалды. Мақалаға кіріспеде жылжымайтын мүліктің азаматтық айналымда маңызы анықталып, жылжымайтын мүлікке құқықтарды мемлекеттік тіркеудің қажеттілігі негізделді [100-200 сөз].

Түйін сөздер: Азаматтық заңнама, азаматтық құқықтардың объектілері, жылжымайтын мүлік, мемлекеттік тіркеу, мүлік алушының меншік құқығы пайда болатын кез, тіркеу процедурасы, өтінішпен жүгіну мерзімдері мен нысандары [5-7 сөз / сөз тіркесі].

S.B. Zharkenova¹, T.A. Filippova²

¹*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*Altai State University, Barnaul, Russia*

Improvement of the sphere of state registration rights to real estate

Abstract. Based on a comparative analysis of legal acts on state registration of rights to immovable property of two countries, the Republic of Kazakhstan and the Russian Federation, an attempt to identify problematic aspects of Kazakhstan's legislation was made. In the introduction of the article, the value of real estate in public circulation is disclosed, the need for mandatory state registration of rights to real estate is substantiated [100-200 words].

Key words: Civil law, civil rights objects, real estate, state registration, the moment of occurrence of the right of ownership of the acquirer, registration procedure, terms and forms of appeal [5-7 keywords].

References

- 1 Ugolovno-processual'noe pravo Rossijskoj Federacii: uchebnik / otv. red. P.A. Lupinskaja. – 2-e izd., pererab. i dop. [Criminal Procedure Law of the Russian Federation: textbook / resp. ed. P.A. Lupinskaya. - 2nd ed., Pererab. and add.]. (Norma, Moscow, 2009, 1072 p.). [in Russian]
- 2 Barabanov P.K. Ugolovnyj process v Velikobritanii [Criminal procedure in the UK]. (Izdatel'stvo «Sputnik +», Moscow, 2015, 702 p.). [in Russian].
- 3 Ugolovno-protsessual'noye pravo [Criminal Procedure Law]. [Electronic resource]. Available at: https://www.icrc.org/ru/doc/assets/files/other/05_irrc_857_zayas_rus.pdf (Accessed 12.01.2019) [in Russian]
- 4 O nauke: zakon Respubliki Kazahstan ot 18 fevralja 2011 goda № 407-IV (s izmenenijami i dopolnenijami po sostojaniju na 10.04.2019 g.) [On Science: Law of the Republic of Kazakhstan dated February 18, 2011 No. 407-IV (with changes and additions as of April 10, 2019)]. [Electronic resource]. Available at: https://online.zakon.kz/document/?doc_id=30938581 (Accessed: 15.05.2019). [in Russian]
- 5 Walker C.J. Inside Agency Statutory Interpretation, Stanford Law Review, 67(5), 999-1079(2015). [in English]

Авторлар туралы мәлімет:

Жаркенова С.Б. – Заң ғылымдарының кандидаты, профессор м.а., азаматтық және экологиялық құқық кафедрасының профессоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Қ.Сәтбаев көш. 2, Астана, Қазақстан.

Филиппова Т.А. – Заң ғылымдарының кандидаты, профессор м.а., азаматтық құқық кафедрасының меңгерушісі, Алтай мемлекеттік университеті, Социалистический пр., 68, Барнаул, Ресей.

Zharkenova S.B. – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Civil and Environmental Law, L.N.Gumilyov Eurasian National University, K.Satpayev str., 2, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Filippova T.A. – Candidate of Juridical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Civil Law, Altai State University, Sotsialisticheskiy avenue, 68, Barnaul, Russia.

Жаркенова С.Б. - кандидат юридических наук, и.о.профессора кафедры гражданского и экологического права; Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, ул. К. Сатпаева 2, Нур-Султан, Казахстан.

Филиппова Т.А. - кандидат юридических наук, профессор, заведующий кафедрой гражданского права, Алтайский государственный университет, пр. Социалистическая, 68, Барнаул, Россия.

Бас редактор: **Ж.И.Ибрагимов**

Шығарушы редактор: **Қ.Ж. Жұмабекова**

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
ХАБАРШЫСЫ. Құқық сериясы.
- 2019. - 3 (128). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ. 171 б.
Шартты б.т. - 9.5 Таралымы - 20 дана

Мәтін мазмұнына типография жауап бермейді.

Редакция мекенжайы: 010008, Қазақстан Республикасы,
Нұр-Сұлтан қаласы, Қ. Сәтбаев көшесі, 2.
Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті
Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31-357)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің
баспасында басылды